

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Заснований у 1993 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік

№ 4 (83) 2015

Харків
«Право»
2015

*Рекомендовано до друку бюро президії НАПрН України
(протокол № 105/3-Б від 14 грудня 2015 р.)*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації –
Серія КВ № 19889-9689Р від 09.04.2013 р.

Матеріали друкуються українською, російською та англійською мовами

Журнал внесено до переліку наукових фахових видань
(постанова президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р.)

Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр. / редкол.:
О. В. Петришин та ін. – Х. : Право, 2015. – № 4 (83). – 134 с.

Засновники:

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Видавець:

Національна академія правових наук України

Відповідальний за випуск *О. В. Петришин*

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 70, Національна академія правових наук України. Тел. (057) 707-79-89

© Національна академія правових наук
України, 2015

© Видавництво «Право», 2015

НАУКОВА РАДА:

В. Я. Тацій – д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України та НАПрН України (голова наук. ради); **Ю. В. Баулін** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **Ю. П. Битяк** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. І. Борисов** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. Д. Гончаренко** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **С. В. Ківалов** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **О. Д. Крупчан** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **Н. С. Кузнєцова** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. К. Мамутов** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **О. В. Петришин** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **С. М. Прилипко** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **П. М. Рабінович** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **О. Д. Святоцький** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **А. О. Селіванов** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. П. Тихий** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **Ю. С. Шемшученко** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. В. Петришин – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України (голова ред. колегії); **Ю. Є. Атаманова** – д-р юрид. наук, доц.; **Г. І. Балюк** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Ю. Г. Барабаш** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. С. Батиргарєєва** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб.; **Х. Бехруз** – д-р юрид. наук, проф.; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. І. Борисова** – канд. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **М. В. Буроменський** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. М. Гарашук** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. В. Голіна** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Б. М. Головкін** – д-р юрид. наук, доц.; **К. В. Гусаров** – д-р юрид. наук, проф.; **Г. Г. Демиденко** – д-р юрид. наук, проф.; **Л. М. Демидова** – д-р юрид. наук, проф.; **В. А. Журавель** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Д. В. Задихайло** – д-р юрид. наук, проф.; **М. І. Іншин** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **О. В. Капліна** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. П. Колісник** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. В. Комаров** – канд. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **О. В. Кресін** – канд. юрид. наук, доц.; **М. П. Кучерявенко** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. В. Лемак** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. В. Луць** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **П. М. Любченко** – д-р юрид. наук, проф.; **Д. В. Лук'янов** – канд. юрид. наук, доц.; **С. І. Максимов** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Л. М. Москвич** – д-р юрид. наук, проф.; **І. В. Назаров** – д-р юрид. наук, проф.; **В. Я. Настюк** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **О. П. Орлюк** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **М. І. Панов** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **С. П. Погребняк** – д-р юрид. наук, проф.; **В. Г. Пилипчук** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. О. Рум'янцев** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **С. Г. Серьогіна** – д-р юрид. наук, доц.; **О. В. Скрипнюк** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **І. В. Спасибо-Фатєєва** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. Ю. Уркевич** – д-р юрид. наук, проф.; **В. А. Устименко** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Г. І. Чанишева** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. Ю. Шепітько** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **О. Г. Шило** – д-р юрид. наук, проф.; **М. В. Шульга** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **І. В. Яковюк** – д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Ярошенко** – д-р юрид. наук, проф.

ІНОЗЕМНІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Вільям Еліот Батлер – проф. (США); **Чаба Варга** – проф. (Угорщина); **Карл-Герман Кестнер** – проф. (ФРН); **Йошіке Курумисава** – проф. (Японія); **Сигголе Матюльєне** – проф. (Литва); **К. Л. Томашевський** – д-р юрид. наук, доц. (Республіка Білорусь); **Томаш Юстінський** – проф. (Польща)

Зміст

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

РАБІНОВИЧ П. Біосоціальна сутність основоположних людських прав	8
---	---

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ НАУКИ

ШУТАК І. Концептуальні міркування щодо впровадження навчальної дисципліни «Юридична техніка»	21
СОКОЛОВА І. Публічно-правовий режим як правова категорія: загальна характеристика, ознаки, види	29

ПИТАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

УСТИМЕНКО В., НЕСТЕРОВ Г. Партнерство влади і бізнесу в контексті активізації підприємницької діяльності внутрішньо переміщених осіб: повноваження органів місцевого самоврядування.....	40
--	----

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НАУК

ТАЦІЙ В., ТЮТЮГІН В., ПОНОМАРЕНКО Ю. Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі	54
ТРОФИМЕНКО В. Проблема співвідношення кримінальної процесуальної форми і формалізму	67

НА ПОЧАТКУ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ

БРУСЛИК О. Вплив членства Сполученого Королівства в ЄС на компетенцію британського Парламенту	76
ДАНЬШИНА К. Особливості правового регулювання оплати праці у фермерських господарствах	89
СЕРЕДА М. Співвідношення права на свободу мирних зібрань із суміжними правами	97

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Порівняльне правознавство: історична ретроспектива і нові виклики (<i>О. Кресін</i>).....	108
---	-----

Актуальні проблеми судового права: огляд міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Івана Єгоровича Марочкіна (Л. Москвич, І. Юревич, Я. Ковальова)	115
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ

Новий погляд на право як феномен культури: український ракурс у контексті філософії права Нового часу (А. Козловський)	121
Рецензия на монографію В. Н. Тереховича «Теория криминалистики. Общая часть» (Рига, 2015) (В. Тищенко).....	126

НАШІ ЮВІЛЯРИ

Шемшученко Ю. С.	128
Нор В. Т.	130

Table of contents

QUESTIONS OF THE THEORY OF HUMAN RIGHTS

RABINOVYCH P. Biosocial Essence of Fundamental Human Rights.....	8
--	---

GENERAL ISSUES OF THE LEGAL SCIENCE

SHUTAK I. Conceptual Considerations for Implementing Subject «Legal Technique»	21
SOKOLOVA I. Publicly-Legal Regime as a Legal Category: a General Characteristic, Signs and Kinds	29

QUESTION OF ECONOMIC LAW

USTIMENKO V., NESTEROV G. Partnership Between Business and Government in the Context of Enhancing the Business Internally Displaced Persons: the Powers of Local Authorities	40
--	----

QUESTION OF CRIMINAL LEGAL SCIENCES

TATSIY V., TYUTYUGIN V., PONOMARENKO Yu. The Problems of Stability and Dynamism of the Contemporary Criminal Law of Ukraine	54
TROFIMENKO V. The Problem of Correlation of Criminal Procedural Form and Formalism.....	67

IN EARLY CAREER

BRUSLYK O. The Influence of United Kingdom's Membership of the EU on the Competence of British Parliament	76
DANSHINA K. Features of Legal Regulation of Wages in the Farms	89
SEREDA M. The Correlation Between the Right on Freedom of Peaceful Assembly and Related Rights	97

SCIENTIFIC LIFE

Comparative Law: Historical Retrospective and New Challenges (<i>O. Kresin</i>)	108
Actual Problems of Judicial Law: a Review of International Scientific and Practical Conference Dedicated to the Memory of Professor Ivan Yegorovich Marochkin (<i>L. Moskvich, I. Yurevich, Y. Kovaleva</i>).....	115

REVIEWS

A New Look at the Right as Phenomenon of Culture: Ukrainian Aspect in the Context of of New Time Philosophy of Law (<i>A. Kozlovskiy</i>)	121
Review of the Monograph V. N. Terekhovich «Theory of Criminalistics. General Part» (Riga, 2015) (<i>V. Tishchenko</i>)	126

PERSONS CELEBRATING THEIR ANNIVERSARIES

Shemshuchenko Iu. S.	128
Nor V. T.	130

П. РАБІНОВИЧ

*доктор юридичних наук, академік НАПрН
України, професор кафедри теорії
та філософії права Львівського національного
університету імені Івана Франка,
заслужений діяч науки і техніки України*

УДК 340.12(075.80)

**Біосоціальна сутність
основоположних людських прав**

У статті розглядаються два вихідних питання з проблематики основоположних людських прав. По-перше, роз'яснюється категорія основоположних прав, насамперед її дефініція, яка була сформульована автором на юридичному факультеті Львівського університету ще на початку 90-х років минулого століття. По-друге, обговорюється питання про те, хто може бути носієм, суб'єктом основоположних прав. Зокрема обґрунтовується, що ними є не тільки індивіди, а й колективні суб'єкти. Піддаються критиці деякі погляди українського юриста С. Головатого.

Ключові слова: основоположні людські права, міжнародні акти з прав людини, суб'єкти основоположних прав.

Вступні зауваження. Принаймні три обставини спричинили підготовку пропонованої статті.

Перша з них полягає у тому, що в 2016 р. минатиме чверть століття відтоді, як традиційний для всіх вітчизняних юридичних навчальних закладів курс теорії держави і права почав викладатися на юридичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка дещо нетрадицій-

но. А саме: початкові теми цього предмету були присвячені теоретичній характеристиці тих прав людини, які виникають у неї незалежно від волевиявлення держави (тоді я назвав їх «загальносоціальними»¹). Можна і тре-

¹ Адаже у той час в офіційних україномовних перекладах «праволюдських» міжнародних актів щодо таких прав вживалося слово «основні» (fundamental); і лише значно пізніше у таких перекладах був запроваджений термін «основоположні».

ба було, ясна річ, вже тоді, а тим більше – згодом обговорювати положення, сформульовані у тих темах курсу. Але залишається незаперечним той факт, що саме у Львові вже з 1991/92 навчального року (мабуть, вперше на пострадянському просторі) у межах означеного предмета студентам-юристам почали викладати певні загальнотеоретичні положення стосовно феномену людських прав недержавного походження, тобто тих прав, які значно пізніше в Україні було відображено терміно-поняттям «основоположні». У Передмові до опублікованого тоді мого навчального посібника зазначалося, зокрема, що саме проблеми прав людини набули значення концептуального центра, ядра всього курсу, зумовили істотні зміни в його структурі, введення нових та перегляд деяких традиційних тем і понять [1, с. 3]. Отже, з такої позиції держава і встановлюване нею «позитивне» право, правове регулювання розглядалися не більше ніж засоби, інструменти забезпечення і захисту означених прав людини.

Друга обставина пов'язана з тим, що протягом грудня минулого року на базі юридичного факультету Львівського університету відбулися три унікальних заходи науково-практичного характеру: 1) III міжнародний форум із практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) (за участю чотирьох його суддів і декількох юристів його Секретаріату, а також майже ста вітчизняних юристів-практиків); 2) ювілейний – 10-й – міжнародний круглий стіл з антропології права; 3) міжнародний тематичний семінар із питань застосування Європейської соціальної хартії (пере-

глянутої) (далі – ЄСХ). А у листопаді цього року там же відбувся черговий – IV – аналогічний міжнародний форум за участю п'яти суддів ЄСПЛ.

Неординарні матеріали всіх зазначених заходів слід було, ясна річ, врахувати у дослідницькій та викладацькій діяльності з проблематики прав людини.

I, нарешті, третьою обставиною стало те, що наступного року відзначатиметься 20-річчя Львівської лабораторії прав людини і громадянина НАПрН України. Адже переважно саме в її межах сформувалася сучасна наукова школа загальної теорії прав людини. А така очікувана «ювілейність» вже сама по собі слугує, як видається, достатнім приводом для узагальнення і, можливо, дещо уточнення основних ідей, положень цієї школи (з урахуванням, зокрема, й матеріалів названих вище заходів, а також напрацювань інших фахівців¹).

Отож у нинішній моїй статті загалом предметом розгляду будуть – для початку – такі вихідні сюжети праволодинної проблематики:

- 1) розуміння феномену основоположних прав людини;
- 2) визначення носіїв (суб'єктів) основоположних людських прав.

Загальне поняття основоположних прав людини. Як відомо із загального наукознавства, першим кроком у пізнанні будь-якого явища має бути фор-

¹ Додатковим, «факультативним» імпульсом до написання пропонованої статті також послугував і полемічний матеріал С. Головатого, опублікований цього року в № 1 журналу «Право України» [2]. Він став предметом обговорення у наступних статтях, оприлюднених у 2015 р. в № 2 (П. Рабінович), № 8 (О. Костенко) і № 9 (В. Джузь) цього видання.

мування й визначення терміно-поняття про нього. Це положення повною мірою стосується й того феномену, який відображається терміно-поняттям «права людини» (чи-то «людські права»).

Вирішення будь-якого дослідницького завдання визначальною мірою завжди залежить від того, який саме методологічний підхід (принцип) застосовано дослідником. Адже таким підходом є певна вихідна аксіоматична, здебільшого світоглядна, ідея, яка визначає загальну стратегію (напрямок) дослідження, відбір досліджуваних фактів і – що є найважливішим – інтерпретацію результатів дослідження.

Задля виявлення того феномену, який у суспільствознавстві (зокрема й у юридичній науці) відображається означеним вище терміно-поняттям, і донині використовуються різноманітні дослідницькі підходи, кожний з яких зумовлюватиме той чи інший – зазвичай неоднозначний – результат наукового пошуку.

Узагальнення існуючих ще й донині в науковій літературі (і вітчизняній, і зарубіжній) таких підходів дозволило мені свого часу [3, с. 24] виокремити з-поміж них такі:

– етичний (права людини – це різновид, спосіб або форма вираження моралі);

– психологічний (права людини – це її вимоги, «претензії» щодо надання їй певних благ, скеровані державі, іншим суб'єктам, зрештою всьому суспільству);

– біологічний (права людини – це певні її фізичні потреби, що виникають вже із самого факту її народження);

– соціальний (права людини – це соціально-внормовані можливості її певної поведінки, спрямованої зазвичай на задоволення різноманітних – насамперед матеріальних, але не тільки! – потреб);

– легістський (права людини – це можливості її поведінки, визначені законами держави чи іншими формально-обов'язковими правилами, приписами державних органів, зокрема й судових).

Оскільки усі означені дослідницькі підходи ґрунтуються на реально, фактично («позитивно») існуючих явищах, то кожен із них «вписується» у *позитивістську* – у найширшому, філософському сенсі – парадигму (причому позитивістську саме у тому розумінні, в якому терміно-поняття «позитивізм» було вжито засновником соціальної філософії позитивізму французьким ученим О. Контом). Тому і в юридичній науці, коли йдеться про вирішення видів позитивістського праворозуміння (а отже, й позитивістського розуміння феномену прав людини), зазвичай вирізняють праворозуміння: а) легістсько-позитивістське; б) соціолого-позитивістське; в) психолого-позитивістське.

Спільною ознакою цих підходів є те, що вони базуються на фактичних (емпірично фіксованих, верифіковуваних, а не уявних, не удаваних) умовах та обставинах життєдіяльності *реально* існуючої людини, яка тільки-но у суспільстві, з його «рук» отримує все основне, що є необхідним для її існування та розвитку.

Втім, існує й інша група дослідницьких підходів, які базуються на інтелектуально, духовно-ідеологічно сконстру-

йованих поняттях про *апріорні* (трансцендентальні) явища, які начебто існують поза реальним («позитивним») життям людини та й узагалі поза реальним соціумом (як неодмінним, неминучим місцем перебування людини) – поза її життєвою практикою у ньому. Йдеться, до прикладу, про підходи міфологічні, містичні, релігійні. Їх можна назвати – у найзагальнішому вигляді – *непозитивістськими*.

І ось тут найгострішим, найактуальнішим для нашої теми постає питання про те, до якої групи дослідницьких підходів віднести так званий природно-правовий підхід. Досить часто вважають, що він є антагоністом, протилежністю підходу позитивістському, протистоїть останньому. Але тут не все так просто.

Річ у тому, що терміно-поняття «природа» та похідні від нього прикметники («природне», «природні» та ін.) є полісемічними, багатозначними. Про це прямо зазначається в сучасних тлумачних словниках української мови та й, до речі, інших слов'янських мов. А тому, коли вживається означене терміно-поняття (та похідні від нього прикметники) – особливо, якщо до цього вдаються *юристи*, – необхідно конкретизувати, задекларувати, в якому ж саме із декількох можливих значень воно використовується. Якщо цього не зробити, тоді виникає ризик, що вживані слова, їхні сполучення можуть бути використані для підміни понять, для, так би мовити, термінологічної маніпуляції.

Після викладу цих (як виявляється, необхідних) міркувань методологічного гатунку перейду до коментування дея-

ких аспектів тієї дефініції загального поняття основоположних прав людини, що була запропонована мною (як зазначалося вище) ще на початку 90-х років минулого століття і яку – з певними уточненнями – обстоюю й донині.

Отже, *основоположні права людини* – це певні можливості людини, котрі необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів.

Наведена інтерпретація досліджуваного феномену здійснена з позицій так званого потребового дослідницького підходу, який (про що уже не раз мені доводилося зазначати) ґрунтується на соціолого-позитивістській парадигмі. Останнім часом я визнав за можливе називати таку інтерпретацію ще й «соціально-природною» – з огляду на те, що біологічні та соціальні потреби людини, її інтереси, які цими потребами обумовлюються, існують та реалізуються лише у соціумі, причому цілком природно (рос. – «естественно») – у сенсі «закономірно», «необхідно», «неминуче», «нормально», тобто саме у такому, а не в якомусь іншому значенні слова «природно». І таке значення (поряд із іншими) легалізоване сучасними словниками [4, с. 945–946]. Отже, йдеться про природність соціальної, а не, скажімо, «апріорної» позалюдську чи, наприклад, біологічну, фізіологічну, хімічну, космічну чи іншу суто *природничу*.

Усе це повною мірою стосується й тих прав людини, які належать до категорії основоположних, фундамен-

тальних (*fundamental*). Їх основоположність, фундаментальність полягає, на мою думку, у тому, що вони слугують основою, підґрунтям забезпечення існування й розвитку людини і в природничому середовищі, і власне у суспільстві. Без таких прав, без їх використання існування й розвиток людини не відбуватимуться. Можливості (людини) – це онтологічна, буттєва, «субстанційна» характеристика її основоположних прав; а їх роль, призначення полягає у тому, аби опосередковувати, «інструменталізувати» задоволення фундаментальних, базових, неунікненних потреб людини, котра перебуває в соціумі, не існує поза ним. Отже, йдеться про сутнісно-антропну (точніше, антропо-соціальну) характеристики основоположних прав.

Таке розуміння сутності феномену основоположних прав людини викликало заперечення давнього мого опонента – доктора юридичних наук С. Головатого. Спробую проаналізувати їх.

Заперечуючи уявлення про людину як істоту соціальну, шановний опонент виходить із того – зрештою, очевидного, беззаперечного – положення, що людина є «витвором Природи», «невід’ємною частиною Всесвіту, тобто тією, що перебуває в *органічному* зв’язку з *Космосом*» [2, с. 102]. І саме *тому*, вважає він, основоположні права людини – це права «природні». Про *сутність* же цього феномену в його статті нічого іншого й не сказано.

У іншому її місці він пише також, що у людини є «врожений здоровий глузд» і що їй властивий «Закон Природи та Всесвітній Розум» [2, с. 111]. Проте, як свідчать положення таких

природничих наук, як біологія, фізіологія вищої нервової діяльності, а також певних підрозділів науки антропології, людина народжується лише із природними *задатками*, генетичними психофізичними *передумовами*, потенційними можливостями до розумової діяльності; але їх реалізація, перетворення на справжній інтелект відбуваються лише в процесі та в результаті соціалізації людської істоти.

Однак до творінь природи належать, як загальновідомо, й інші численні різновиди живих істот; і тоді доводиться робити висновок, що й усі вони цією ж «Природою» від їхнього народження наділені якимись – зрозуміло, теж «природними» – правами. Але тоді залишається незрозумілим, чим же відрізняються права такої живої істоти («живої» у *біологічному*, «органічному» сенсі), як людина, від «прав» інших живих істот.

(Тут, гадаю, маємо справу з тією гносеологічною аномалією у пізнанні *соціальних* феноменів, яку я колись назвав «оприродничуванням» їх і яка є одним із засобів «втечі» від виявлення соціальної сутності таких явищ [5, с. 85]. Це дозволяє знівельовувати сутнісні відмінності *людських* істот від властивостей інших явищ органічного світу (насамперед від тварин), приховувати якісну специфіку перших порівняно з тваринним світом).

Загалом же, ясна річ, визнання соціальної природи основоположних прав людини аж ніяк не виключає, а, навпаки, неодмінно враховує визнання, так би мовити, біологічності, природничості багатьох із них. Хоча б тому, що йдеться про людську істоту, *живу*

саме в біологічному сенсі. Людина нежива – вже не є істотою. Це – очевидність, аксіома.

У моїх публікаціях це відображено, зокрема, у тому, що саме *фізичні* («життєві», «вітальні», «соматичні») основоположні права людини мною було виділено в окрему класифікаційну групу. Йдеться про такі, висловлюючись термінологією Цивільного кодексу України (ЦК), особисті немайнові права людини, які «забезпечують природне існування» її (гл. 21 ЦК); у той час як усі інші особисті немайнові права забезпечують «соціальне буття людини» (гл. 22 ЦК). Навіть якщо йдеться про можливість задоволення суто біологічних потреб людини, котра перебуває в суспільстві, то й тоді їх реальний зміст, обсяг, засоби та форми задоволення є конкретно-історичними й – вочевидь, теж закономірно – зумовлюються рівнем розвитку *цього* суспільства.

Отож я прагнув не протиставляти, а, навпаки, зблизити біологічні та соціальні «параметри», властивості людини. Натомість шановний опонент намагається їх протиставити – причому з пріоритетністю природничості (біологічності): «Людина – це творіння природне, але аж ніяк не соціальне» – стверджує він [2].

Якщо ж обмежитися тільки-но біологічними характеристиками людини («відібравши» від неї властивості соціальності), то матимемо лише такий вид живих істот, як тварину, в якій нічого власне людського, людського й не залишиться. Тому-то щодо людини часто вживається вираз «істота біосоціальна», або ж «істота соціалізована». Але шановний опонент і таких висловів

у своїй статті зазвичай уникає (а якщо й згадає один раз про «біосоціальне існування» людини [2], то це сприймається – з огляду на його пафос, так би мовити, «позасоціальності» основоположних прав людини – радше як випадкова обмовка). Втім, така позиція не завадила йому в підсумковій частині своєї статті згадати про «суспільний стан» людини [2] і визнати, що сучасна філософія прав людини репрезентує віру «у нерозривну єдність між *людиною і людством*» [2].

Навіть якщо й погоджуватися із дефініцією поняття основоположних прав людини, викладеною шановним опонентом (попри те, що він неодноразово висловлює своє категорично негативне ставлення до спроб конструювання «формальних» дефініцій правових понять [2]), згідно з якою основоположні людські права – це права «природні» вже хоча б тому, що людина є «творінням природи», то така його дефініція дає відповідь лише на питання: *звідки*, із чого такі права виникають. Це, так би мовити, генезисна («генетична») дефініція, котра пояснює, з якого джерела з'являються означені права. Однак вона не несе жодних знань про те, що ж саме являють собою ці права, якою є їх онтична, буттєва природа, «субстанція», у чому полягає їх власна сутність як якісно самостійного феномену. Часто вживане твердження про те, що права людини виникають із її народженням, є слухним лише з урахуванням тієї обставини, що вона народжується у суспільстві (а не за його межами). У протилежному ж інтерпретуванні матимемо справу з *біологізаторською*, тобто оприродниченою, інтерпретацією «при-

родних» прав людини (соціальні ризики якої неважко спрогнозувати). Тому-то раніше я зазвичай уникав терміна «природні», коли йшлося про права людини; а якщо й іноді – як виняток – вживав його у своїх публікаціях, то найчастіше у лапках.

Не можна не звернути увагу й на те, що у жодному фундаментальному міжнародному акті, документі стосовно прав людини термін «природні» не використано. І навряд чи це випадково.

А ось соціальні характеристики, властивості основоположних прав людини у таких актах зустрічаються не раз. Так, у Загальній декларації прав людини (далі – ЗДПЛ) згадується про «кожну людину як члена суспільства» (ст. 22) та стверджується, що саме у суспільстві «тільки можливий вільний і повний розвиток» людської особи (ст. 29). Чому шановний опонент оминає увагою ці положення?

Усім викладеним вище й пояснюється необхідність зазначення, в якому саме сенсі той чи інший автор використовує неоднозначне терміно-поняття «природа» (і похідні від нього прикметники). Останніми роками я, як зазначалося, застосовую у своїх публікаціях це терміно-поняття лише в одному з «легалізованих» у тлумачних словниках сенсі, а саме: як закономірне, необхідне, неминуче, нормальне. Тому вже не раз мені доводилося вживати терміно-сполучення «соціально-природні» (права) [6], тобто такі права, які у людини, котра перебуває в соціумі, виникають цілком закономірно, неодмінно, неунікнено (рос. – «естественно»). У такому сенсі в певних випадках, з деякою умовністю, – в абстракції –

можна вирізняти природність людини природничу (біологічну) та природність соціальнісну.

Ще раз наголошу: органічна соціальність феномену, що розглядається, об'єктивно зумовлюється природною (закономірною) соціальністю людського існування: свої права людина може мати тільки стосовно якогось іншого суб'єкта (у якого – знову ж таки внаслідок такої соціальності – цілком закономірно, природно виникають обов'язки щодо носія прав). Тому не випадково у базових міжнародних актах з прав людини зазвичай, так чи інакше, згадується й про її обов'язки перед іншими людьми, перед суспільством. Так, у ЗДПЛ констатується, що «кожна людина має обов'язки перед суспільством...» (ст. 29); у Преамбулах Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. (далі – МПГПП) і Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (далі – МПЕСКП) теж зазначається, що кожна людина має обов'язки.

Чому ці фундаментальні положення всесвітніх, базових міжнародних праволюдних актів шановний опонент не помічає? Адже людина позасоціальна, позаісторична – це лише абстракція (з якою можна – ясна річ, лише в уяві – робити все, що завгодно; наприклад, приписати людині «вроджений» розум...).

Що ж до терміна «основоположні» – *fundamental* – (права людини), то: а) навіть його вживання у міжнародних актах вже орієнтує на те, що, кажучи взагалі, існують й інші, тобто неосновоположні, людські права і б) специфікою саме основоположних прав (на

відміну від інших) є те, що вони утворюють реальну основу, життєзабезпечувальний фундамент, підвалини для існування й розвитку людини як у природі, так і в соціумі.

Отже, попередньо підсумовуючи, можна констатувати, що міркування шановного опонента ґрунтуються на *природничо-філософських* засадах (людина – це творіння, витвір тієї Природи, яка є елементом Космосу).

Натомість наведена вище моя інтерпретація основоположних прав людини спирається на засади, навпаки, *соціально-філософські*. Тому-то я й почав нещодавно називати основоположні права людини «*соціально-природними*» (при цьому не заперечуючи, не відкидаючи біологічні, тобто справді вроджені, природжені властивості людини). Останнє полягає, зокрема, у тому, що в обстоюваній мною позиції йдеться не тільки про потреби соціальні, а й передусім біологічні; а також у тому, що в запропонованій мною класифікації таких прав, як вже згадувалось вище, першим їх різновидом виокремлено права «життєві» (або, інакше кажучи, «вітальні», «фізичні», навіть «тілесні», соматичні).

Зрештою, «біосоціальна» – це, мабуть, є оптимальний термін для позначення специфічності людської істоти.

Тому дозволю собі зауважити, що підтримувана не тільки мною інтерпретація феномену основоположних прав людини за посередництва терміно-поняття «можливості» (людини) має *сутнісний* характер, а не винятково генезисний, «генетичний». (До речі, воно охоплює як права людини, так й її свободи.)

Отже, як бачимо, знову ж фундаментальним моментом у вирішенні обговорюваної проблеми є певна інтерпретація вихідної, базової категорії «природа». Однак у фаховій літературі слушно зауважувалося, що брак спеціалізованих досліджень еволюції значень нормативних образів «природного» призводить у деяких випадках до «змішування змісту уявлень про природне право зі значенням поняття природи, природного і відповідного природі» [7, с. 80].

Не можна залишити поза увагою й те, що шановний опонент, коли йдеться про закріплення в Конституції України основоположних прав людини другого покоління (соціальних, економічних, культурних), а також прав екологічних, схильний не використовувати щодо усіх них вираз «кожний має право...». При цьому він посилається – як на аргумент – на висновок Венеціанської Комісії 1997 р. щодо ухваленій на той час Конституції України. Це поперше. А другий його аргумент полягає у тому, що фіксація зазначеної групи прав в Основному Законі «є таким собі залишком соціалістичного минулого», «соціалістичної традиції»; тому, на його думку, згадана формула «вже не може бути придатною» для конституційного закріплення означеної категорії основоположних прав [2].

Щодо висновку Венеціанської Комісії стосовно недоліків викладення прав людини у Конституції України, то у ньому йдеться насамперед про несистемність, неструктурованість останнього, зокрема про відсутність чіткого відокремлення прав людини першого покоління (громадянських і політичних),

які зазвичай можуть гарантуватися судовим захистом, від прав людини другого покоління (соціальних, економічних, культурних), а також екологічних, для забезпечення яких застосовувати судовий захист зазвичай досить складно, а то й неможливо. І це зауваження Венеціанської Комісії є справді слушним. Але навряд чи можна погодитися із позицією цього органу щодо того, що до прав другого покоління не можна застосовувати формулу «кожен має право...». І ось чому.

Як відомо, саме таку формулу застосовано у ЗДПЛ щодо останньої групи основоположних прав людини (статті 22–27); її ж досить широко використано в ЄСХ у пп. 1, 10, 11, 13, 14, 23, 30, 31 її Преамбулі. У Хартії основоположних прав Європейського Союзу (далі – Хартія) стосовно носія таких прав вжито вислів «кожна людина» (статті 14, 15, 29, 35, 47).

Але навряд чи укладачі ЗДПЛ, а також ЄСХ і Хартії були менш компетентними у цьому питанні, аніж експертна науковці з Венеціанської Комісії.

Видається, що основоположність, фундаментальність прав людини зумовлюється не стільки можливими способами, засобами їх захисту, скільки насамперед їх об'єктивним значенням для існування, життєдіяльності, розвитку людини. Тому певні соціальні, економічні і культурні права людини теж не можуть не належати до основоположних, інакше вони, мабуть, не включалися б ООН до Міжнародного білля з прав людини.

Що ж стосується другого із наведених вище аргументів шановного опонента, то дозволю собі нагадати, що

деякі права людини другого покоління почали конституційно закріплюватися ще у 1918–1919 рр. – причому не тільки у радянських «соціалістичних» республіках (українській, російській та ін.), а й у конституціях інших держав, зокрема Української Народної Республіки, Мексики, Німеччини. Та й, до речі, ЄСХ розроблялася фахівцями таких держав Європи, в яких соціалізму (в його марксистському розумінні) ніколи не існувало. Проте такі права людини, так би мовити, «на рівних» із правами першого покоління було включено до ЗДПЛ та й загалом до Міжнародного білля з прав людини. Так, у Преамбулі МПГПП зазначено, що кожна вільна людська особа «користується громадянською і політичною свободою і свободою від страху та нужди... тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами, так само, як і своїми громадянськими та політичними правами». Ще більш категорично положення про єдність, неподільність, взаємозалежність, взаємопов'язаність усіх п'яти груп основоположних прав людини було сформульоване у Декларації і Плані дій другої Всесвітньої конференції з прав людини, яку було проведено під егідою ООН у Відні 1993 р.

Згадане щойно положення підтримує й шановний опонент. Але це не завадило йому піддати критиці ті рішення Конституційного Суду України, в яких певні соціально-економічні права людини (на працю, на соціальне забезпечення, на житло) названо «природними» [2].

Принагідно зауважу, що коли він цілком слушно констатує, що у конституціях багатьох сучасних демократичних держав зафіксовано згадану групу основоположних прав людини, то це начеби не викликає у нього категоричного несприйняття і він вже не називає їх «залишком соціалізму». (Цікаво, якби ці конституції зараз стали об'єктом експертизи Венеціанської Комісії, що складається з фахівців переважно західних країн, то яким був би її висновок щодо закріплення у них таких прав?)

Гадаю, що якщо б «природність» основоположних прав людини інтерпретувати не у природничо-космічному сенсі, а в сенсі соціально-природному (соціально-закономірному), то сумнівів у природності, основоположності прав другого покоління не виникало б.

Наведене вище вкотре ілюструє принципову можливість, необхідність і корисність формулювання дефініцій загальних правових понять – причому такого, яке б насамперед розкривало їх онтичну природу і соціальну сутність. Адже, висловлюючись відомою формулою (у російськомовному варіанті), «понять – значит выразить в форме понятий». У цьому, окрім іншого, полягає специфіка саме юридичної науки і практики. Невипадково чимало важливих юридичних законів (особливо ж кодифікованих) свої початкові статті присвячують викладенню дефініцій тих термінопонять, які у них використовуються.

З огляду на викладене також навряд чи можна погодитися із критикою шановним опонентом вміщеного у ст. 3 Конституції України положення про те, що в нашому суспільстві, в нашій державі людина визнається «вищою соці-

альною цінністю» [2, с. 36]. Видається, що розуміти це положення належить так, що і *для суспільства, і для держави такою цінністю є саме людина* (а не хтось чи щось інше). Нічого іншого за цим положенням не стоїть (хоча, можливо, цю ідею вартувало би викласти стилістично більш чітко). Таке тлумачення, на мою думку, вивищує, звеличує людину, підносить її на найвищий щабель з-поміж усього, що реально існує в природі та соціумі. І це теж є наслідком і виявом гуманістичного, антропоцентричного підходу, який, мабуть, прагнули реалізувати в Конституції України її проєктанти.

Носії основоположних людських прав. Такими суб'єктами можуть бути насамперед, звісно, індивіди, тобто кожна окрема людина, кожна фізична особа. Але, крім цього, ними, вважаю, можуть бути також і різноманітні угруповання людей.

Залежно від того, кому саме (тобто суб'єкту якого виду) належать основоположні права, хто є їх носієм, бенефіціаром, розрізняються основоположні права відповідно: а) *індивідуальні* – права людини (індивіда) і б) *колективні* (права людських спільнот та об'єднань).

Перший різновид основоположних прав є, вочевидь, цілком зрозумілим. (Хоча й щодо нього подекуди виникають певні дискусії – скажімо, стосовно прав людського ембріону).

До другого ж різновиду основоположних людських прав належать:

– права соціальних спільнот (націй, соціально-економічних класів, статевих, вікових, територіальних та інших угруповань, зрештою, усього певного суспільства);

- права соціальних об'єднань (сімей, громадських організацій тощо);
- права усього людства (населення Землі).

Наведена позиція викликала заперечення у шановного опонента. Він вважає, що колективних основоположних прав існувати не може, зауважуючи, зокрема, що Європейська конвенція з прав людини та практика ЄСПЛ таких прав не визнають [2] (хоча жодного прикладу рішення цього Суду, яке б демонструвало таке невизнання, він чомусь не наводить). Проте погодитися з такою думкою не видається можливим. І ось чому.

По-перше, у згаданій Конвенції серед суб'єктів права на звернення до ЄСПЛ із заявою (скаргою) про стверджене порушення конвенційних прав мають, крім окремих людей, також: а) будь-які неурядові організації; та б) будь-які групи фізичних осіб (ст. 34). І справді, ЄСПЛ, як відомо, розглядав численні справи, в яких заявниками були, зокрема, релігійні організації, видавництва чи редакції друкованих видань, політичні партії, різноманітні компанії, фірми, інші юридичні особи.

По-друге, у фундаментальних міжнародно-правових актах із праволюдської проблематики – як всесвітніх, так і регіональних – прямо згадуються такі колективні носії невід'ємних, невідчужуваних прав, як-от: *сім'я* (ст. 16 ЗДПЛ; ст. 23 МПГПП; п. 16 ч. 1 ЄСХ); *національні меншини* (Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин 1995 р.); *народи* (Резолюція ООН «Право народів і націй на самовизначення» 1952 р.; ст. 1 МПГПП; Декларація ООН «Про право на розви-

ток» 1986 р.; Африканська хартія прав людини і народів 1981 р.).

Нарешті, у тих випадках, коли в міжнародних актах вживається вираз «*всі народи*», то, як видається, є підстави вважати, що йдеться саме про людство загалом. Наведений вислів зустрічається, наприклад, у: Преамбулі ЗДПЛ, ст. 1 і ст. 47 МПГПП, ст. 1 і ст. 25 МПЕСКП (причому в останній статті відповідне право народів названо «невід'ємним»), Декларації ООН «Про право народів на мир» 1984 р. Усі народи – це і є, вочевидь, людство. Або, інакше кажучи, людство – це і є його народи.

Замість висновків. На закінчення зауважу, що розглянутими у цій статті питаннями аж ніяк не вичерпується проблематика загальної теорії основоположних людських прав. До таких питань також належать принаймні:

- зміст і обсяг основоположних людських прав;
- класифікація (види) таких прав;
- тенденції розвитку основоположних людських прав;
- міжнародні стандарти людських прав та їх національна імплементація;
- інтерпретація (тлумачення) основоположних прав;
- здійснення основоположних прав та його обмежування;
- гарантії реалізації та захисту прав людини та інших суб'єктів;
- розвиток теорії та методології дослідження основоположних прав;
- досвід і проблеми вивчення основоположних людських прав в юридичних вищих навчальних закладах.

Втім, висвітлення кожного з означених питань має бути предметом окремих публікацій.

Список використаних джерел

1. Рабінович П. М. Права людини та їх юридичне забезпечення (Основи загальної теорії права і держави) : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – К., 1992. – 100 с.
2. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу. Частина третя: права людини (стаття 3 Конституції України) / С. Головатий // Право України. – 2015. – № 1. – С. 13–92.
3. Рабінович П. Основні права людини: загальнотеоретична характеристика / П. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1994. – № 2. – С. 22–28.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь, 2002. – 1440 с.
5. Рабінович П. М. Методологія правознавства: проблеми плюралізації / П. М. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1995. – № 3. – С. 81–88.
6. Рабінович П. Соціально-природні права й обов'язки людини та інших суб'єктів як елемент загально-соціальної правової системи / П. Рабінович // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2008. – С. 129–147.
7. Рабінович С. П. Юснатуралізм у філософії права : монографія / С. П. Рабінович. – К. ; Х., 2013. – 368 с.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2015 р.

Рабинович П. Биосоциальная сущность основоположных человеческих прав

В статье рассматриваются два исходных вопроса по проблематике основоположных прав. Во-первых, разъясняется категория основоположных прав, прежде всего ее дефиниция, которая была сформулирована автором на юридическом факультете Львовского университета еще в начале 90-х годов прошлого столетия. Во-вторых, обсуждается вопрос о том, кто может быть носителем, субъектом основоположных прав. В частности, обосновывается, что им являются не только индивиды, но и коллективные субъекты. Подвергаются критике некоторые взгляды украинского юриста С. Головатого.

Ключевые слова: основоположные человеческие права, международные акты по правам человека, субъекты основоположных прав.

Rabinovych P. Biosocial Essence of Fundamental Human Rights

The article is devoted to the basic concept of human rights, which serves as a methodological tool for research. First, there is explained the initial notion of fundamental human rights, in particular its definition, which was formulated at the Law Faculty of the University of Lviv in the early 90s of the last century. The author shows the social underpinnings of this concept. He also proves that biological approach to human rights alleged by Ukrainian author S. Holovatyi is completely inconsistent with the development of social sciences. The author provides the following definition: human rights are certain options of a person, that are demanded to satisfy his needs of living and development, determined by the level of the development society and are secured by duties of other persons. The suggested interpretation of the phenomenon of human rights is made from the position of needs-oriented approach that is based on social positivism. Fundamental character of these rights consists in their ability to be the basis for securing person's life and self-development. Without such rights, without the use of them existence and development will not be possible. Options (of a human) – is an ontological, existential, «substantial» characteristic of its fundamental rights; and their purpose

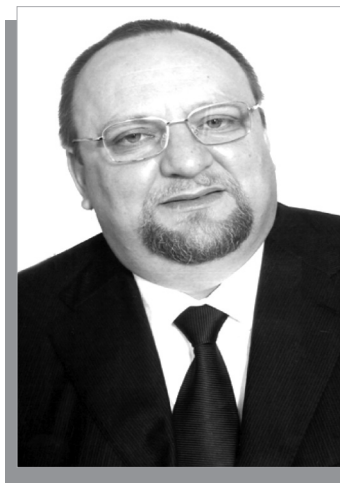
is to mediate, «instrumentalize» the satisfaction of basic needs. This is anthropological and social sense of fundamental human rights. Organic sociality phenomenon, considered objectively determined by natural sociality of human existence: rights of a person may refer only to any other entity.

Second, the questions are discussed of who can be a bearer of fundamental rights. In particular, whether collective entities are capable to be bearers of human rights. The author proves that in spite of the traditional view on human as the one and only bearer of human rights, the notion of human rights is now expanded on collective subjects (families, religious groups etc.).

Keywords: fundamental human rights, international human rights instruments, bearer of fundamental rights.

І. ШУТАК

*професор кафедри теорії та історії
держави і права Івано-Франківського
університету права
імені Короля Данила Галицького,
доктор юридичних наук*

УДК 340.11

Концептуальні міркування щодо впровадження навчальної дисципліни «Юридична техніка»

Аргументується потреба впровадження навчальної дисципліни «Юридична техніка» до стандарту вищої юридичної освіти. Розкривається стан впровадження юридичної техніки в навчальні плани вищих навчальних закладів та пропонуються структурні розділи, які повинні входити до навчальної дисципліни «Юридична техніка».

Ключові слова: юридична техніка, техніка правотворчої діяльності, техніка правозастосовної діяльності, правопроєкування.

Наукова спільнота протягом тривалого часу активно обговорює проблеми, що пов'язані із правотворчою діяльністю в державі, якістю підготовлених проєктів нормативно-правових актів, як законодавчих, так і підзаконних, якістю та ефективністю нормативно-правових приписів та їх здатністю регулювати суспільні відносини. Активізація наукового світу навколо цієї проблематики обумовлена дійсним становленням України як правової держави, формуванням національної правової системи, в основі якої має бути якісне та ефек-

тивне законодавство, та входженням держави до європейського простору. Ще одним чинником, який впливає на активний науковий пошук, є правозастосовна діяльність, яка і показує всі без винятку недоліки, прогалини, колізії, помилки нормативно-правових актів. Яскравим прикладом таких наукових пошуків є праці М. Панова, В. Комарова, П. Рабіновича, С. Гусарева, Л. Луць, В. Стратонова, В. Косовича, Л. Демидової, М. Кельмана, Ж. Дзейко, Н. Артикуци, Т. Подорожної, Л. Легін, І. Онишука, І. Биля-Сабадаш та ін.

Аналіз наукових досліджень дає змогу зробити висновок, що науковці схиляються до двох напрямів вирішення проблем, пов'язаних із правотворчою діяльністю. Наперед визначимо, що ці напрями тільки у сукупності можуть дати очікувані результати.

Отже, перший напрям можемо окреслити впровадженням юридичної техніки у правотворчу діяльність (правотворчість). Як влучно зазначає М. Панов, правотворча діяльність в Україні являє собою досить складну і широкомасштабну діяльність уповноважених державних органів і посадових осіб та органів місцевого самоврядування з підготовки і прийняття нормативно-правових актів, що мають своїм призначенням ефективно регулювання суспільних відносин. Підготовлені нормативно-правові акти мають бути досконалими за формою і змістом, тобто задовольняти високі вимоги стосовно їх якості. Категорія «якість нормативно-правових актів» інтегрує в собі широкий спектр проблем, пов'язаних із науковим і прикладним обґрунтуванням цих актів, досконалістю техніки правотворення, формальною визначеністю, доступністю, передбачуваністю і зрозумілістю наведених актів [7, с. 12].

Також на важливість цього питання вказує і Л. Луць і зокрема визначає, що ефективність сучасної системи джерел права України значною мірою залежить від професіоналізму суб'єктів правотворчості та нормопроєктування, а також від якості прийомів і засобів створення, зміни, припинення дії та систематизації нормативно-правових приписів [6, с. 15]. Доречно відзначено, що у вітчизняній літературі з'явилася достатня

кількість праць з питань юридичної техніки, однак найгірша ситуація із формалізацією положень юридичної техніки [6, с. 15].

На потребу докорінного оновлення законодавчої бази України і вказує Ж. Дзейко та пов'язує це із проблемою якості багатьох законів України з формального, логічного та лінгвістичного аспектів. Зокрема, стверджується, що однією з найважливіших умов поліпшення якості законів є ефективно застосування для їх створення законодавчої техніки. Адже законодавча техніка – різновид юридичної техніки – має неабияке значення не лише для процесу провадження законодавчої діяльності, а й для втілення законів у життя. Майстерне застосування законодавчої техніки сприяє утвердженню верховенства права, становленню правової держави в Україні, ефективній реалізації законів, зумовлює правильну інтерпретацію їх змісту, створює основу для прийняття підзаконних нормативно-правових актів, що суттєво впливає на рівень захисту прав і свобод людини і громадянина, тобто умови для підвищення рівнів системності, стабільності, узгодженості, послідовності розвитку законодавства України, що обумовлює дієвість його реалізації [2, с. 56–57].

У свою чергу, на ефективність та результативність законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів спрямовують свою увагу і молоді науковці Л. Легін та Т. Подорожна. Так, Л. Легін вказує на взаємозалежність якості нормативно-правових актів з точністю юридичного формулювання, його логічністю, послідовністю та потребу

використання правил, прийомів і способів юридичної техніки під час підготовки проектів нормативно-правових актів [5, с. 50]. Т. Подорожна зауважує, що вимоги до формальної визначеності права і його системності зростають при переході від традиційного суспільства до раціоналістичного. Надалі вони підвищуються у зв'язку із раціоналізацією щораз більшого кола суспільних відносин, що, у свою чергу, посилює значення законодавчої (правотворчої) техніки, а отже, вимагає уникнення пов'язаних із нею помилок [8, с. 53].

Наступну проблему можна окреслити як низький рівень професіоналізму учасників правотворчої діяльності. На кожній стадії правотворчого процесу є свої учасники, починаючи від осіб, які розробляють проект нормативно-правового акта, осіб, які здійснюють експертизу проекту нормативно-правового акта, до осіб, які розглядають, вносять поправки та приймають проект нормативно-правового акта. Схиляємось до думки, що необхідно підвищувати професійний рівень осіб, які створюють норми права та формалізують їх. Підвищення професійного рівня правотворців є неможливим без високого рівня їх правової культури, усвідомлення важливості вказаної діяльності та високого рівня відповідальності перед громадськістю за помилки. Не є випадковими ситуації, коли парламентарі внесенням поправок до проекту нормативно-правового акта настільки змінюють попередній варіант проекту, що проект нормативно-правового акта втрачає логічність, послідовність та може містити норми, що знаходяться в колізії.

Значна кількість науковців вбачають як виправлення такої ситуації впровадження у вищих навчальних закладах викладання навчальної дисципліни «Юридична техніка» та підготовки спеціалістів (фахівців) у сфері правопроєктування. Дослідники наводять такі аргументи.

При реалізації освітньої програми вищої юридичної освіти природно виникає проблема знанневої компоненти навчальних планів вишів в аспекті генералізованих компетентностей та їх адекватної інтерпретації у категоріях компетентнісного підходу [3, с. 10]. Як зазначає В. Комаров, у сучасних соціокультурних умовах парадигмою вищої освіти стає компетентнісний підхід (компетентнісна модель вищої освіти), який визначає низку тенденцій, принципів змін у змісті та характері освіти. У контексті парадигми компетентнісного підходу виникає можливість більш повно врахувати головні фактори, які визначають розвиток змісту вищої юридичної освіти: реалізацію особистісно орієнтованої вищої юридичної освіти; фундаменталізацію вищої юридичної освіти; професіоналізацію вищої юридичної освіти; перехід до різноманітних освітніх програм, що створює передумови для реального вибору індивідуальних освітніх траєкторій відповідно до запитів і можливостей студентів; глобалізацію, інтернаціоналізацію вищої освіти та забезпечення трансферної освіти [3, с. 7]. За твердженням В. Комарова, компетентнісний підхід (компетентнісна модель вищої освіти) повинен розвиватися та запроваджуватися для подолання суто знанневого, бо останнє недостатньо враховує сутність компетент-

ності в умовах конкуренції на ринку праці. За цього підходу визначають компетенції професіонала відповідно до запитів роботодавців, а тому в академічній сфері він є тим інструментом, який має забезпечити академічну автономію, зорієнтувати на основну мету процесу навчання та визначити такий вид змісту освіти, який не зводиться до знаннево-орієнтованої компоненти, а передбачає накопичення цінного досвіду вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних та інших компетенцій [3, с. 8]. У контексті структури професійної діяльності правника В. Комаров дослідив таку компоненту професійних компетентностей, як поріг наукового знання, та довів, що ядром стандарту юридичної освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» мають бути: теорія права; конституційне право та права людини; адміністративне право та адміністративний процес; цивільне право та цивільний процес; кримінальне право та кримінальний процес; міжнародне публічне право та право Європейського Союзу; юридична деонтологія; юридична методологія та юридична техніка [3, с. 11].

Уведення юридичної техніки до стандарту юридичної освіти дасть змогу підвищити професійний рівень майбутніх фахівців у сфері правознавства завдяки практичному характеру юридичної техніки.

На значний вплив юридико-технічних знань у професійній діяльності юриста вказує С. Гусарев та визначає, що цей вплив зумовлюється специфікою тих засобів, якими доводиться працювати представникам цієї професії у процесі вирішення фахових завдань.

У ході професійної діяльності юристи виконують найрізноманітніші завдання, у зв'язку з чим їм доводиться оперувати різними методиками мислення, спілкування, фіксації процедур, виготовлення документів, прийняття рішень та надання щодо них відповідної аргументації. Уся сукупність юридико-технічних знань, наявність яких дозволяє вирішити зазначені завдання та провести певні операції, становить зміст професійної свідомості юриста, дозволяє формувати відповідну систему навичок та умінь. Юридична техніка для юриста – це не тільки правила підготовки документів та їх тлумачення, а також уся сукупність принципів, вимог, правил, що є складовими необхідного інструментарію для виконання професійних завдань та функцій відповідно до посади [1, с. 31].

На важливість юридичної техніки в юридичній освіті вказує і О. Чаплук, яка зокрема відмічає значимість юридичної техніки як навчальної дисципліни для формування якісного майбутнього корпусу юристів. Науковець вказує, що ефективність впровадження дисципліни в навчальний процес досягається за допомогою оптимізованої системи способів, методів та засобів навчання з метою організації викладання дисципліни «Юридична техніка» та оптимального донесення інформаційного матеріалу до слухачів. Також автор доцільно зауважує на практичній спрямованості цієї навчальної дисципліни, що обумовлює застосування адекватної методики, заснованої на прикладному аспекті викладання, що передбачає не стільки опанування теоретичного матеріалу, скільки проведення організації навчальної дисципліни із застосуванням спеціально-

дидактичних способів і прийомів, що є характерними для викладання саме юридичної техніки [9, с. 98].

Юридична техніка покликана дати системне цілісне уявлення про юридичну професію як об'єктивно обумовлену та соціально фіксовану сферу людської діяльності, показати, чому має навчитися, що саме повинен уміти юрист-професіонал, щоб досягти позитивних результатів у фаховій діяльності. Актуальність вивчення юридичної техніки обумовлена тим, що вона як цілісний, соціально-правовий інститут, як практичний метод створення та розвитку діючого права об'єктивно необхідна людському суспільству. Будучи засобом створення й удосконалення права, юридична техніка супроводжує його на всіх етапах розвитку, відображаючи її національні та історичні особливості. Оскільки юридична техніка вводиться до стандарту юридичної освіти, то постає потреба у розробці курсу цієї навчальної дисципліни. У пригоді стануть такі вітчизняні наукові розробки: навчальний посібник «Юридична техніка», «Юридична техніка: курс лекцій» «Юридична техніка: теорія правових застережень», «Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах», «Общая теория правовых оговорок», терминологический словарь «Теория и практика оговорок в праве: система понятий», «Застереження міжнародних нормативно-правових актів (загально-теоретичні й типологічні аспекти)», «Дефекти дефініцій міжнародного права: теоретико-методологічні й техніко-юридичні аспекти», «Техніко-юридичні методи узгодження національного і міжнародного права».

Ще один напрям у контексті визначення ролі юридичної техніки та технології у правотворенні окреслює Л. Луць, зокрема, підготовку майбутніх юристів-нормопроектантів, які мали б засвоїти теорії правотворчості, вміли б виявляти проблемні ситуації, що виникають у процесі правотворчості, могли б пропонувати способи їх вирішення, а також створювати нормативно-правові приписи [6, с. 17].

У багатьох європейських країнах відбувається підготовка фахівців зі створення правових норм, однак в Україні відсутня така практика. Первістком, апробацією є запровадження у Львівському національному університеті імені Івана Франка магістратури із нормопроекування. Це є актуальним та відповідає потребам сьогодення у підготовці фахівців у сфері створення правових норм. Однак виникає одне, суто термінологічне, зауваження, яке стосується формулювання «нормопроекування». Постає логічне запитання: якого нормопроекування, адже ми знаємо різні види норм – технічні, соціальні норми, які, у свою чергу, поділяються на норми моралі, норми-звичаї та традиції, релігійні норми та норми права. Загалом, такий досвід заслуговує схвальних високих відгуків, що має наслідком вивчення та запозичення досвіду іншими навчальними закладами, які здійснюють підготовку майбутніх правознавців.

Як визначають ініціатори такої спеціалізації, за навчальною програмою, відповідно, магістри вивчають теорію правотворчості, зокрема, особливості законотворення, підзаконного, нормативно-договірного та судового правотворення, міжнародного та національно-

го європейського і вітчизняного правотворення, а також теорію аргументації та питання аргументації в правотворчості [6, с. 17].

В. Косович вказує, що викладання навчальної дисципліни «Юридична техніка» повинно базуватися на декількох методологічних аспектах, та визначає, що структура юридичної техніки охоплює дві частини: власне юридичну техніку та юридичну технологію. Техніка охоплює інструментальну, а технологія – процедурну складові юридичної діяльності. Наступним методологічним аспектом викладання юридичної техніки є залежність від видів юридичної техніки з огляду на різновиди юридичної діяльності. Для студентів-нормпроектантів висвітлюють питання про види юридичної техніки залежно від особливостей кожної стадії правового регулювання. Відповідно запропоновано вивчення таких видів юридичної техніки: правотворча, правосистематизаційна, правотлумачна, правореалізаційна та правозастосовна. Обумовлено, що в навчальному процесі враховано особливості кожного із вказаних видів юридичної техніки. Також доречно зауважено, що успішне вивчення доволі великого за обсягом матеріалу, що охоплюється навчальною дисципліною «Юридична техніка», можливе за рахунок поєднання зусиль практичних працівників, представників загальної теорії права та галузевих навчальних дисциплін [4, с. 100].

Вважаємо за доцільне впровадити підготовку відповідних фахівців у вищих навчальних закладах та популяризацію практики викладання студентам навчальної дисципліни «Юридична техніка». Йдеться про те, що здійснювати

як безпосередньо правотворчу діяльність, так і підготовку проектів правових актів, повинні фахівці, професіонали (юристи-правопроектанти). Це забезпечить високий рівень прийнятих правових рішень. Правотворчі органи під час розробки і прийняття правових норм мають вивчати соціально-економічну та інші ситуації, об'єктивні потреби розвитку суспільства, необхідність і доцільність юридичного регулювання суспільних відносин. Лише в такому разі правові норми будуть науково обґрунтованими й ефективними.

Викладання юридичної техніки має значення також для підготовки правників інших професій адвокатів, суддів, нотаріусів, прокурорів, державних службовців. Юристи та управлінці в основному мають справу з юридичними документами (за родом своєї служби аналізують їх або самі складають).

Що стосується структури навчальної дисципліни «Юридична техніка», то вона має обов'язково передбачати такі розділи:

1. Наукові та методологічні засади юридичної техніки.
2. Юридична техніка правотворчої діяльності.
3. Юридична техніка правозастосовної діяльності.

Доцільність введення в навчальний процес юридичних вищих навчальних закладів дисципліни «Юридична техніка» актуалізує відсутність нормативно-правового акта, який би системно врегульовував вимоги до юридичної техніки в нормативно-правовому акті. До передумов і засобів забезпечення належного юридико-технічного рівня законодавства належать: закріплення

в чинному законодавстві вимог і правил юридичної техніки; розробка комплексних планових правових актів стосовно розвитку законодавства; заходи щодо систематизації чинного законодавства;

створення спеціалізованих органів, структур, підрозділів, а також здійснення спеціальних програм, покликаних сприяти забезпеченню належного юридико-технічного рівня законодавства.

Список використаних джерел

1. Гусарев С. Роль юридико-технічних знань юриста у професійній діяльності юриста / С. Гусарев // Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання : [тези доп. та повідомл. учасн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 верес. – 1 жовт. 2015 р.)] / за ред. В. Комарова, І. Шутака. – Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. – С. 30–33.
2. Дзейко Ж. Особливості законодавчої техніки як виду юридичної техніки: загальнотеоретичні аспекти / Ж. Дзейко // Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання : [тези доп. та повідомл. учасн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 верес. – 1 жовт. 2015 р.)] / за ред. В. Комарова, І. Шутака. – Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. – С. 56–58.
3. Комаров В. Основоположні проблеми вищої юридичної освіти у парадигмі компетентнісного підходу / В. Комаров // Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання : [тези доп. та повідомл. учасн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 верес. – 1 жовт. 2015 р.)] / за ред. В. Комарова, І. Шутака. – Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. – С. 7–12.
4. Косович М. Методика формування знань та навиків з юридичної техніки у студентів-правників / В. Косович // Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання : [тези доп. та повідомл. учасн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 верес. – 1 жовт. 2015 р.)] / за ред. В. Комарова, І. Шутака. – Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. – С. 99–102.
5. Легін Л. Якість нормативно-правового акта: поняття та критерії / Л. Легін // Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання : [тези доп. та повідомл. учасн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 верес. – 1 жовт. 2015 р.)] / за ред. В. Комарова, І. Шутака. – Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. – С. 50–52.
6. Луць Л. Роль юридичної техніки у правотворчості / Л. Луць // Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання : [тези доп. та повідомл. учасн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 верес. – 1 жовт. 2015 р.)] / за ред. В. Комарова, І. Шутака. – Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. – С. 15–17.
7. Панов М. Точність правових норм як необхідна умова якості правотворення / М. Панов // Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання : [тези доп. та повідомл. учасн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 верес. – 1 жовт. 2015 р.)] / за ред. В. Комарова, І. Шутака. – Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. – С. 12–14.
8. Подорожна Т. Законотворчі помилки як чинник дестабілізації правового порядку / Т. Подорожна // Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання : [тези доп. та повідомл. учасн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 верес. – 1 жовт. 2015 р.)] / за ред. В. Комарова, І. Шутака. – Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. – С. 53–56.
9. Чаплик О. Методика викладання навчальної дисципліни «Юридична техніка» для студентів ВНЗ України юридичного профілю / О. Чаплик // Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання : [тези доп. та повідомл. учасн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 верес. – 1 жовт. 2015 р.)] / за ред. В. Комарова, І. Шутака. – Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. – С. 96–99.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2015 р.

Шутак І. Концептуальные соображения по внедрению учебной дисциплины «Юридическая техника»

Аргументируется необходимость внедрения учебной дисциплины «Юридическая техника» к стандарту высшего юридического образования. Раскрывается состояние вне-

дження юридической техники в учебные планы вузов и предлагаются структурные разделы, которые должны входить в дисциплину «Юридическая техника».

Ключевые слова: юридическая техника, техника правотворческой деятельности, техника правоприменительной деятельности, правопроектирование.

Shutak I. Conceptual Considerations for Implementing Subject «Legal Technique»

The scientific community for a long time actively discusses the problems associated with law-making in the state, quality prepared draft regulations as well as legal regulations, quality and efficient legal and regulatory requirements and their ability to regulate social relations. Enhancing the scientific world around this problem is due to the actual formation of Ukraine as a legal state and the formation of a national legal system should be based on qualitative and effective legislation and entry into the European state. Another factor that affects the active scientific research, is enforcement activity, which shows all without exception shortcomings, gaps, conflicts, errors regulations.

Analysis of the research concluding that academics tend to two directions of solving problems related to the law-making activities. These areas only together can give the expected results.

So, the first direction, which can outline the introduction of legal technique in law-making activities (law-making). Law-making activity in Ukraine is a very complex and large-scale activities authorized state bodies and officials and local authorities on the preparation and adoption of legal acts, with his appointment effective regulation of social relations. Prepared regulations have to be perfect in form and content, that meet the high demands regarding quality. Category «quality regulations» integrates a wide range of issues related to the scientific substantiation and application of these acts technique perfection lawmaking, formal certainty availability.

The next problem could be described as a low level of professionalism of the members of legislative activity. At each stage of law-making process is their participants, ranging from those who develop draft regulatory act, persons engaged in examination of the draft legal act to persons who consider, amend and adopt the draft regulatory act. Inclined to believe that it is necessary to raise the professional level of people who create law and formalize them. Raising the professional level of law-maker is not possible without a high level of legal culture, awareness of the said activity and a high level of accountability to the public for mistakes. It is not a casual situation where parliamentarians amendments to the draft legal act so change the previous version of the draft that the draft normative act loses consistency, continuity and may contain provisions that are in conflict.

Numerous of scholars sees next direction remedy the situation, namely, the introduction in universities of teaching «Legal technique» and training of specialists (experts) of law drafting.

The introduction of the legal technique to the standard of legal education will help increase the professional skills of future professionals in the field of law, due to practical legal technique.

The impact of legal and technique knowledge in the professional activity of the lawyer predetermined specific means by which to work the profession in the process of solving professional problems. In the process of professional lawyers perform a variety of tasks in connection with which they have to operate different methods of thinking, communicating, recording procedures of documentation and providing decision-making regarding their respective arguments. The whole set of law and technical knowledge, whose presence can solve these challenges and carry out certain operations, is the content of professional consciousness lawyer, allows to create an appropriate system of skills and abilities. The legal technique for a lawyer is not only the rules for the preparation of documents and their interpretation, and the whole set of principles, requirements, rules which are components necessary tools to perform professional tasks and functions according to the office.

Keywords: legal technique, technique law-making, technique enforcement activities, law drafting.

I. СОКОЛОВА

асистент кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук

УДК 340

Публічно-правовий режим як правова категорія: загальна характеристика, ознаки, види

Стаття присвячена дослідженню питання про місце і роль публічно-правового режиму як правової категорії, загальнотеоретичних ознак публічно-правового режиму, характеристик його видів. Проаналізовано співвідношення поняття публічно-правового режиму із суміжними категоріями: управління, державної влади, політичного режиму та ін. Наведена класифікація публічно-правового режиму за видами залежно від сфери права, висвітлені специфіка та особливості правового режиму як критерію поділу права на галузі тощо.

Ключові слова: публічно-правовий режим, правова категорія, ознаки, види, адміністративно-правовий режим, публічне право, правове регулювання суспільних відносин.

Постановка проблеми. Конституційний устрій, сформований з урахуванням відмінностей між державною та суспільною сферами, між свободою та компетенцією, виходить із того, що всі дії держави потребують легітимації, що з необхідністю передбачає утворення та функціонування особливого правового режиму, а саме режиму публічного права. Функціонування держави, рішення органів державної влади, на відміну від рішень приватних осіб, у принципі потребують обґрунтування. Державне

управління може в односторонньому порядку встановлювати юридичні наслідки, однак воно має легітимуватись, доводячи належний зв'язок своїх рішень із загальним благом. Там, де застосовується державне регулювання, право мусить установлювати для нього певні зовнішні обмеження, організувати процес реалізації державної влади у такий спосіб, щоб його можна було реалізувати як такий, що здатний забезпечити загальне благо. Це вказує на існування публічно-правового режиму

і на необхідність його для всіх галузей публічного права і представляють публічні інтереси у відносинах між державою і суспільством, заснованих переважно на імперативному методі регулювання суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням категорії публічно-правовий режим займаються такі вчені, як Д. Н. Бахрах, О. О. Крестьянінов, В. Я. Настюк, С. П. Погребняк, І. С. Розанов, Ю. А. Тихомиров, О. І. Харитонова, Є. О. Харитонов, Е. Шмідт-Ассман, В. Л. Яроцький та ін.

Формулювання цілей. Мета роботи полягає в тому, щоб на основі опрацювання існуючих наукових підходів до дослідження публічно-правового режиму розкрити його зміст та сутність як однієї із правових категорій і обґрунтувати власні позиції щодо визначення особливостей, рис і видів публічно-правового режиму.

Виклад основного матеріалу. Специфічні завдання публічного права, пов'язані з регулюванням, зумовлюють його специфічні юридичні структури. Норми публічного права покликані служити забезпеченню чіткої визначеності відповідальності держави, органів державної влади, їх посадових і службових осіб, що є типовим для правової державності [18, с. 328].

Передовсім, розглянемо питання, пов'язані з особливостями адміністративно-правового режиму, який досить часто в літературі ототожнюють із публічно-правовим режимом взагалі, оскільки за допомогою його загальних характеристик можна повніше зрозуміти зміст, природу та ознаки публічно-правового режиму. Адміністративно-

правові режими є публічно-правовими, оскільки вони спрямовані на визнання пріоритету публічних відносин, застосовуючи імперативні методи, та регулюють діяльність суб'єктів права, враховують динамізм і багатоманітність об'єктів регулювання, способи впливу адміністративно-правових режимів на них [16, с. 115].

Адміністративно-правовий режим є сукупністю правових установлень та необхідних організаційних управлінських заходів, що забезпечують порядок реалізації окремими громадянами прав та обов'язків, а також такий порядок діяльності державних органів і громадських об'єднань, який найадекватніше відповідає інтересам забезпечення безпеки і охорони громадського порядку на певній ділянці державного управління [19, с. 55–56]. Адміністративно-правовий режим відображає специфічний порядок діяльності суб'єктів права в різних сферах державного життя, який установлюється в законах і підзаконних актах і спрямований на їх цільову й функціональну діяльність на тих ділянках, де потрібні додаткові засоби для підтримання правопорядку. В. Я. Настюк та В. В. Белєвцева адміністративно-правовий режим розуміють як режим «національного» права публічної влади, що включає чотири основних принципи: адміністративної юстиції як форми розв'язання конфліктів, особливого порядку видання та дії режимних актів державного управління, законності, що означає «зв'язаність» правом державної адміністрації з іншими суб'єктами виконавчої влади, відповідальності органів державної влади за заподіяні збитки чи інші винні дії [7, с. 24, 25].

Адміністративне право використовує специфічні засоби та методи регулювання, які ґрунтуються на таких засобах правового регулювання, як заборони, розпорядження та загальнообов'язкові приписи, та чітко виокремлюють специфіку його правового режиму як публічно-правового. Елементами, що становлять зміст будь-якого адміністративно-правового режиму, є сукупність правил поведінки громадян, юридичних осіб, державних органів і посадових осіб і реалізація ними своїх прав у певних ситуаціях, а також режимні органи, на які покладене здійснення мети адміністративно-правового режиму. На думку О. О. Крестьянінова, окремим елементом правових режимів необхідно виділити відповідальність за порушення правових норм, що є засобом забезпечення додержання відповідних заходів [6, с. 250].

Водночас публічно-правові режими за умов панування принципів правової державності мають служити не тільки справі безпеки держави, а й відповідати інтересам суспільства, дедалі більше ставати інструментом захисту інтересів особистості. Детально розроблена за всіма юридичними параметрами, підставами і процедурами система адміністративно-правових режимів якнайкраще відповідає сучасним вимогам. У зв'язку з цим адміністративно-правовий режим здобуває у наш час роль гаранта законності у сфері їх застосування, позаяк у кожному з них усе більшої значимості набувають норми, які передбачають не тільки порядок реалізації прав громадян у певній охоронюваній сфері, а й норми, що містять гарантії прав осіб, що потрапили у сферу

цієї діяльності [15, с. 84, 85]. Зокрема, йдеться про правові режими надання державною управлінських послуг.

У науці адміністративного права виділяють такі ознаки адміністративно-правових режимів: застосування у сфері діяльності публічної адміністрації у зв'язку з виконанням органами державної влади, місцевого самоврядування своїх обов'язків, заходів із забезпечення безпеки, охорони, захисту об'єктів національної безпеки України; наявність розпоряджень, що утворюють режимні правила, які обмежують загальну правосуб'єктність фізичних і юридичних осіб; обов'язковість участі як основних суб'єктів органів виконавчої влади або місцевого самоврядування, які реалізують державні повноваження; застосування адміністративно-правових методів впливу; наявність заходів адміністративного і дисциплінарного впливу [7, с. 24, 25].

Отже, адміністративно-правові режими здійснюються за допомогою системи спеціальних засобів, до яких належать: а) правові акти і норми, що встановлюють особливий порядок діяльності в тих або інших сферах; б) уповноважені державні органи, спеціально створювані або наділені повноваженнями формувати й підтримувати відповідний режим; в) детальна, свого роду операційна регламентація дій суб'єктів права та їх взаємовідносини між собою; г) суворі система контролю та відповідальності за діяльністю в рамках адміністративно-правового режиму; д) більш широке застосування обмежувально-дозвільних і заборонних методів, що поєднуються у потрібних випадках із суворо цільовим стимулюванням суб'єктів права.

У змісті адміністративно-правових режимів на перший план висувається регламентація порядку діяльності в режимних сферах, система дозволів, реєстрація певних видів діяльності окремих категорій осіб, що забезпечує необхідний облік і контроль деяких видів діяльності, пряма заборона окремих дій, деяких видів діяльності, застосування різних видів відповідальності за порушення чинних правил, а також адміністративних засобів впливу для попередження й припинення порушень при суворому дотриманні при цьому встановлених гарантією законних прав і інтересів осіб, що потрапили у сферу дії того або іншого режиму.

При цьому варто підкреслити, що вся ця система режимних заходів конкретизується стосовно кожного адміністративно-правового режиму за допомогою правових приписів, ураховуючи специфічні особливості охоронюваної сфери. У них міститься чітка регламентація порядку діяльності в режимних сферах, здійснювана переважно шляхом установлення правил поведінки й провадження робіт, які у своїй сукупності утворюють певні параметри цієї діяльності, що перешкоджають здійсненню дій на шкоду державній або суспільній безпеці (наприклад, порядок в'їзду і провадження робіт у прикордонній зоні, обліку і роботи із секретними документами та ін.).

За критерієм цілі пропонується така класифікація адміністративно-правових режимів: режими певних державних станів, функціональні та дозвільні, а також ті, що легалізують офіційну реєстрацію юридичних і фізичних осіб [16, с. 697].

Адміністративно-правові режими певних державних станів (надзвичайного, воєнного, охорони державних кордонів, митних кордонів, регулювання зовнішньоторговельної діяльності, включаючи протекціонізм, тощо), тобто ті, що свідчать про спрямованість на забезпечення стабільності держави. Так, відповідно до п. 21 ст. 106 Основного Закону України Президент вводить на території країни чи в окремих її місцевостях надзвичайний стан [2]. Відповідно до нової редакції Закону України «Про надзвичайний стан» характеристика правового режиму надзвичайного стану стала більш розширеною [14]. Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю й здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства.

Режим надзвичайного стану надає відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноваження, які необхідні для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу. Крім того, цей режим допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і сво-

бод людини й громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із значенням строку дії цих обмежень.

Функціональні адміністративно-правові режими покликані забезпечувати функції керування у певній сфері діяльності (податкової, санітарної, екологічної тощо). Суб'єкти адміністративних правовідносин повинні діяти відповідно до законодавчих норм, причому виконання їх обов'язків, забезпечення гарантій для громадян і суворі відповідальності покликані створити постійні режими для задоволення законних інтересів громадян і охорони їх прав, надання останнім управлінських послуг. Вираження в них публічного інтересу сприяє цільовій спрямованості діяльності суб'єктів права, що охороняє і їх власні інтереси. Такі режими можуть бути або звичайними, постійно застосовуваними в рамках того або іншого кола правового регулювання, або спеціальними, які вводяться для досягнення спеціалізованого порядку дій та підтримки стану галузі, території і т. д. на нормальному рівні.

У свою чергу, функціональні адміністративно-правові режими поділяються на декілька груп. До першої належать режими, що встановлені правилами діяльності як свого роду стандартами обслуговування та функціонування (правила надання послуг телефонного, телеграфного зв'язку, ветеринарних, комунальних, готельних послуг тощо). Їх звичайно затверджують підзаконними актами. До другої – режими, що встановлюються чи вводяться в дію або періодично, або при виникненні певних юридичних фактів. Звичайно це режими

більш вузькі за обсягом регулювання й своєрідні з точки зору жорсткості методів регулювання.

Дозвільні правові режими встановлюються, як правило, з метою охорони громадського порядку, застосовуються відносно громадян і юридичних осіб. Цей режим означає подачу заяв про дозвіл виконати певні дії; рішення відповідних посадових осіб або органів дати дозвіл чи відмовити в ньому; легальну можливість особи придбати бажане право або зробити дії (придбати вогнепальну зброю і т. д.), нести додаткові обов'язки. Дія дозволу припиняється у зв'язку з певними юридичними фактами – відмова заявника, здійснення ним протиправних дій тощо. Державний орган здійснює адміністративний нагляд за діяльністю осіб у цій сфері. Сюди, головним чином, входять режими, що належать до так званої дозвільної системи (порядок придбання, зберігання, використання вогнепальної зброї, вибухових речовин, радіоактивних ізотопів, отруйних хімікатів, наркотичних препаратів і т. д.). Початковим моментом тут є процедури вирішення питань про громадянство. Закон «Про громадянство України» докладно регулює не лише зміст права на громадянство, а й підстави і порядок його набуття, припинення [10]. Закон «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» детально регулює порядок здійснення права громадян України на виїзд з України і в'їзд, порядок оформлення документів для зарубіжних поїздок, визначає випадки тимчасового обмеження права громадян на виїзд з України і встановлює порядок розв'язання спорів у цій сфері [13].

Важливими є й режими, що легалізують як офіційну реєстрацію юридичних і фізичних осіб, так і регламентацію нормативних вимог щодо певних видів діяльності. В умовах ринкових відносин і їх певної хаотичності легалізація суб'єктів права й здійснюваних ними видів діяльності є вкрай необхідною. Державна реєстрація юридичних осіб й індивідуальних підприємців є офіційним визнанням їх правоздатності й способом посвідчення законності їх дій, сприяє обліку та повній, достовірній інформації про учасників економічної та іншої діяльності. Використання державою дозвільних процедур дозволяє дати оцінку здатності особи здійснювати певну діяльність. Цьому служать такі режими, як ліцензування, реєстрація, дозвіл, квотування, акредитація, експертиза, іспит, сертифікація, стандартизація, конкурс, оцінка, узгодження й затвердження, атестація. Тим самим держава забезпечує захист прав громадян, інтереси споживачів і безпеку суспільства загалом. Тож, державна реєстрація як правовий режим характеризується такими ознаками: а) установлення її вимог і процедур насамперед законами; б) державне визнання законності або незаконності дій юридичної й фізичної особи; в) обов'язковість здійснення реєстрації для відповідного органу й господарюючих суб'єктів; г) володіння юридико-інформаційною цінністю [11].

Крім того, виокремлюють режими, націлені переважно на забезпечення інтересів державної безпеки країни. До них належать адміністративно-правовий режим захисту державної таємниці, прикордонний режим [13]. Так, у Законі «Про державний кордон України» чітко

врегульований режим державного кордону [12]. Він включає правила перетинання державного кордону особами й транспортними засобами; переміщення через державний кордон товарів і тварин; пропуску через державний кордон осіб, транспортних засобів, товарів і тварин; ведення на державному кордоні господарської, промислової та іншої діяльності; розв'язання з іноземними державами інцидентів, пов'язаних з порушенням зазначених правил. Заходи цих режимів спрямовані на усунення причин і перекриття каналів витоку секретних відомостей з охорнюваної сфери, на недоторканність і надійну охорону державного кордону, на недопущення на територію країни членів терористичних й інших злочинних організацій.

Отже, публічне право – це така правова сфера, в основі якої лежать державні інтереси, тобто сама побудова і діяльність держави як публічної влади, регламентація діяльності державного апарату, посадових осіб, державної служби, кримінальне переслідування правопорушників, кримінальна та адміністративна відповідальність тощо – інститути, що побудовані по вертикальній площині, на засадах влади і підпорядкування, на принципах субординації [17, с. 41]. Тому для публічного права характерним є специфічний правовий режим «влади-підпорядкування», у відповідності до якого особи, що мають владу, вправі односторонньо та безпосередньо, без будь-яких додаткових рішень інших інстанцій, визначати поведінку інших осіб і вся система владно-примусових установ повинна силою примусу забезпечувати повну і точну реалізацію

приписів влади, а всі інші особи – їм підкоряться. Звідси – і всі інші принципи публічного права: різниця, різнопорядковість правового статусу осіб, ієрархічність становища і різний обсяг владних повноважень у владних осіб, наявність власної, «відомчої» юрисдикції, відсутність орієнтації на вирішення спірних питань незалежним судом.

Із розвитком демократії ці принципи збагачуються інститутами демократичного порядку (гарантіями для громадян, демократичними процедурами, відповідальністю посадових осіб тощо), сполучаються з усіма іншими підрозділами гуманістичного права, але це не змінює самої природи публічного права.

Усе зазначене вище дозволяє стверджувати, що публічно-правовий режим застосовується до відносин, пов'язаних із діяльністю держави й місцевого самоврядування: які виникають між суб'єктами владних повноважень – органами державної влади, місцевого самоврядування, їх посадовими особами, іншими суб'єктами при здійсненні ними владних функцій; які виникають між суб'єктом владних повноважень та іншими суб'єктами права; які виникають між іншими суб'єктами права, коли вони прямо стосуються діяльності держави і місцевого самоврядування [9, с. 3–17].

Розглянемо характерні ознаки правового режиму, що властивий галузям публічного права.

1. Формування та використання владних відносин, коли правові акти і норми та інші рішення приймаються та реалізуються за принципом «команда-виконання». Суб'єкт прийняття обов'язкових рішень не зв'язаний зго-

дою зі стороною, якій вони адресовані. Проте «одноканальність» прийняття правового акта не означає відсутності в адресата можливості впливати на прийняття публічного акта. Для цих цілей використовуються ініціативні пропозиції, врахування думки майбутнього адресата, участь його в обговоренні проекту рішення, узагальнення матеріалів громадської думки, що завжди розширює соціальну базу владних рішень.

2. Суворозв'язаність суб'єктів публічного права законами, коли сфера їх діяльності окреслена правовими межами. Одержуючи свого роду мандат закону на виконання владних, управлінських та інших функцій, суб'єкти публічного права діють виключно на підставі, в межах наданих їм повноважень та у спосіб, передбачений законодавством.

Особливо підкреслимо в цьому зв'язку неможливість застосування до суб'єктів публічного права загальнодозвільного правового режиму «дозволене все...», властивого суб'єктам приватного права. Як підкреслювалось вище, тут використовується інший правовий принцип – чіткого визначення переліку повноважень, які дозволять суб'єктам публічного права вчиняти юридично значимі дії. «Закритий», а не відкритий перелік повноважень означає правову зв'язаність, що корелює соціальну вагомість їх владних повноважень. Прагнення ж користуватися в законах й інших актах формулами «здійснюють інші повноваження» або «вирішують інші питання» несе в собі небезпеку порушеннями компетенції та зловживаннями владою і службовим становищем.

3. Для правового регулювання в публічній сфері характерне виділене в юридичній літературі зобов'язання. Йдеться про покладання на державні органи, посадових осіб обов'язку діяти в певному напрямі для досягнення тих або інших цілей. Зобов'язання може мати характер загальної нормативної орієнтації, коли затверджується положення про органи, установлюються або змінюються його завдання, функції та повноваження тощо. В інших же випадках воно набуває сенсу конкретного припису, доручення вчинити ту або іншу юридично значиму дію (виділити кошти, прийняти рішення, призначити або зняти з посади керівника і т. д.).

4. Імперативний метод регулювання, який є характерним складником публічно-правового правового режиму, нерідко виражається в забороні яких-небудь дій. Норми-заборони в загальному або конкретному вигляді немов окреслюють зону можливого неправомірного поведіння і тим самим застерігають суб'єктів права від входження в цю зону. Такий спосіб впливу викликається до життя необхідністю забезпечити публічні інтереси, тобто інтереси людей, держави й суспільства.

5. У структурі публічно-правового режиму забезпечується сполучення переконання й примусу. Через досить повне висвітлення цієї проблеми в літературі з теорії права, адміністративного права, привернемо увагу лише до одного аспекту. Фахівці виділяють методи керування прямого й непрямого впливу, що дозволяє гнучко впливати на суспільні процеси, що відбуваються, а також поведіння людей [1, с. 179–182]. Методи прямого впливу відрізняються

прямим впливом на волю людей, яким адресовані приписи, директиви, вказівки, що не залишають виконавцям можливостей вибору варіантів рішень і дій. Методи непрямого впливу дозволяють формувати сприятливі для суб'єктів права ситуації, уповноважують їх робити широке коло дій, стимулювати активну діяльність і вибір оптимальних варіантів. Неважко уявити, наскільки ефективнішими є ці методи з погляду використання людського фактору, оскільки сприяють усвідомленому включенню населення, партій, громадських організацій і рухів у процеси управління, формують самоуправлінський механізм.

Висновки. Публічно-правовий режим застосовується до відносин, пов'язаних із діяльністю держави й місцевого самоврядування: по-перше, які виникають між суб'єктами владних повноважень – органами державної влади, місцевого самоврядування, їх посадовими особами, іншими суб'єктами при здійсненні ними владних функцій; по-друге, які виникають між суб'єктом владних повноважень та іншими суб'єктами права; по-третє, які виникають між іншими суб'єктами права.

Адміністративно-правовий режим досить часто ототожнюють із публічно-правовим режимом, оскільки за допомогою його загальних характеристик можна повніше зрозуміти зміст, природу та ознаки останнього. Адміністративне право використовує специфічні засоби та методи регулювання, які чітко виокремлюють специфіку його правового режиму як публічно-правового, ґрунтуються на таких засобах правового регулювання, як заборони, розпо-

рядження та загальнообов'язкові приписи. Адміністративно-правові режими спрямовані на визнання пріоритету публічних відносин, застосовуючи імперативні методи та регулюючи діяльність суб'єктів права, враховують динамізм і багатоманітність об'єктів регулювання, способи впливу адміністративно-правових режимів на них. Водночас публічно-правові режими за умов панування принципів правової державності мають служити не тільки справі безпеки держави, а й відповідати інтересам суспільства, усе більше ставати інструментом захисту інтересів особистості.

Для правового режиму публічного права характерні декілька головних ознак: по-перше, формування та використання владних відносин, коли право-

ві акти і норми та інші рішення приймаються та реалізуються за принципом «команда-виконання»; по-друге, суб'єкт прийняття обов'язкових рішень не зв'язаний згодою зі стороною, якій вони адресовані; по-третє, суворозв'язаність суб'єктів публічного права законами, коли сфера їх діяльності окреслена правовими межами; по-четверте, для правової регламентації в публічній сфері притаманне зобов'язування, яке може мати характер загальної нормативної орієнтації, коли затверджується положення про органи, чи конкретного припису; по-п'яте, імперативний метод регулювання, який є характерним складником публічно-правового режиму, нерідко виражається в забороні яких-небудь дій.

Список використаних джерел

1. Бахрах Д. Н. Административное право. Часть общая : учебник / Д. Н. Бахрах. – М. : БЕК, 1993. – 300 с.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Конституція Республіки Польща від 02.04.1997 // Конституції зарубіжних країн : навч. посіб. / за заг. ред. В. О. Сєрьогіна. – Х. : ФІНН, 2009. – С. 173–205.
4. Конституція Російської Федерації від 12.12.1993 // Конституції зарубіжних країн : навч. посіб. / за заг. ред. В. О. Сєрьогіна. – Х. : ФІНН, 2009. – С. 221–242.
5. Конституція Румунії від 21.11.1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constitutions.ru/archives/184>.
6. Крестьянінов О. О. Адміністративно-правові режими як особливий інститут державного управління / О. О. Крестьянінов // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – К., 2001. – Вип. 12. – С. 248–251.
7. Настюк В. Я. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія / В. Я. Настюк, В. В. Бєлевцева. – Х. : Право, 2009. – 128 с.
8. О безопасности : Закон Российской Федерации от 05.03.1992 // Ведомости Съезда нар. депутатов Рос. Федерации и Верхов. Совета Рос. Федерации. – 1992. – 9 апр. (№ 15). – Ст. 169.
9. Погребняк С. П. Поділ права на публічне і приватне (загальнотеоретичні аспекти) / С. П. Погребняк // Держ. буд-во та місц. самоврядування. – Х., 2006. – Вип. 12. – С. 3–17.
10. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 13. – Ст. 65.
11. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263.
12. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 2. – Ст. 5.

13. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України : Закон України від 21.01.1994 № 3857-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 18. – Ст. 101.
14. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 № 1550-ІІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176.
15. Розанов И. С. Административно-правовые режимы по законодательству Российской Федерации / И. С. Розанов // Государство и право. – 1996. – № 9. – С. 84–88.
16. Тихомиров Ю. А. Административное право и процесс: полный курс / Ю. А. Тихомиров. – 2-е изд. – М. : Изд-во Тихомирова М. Ю., 2005. – 697 с.
17. Харитонов О. І. Порівняльне право Європи: основи порівняльного правознавства. Європейські традиції : посібник / О. І. Харитонов, С. О. Харитонов. – Х. : Одісеї, 2002. – 592 с.
18. Шмідт-Ассман Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання. Основні засади та завдання систематики адміністративного права / Е. Шмідт-Ассман ; пер. з нім. Г. Рижка [та ін.]. – 2-ге вид., переробл. та допов. – К. : К. І. С., 2009. – 552 с.
19. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин: основи інструментальної концепції : монографія / В. Л. Яроцький. – Х. : Право, 2006. – 544 с.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2015 р.

Соколова И. Публично-правовой режим как правовая категория: общая характеристика, признаки, виды

Данная статья посвящена исследованию вопроса о месте и роли публично-правового режима как правовой категории, общетеоретических признаках публично-правового режима, характеристике его видов. Проанализировано соотношение понятия публично-правового режима со смежными категориями: управление, государственная власть, политический режим и др. Приведена классификация публично-правового режима на соответствующие виды в зависимости от сферы права, отображены специфика и особенности правового режима как критерия деления права на отрасли и т. д.

Ключевые слова: публично-правовой режим, правовая категория, признаки, виды, административно-правовой режим, публичное право, правовое регулирование общественных отношений.

Sokolova I. Publicly-Legal Regime as a Legal Category: a General Characteristic, Signs and Kinds

Given article is devoted to researching of a question about place and role publicly-legal regime as to a legal category, general-theoretical signs of publicly-legal regime, the characteristic of its kinds. The concept parity publicly-legal regime with adjacent categories have being scanned: managements, the government, a political mode and others. The resulted classification of publicly-legal regime on kinds depending on the right sphere, specificity and features of a legal regime as criterion of division of the right to branches are shined.

Following positions became the result of the conducted research: the legal approach to understanding publicly-legal regime within the limits of administrative and constitutional law, the characteristic of classification of kinds of a legal regime, its general characteristic, essence for a science and the right as a whole. In particular, for publicly-legal regime following signs are characteristic: the subject of acceptance of obligatory decisions does not linked with the coordination of the party to which they are addressed; strict coherence of subjects of public law laws when the sphere of their activity is accurately outlined by legal limits; for legal regulation in public sphere it is characteristic obligations which can have character of the general standard orientation or the concrete instruction; the imperative method of regulation which is a component publicly-legal regime, is often expressed in interdictions any actions and so forth.

Besides, in article reveals the value of public law and the methods of legal regulation exercised in corresponding sphere of the right reveals an imperative method that provides imposing of corresponding obligations on subjects of public law and interdictions for participants of public relations in relations with the state, state structures and their officials.

Publicly-legal regimes devides on: modes of certain state conditions, functional and allowing, and also that will legalise official registration juridical and physical persons, administratively-legal regime protection of the state secret, a frontier regime, and also a specific legal regime of «power-submission» and others. In turn, functional administratively-legal regimes share on: modes, an establishment to activity rules as some kind of service and functioning standards (rules of granting of services of telephone, cable communication, veterinary, municipal, hotel services etc.), and the modes established or are installed or periodically, or at occurrence of the certain legal facts.

Keywords: publicly legal regime, legal regulation, a legal category, kinds, signs, spheres (branch) of the law, it is administrative legal regime, an imperative method.

В. УСТИМЕНКО

директор ІЕПД НАН України

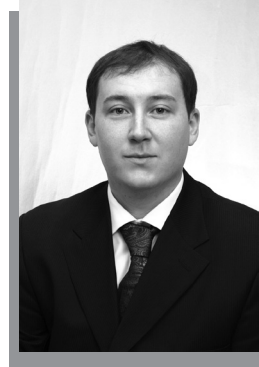
доктор юридичних наук, професор

член-кореспондент НАПрН України

Г. НЕСТЕРОВ

юрист ІЕПД НАН України

УДК 346.2:352.07

**Партнерство влади і бізнесу в контексті
активізації підприємницької діяльності
внутрішньо переміщених осіб:
повноваження органів місцевого самоврядування**

У статті визначено, що правове та економічне забезпечення активізації підприємницької діяльності внутрішньо переміщених осіб в Україні на сьогодні є перспективним напрямом розвитку державно-приватного партнерства. У статті доведено, що сьогодні актуалізується необхідність створення економіко-правових основ співпраці влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання. На основі аналізу чинного законодавства зроблено висновок про необхідність вдосконалення законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про державно-приватне партнерство» в частині розширення повноважень органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: підприємницька діяльність, активізація, партнерство влади і бізнесу, внутрішньо переміщені особи, повноваження.

Постановка проблеми. Правове та економічне забезпечення активізації підприємницької діяльності внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) в Україні на сьогодні є перспективним напрямом розвитку державно-приватного партнерства. Забезпечити відродження міст України після проведення антитерористичної операції тільки за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів вбачається неможливим перш за все з огляду на кризовий стан економіки країни. Нині особливо гостро стоїть питання залучення інвестиційних коштів і приватного капіталу, необхідності зацікавити суб'єктів господарювання в доцільності вкладення своїх коштів у майнові об'єкти, що належать державі або територіальній громаді міста, які знаходяться в зоні АТО. Таким чином, актуалізується необхідність створення економіко-правових основ співробітництва влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання усіх форм власності на базі комплексної системи пільг і гарантій для приватного інвестора.

Аналіз публікацій. Економіко-правовим проблемам ВПО приділяється значна увага з боку міжнародних організацій. Конвенція про статус біженців 1951 р., Додатковий Протокол 1977 р., Керівні принципи внутрішнього переселення, розроблені Спеціальним представником Генерального секретаря ООН, та документи Управління Верховного комісара ООН у справах біженців певним чином інституалізують зазначені проблеми, але законодавча база України у сфері розвитку підприємницької діяльності ВПО потребує подальшого вдосконалення [1–5]. Парт-

нерські відносини між органами влади, органами місцевого самоврядування та приватними структурами досліджувалися у наукових працях Е. М. Лібанової [6], І. П. Булеєва [7], В. К. Мамутова, В. Д. Волкова, Р. А. Джабраїлова та ін. У той же час питання визначення перспектив економіко-правового забезпечення активізації підприємницької діяльності ВПО на основі партнерства влади і бізнесу вимагає подальшої наукової розробки з метою обґрунтування необхідності вдосконалення законодавства України у цій сфері.

Метою цього дослідження є обґрунтування необхідності подальшого вдосконалення законодавчої бази України у сфері розвитку підприємницької діяльності, а також розробки сучасних економіко-правових основ забезпечення активізації підприємницької діяльності ВПО з урахуванням міжнародного досвіду шляхом внесення доповнень до законів України «Про державно-приватне партнерство в Україні», «Про місцеве самоврядування в Україні».

Виклад основного матеріалу. Наявність біженців і ВПО зазвичай є індикатором поширення та інтенсивності збройного конфлікту. Основним завданням миротворчих процесів часто є надання допомоги ВПО та сприяння їх поверненню на батьківщину. Біженці і ВПО належать до економічно, соціально, психологічно і політично вразливої групи населення. Вимушені кинути рідні домівки, які опинилися без звичних засобів до існування, біженці і ВПО можуть бути не в змозі виступити на захист своїх інтересів в умовах, коли їм відмовляють у реалізації їх прав, коли вони цілком залежать від держави і до-

помоги міжнародного співтовариства. Але разом з тим вони приносять з собою вражаючу здатність швидко відновлювати свої сили, здобувати нові навички і бажання вижити, і часто є цінним внеском у нове оточення. За нових умов життя біженці і ВПО набувають навичок, які потім виявляються незамінними при їх поверненні додому і які допоможуть їм зробити внесок у стабілізацію обстановки на залишених територіях.

Прийнята в 1951 р. Конвенція про статус біженців є основоположним документом щодо захисту біженців і ВПО. Згідно з цим документом *біженець – це «людина, яка в силу цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань»* [1].

Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно залишив своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [2].

Біженці і ВПО – це люди, які були змушені індивідуально або групами покинути свої будинки. Незважаючи на те, що біженці і ВПО стикаються багато

в чому з однаковими проблемами, між ними існує значна різниця. Біженці перетинають міжнародні кордони та мають право на захист і підтримку держав, до яких вони переміщуються, а також на захист міжнародного співтовариства через Організацію Об'єднаних Націй (ООН) і її спеціальні агентства. ВПО, навпаки, переміщуються всередині держави. Хоча міжнародне законодавство, загалом, забезпечує підтримку цієї групи, проте не існує міжнародних законів або специфічних стандартів для роботи з ВПО, і жодне агентство ООН не має спеціального мандату щодо забезпечення їх добробуту. Саме тому ключову роль у захисті та підтримці ВПО відіграє держава. І основним напрямом для держави має стати вдосконалення законодавчої бази, а саме розробка і прийняття відповідних законів щодо соціальної та фінансової підтримки ВПО [2].

Прийняті в 1998 р. Керівні принципи внутрішнього переміщення (Керівні принципи) визначають ВПО як людей або групу людей: а) яких вигнали з місць постійного проживання; б) які були змушені залишити домівки через повсюдне застосування насильства, порушення прав людини, природних чи викликаних людьми катастроф; в) які не перетнули визнані міжнародним співтовариством кордони держави [3].

Збройний конфлікт та інші форми масового насильства спеціально згадані як потенційні причини появи біженців та ВПО. Під це визначення підпадають як індивідуальні особи, так і групи людей.

Міжнародні закони з гуманітарної діяльності та з прав людини захищають громадян, які стали ВПО, за допомогою ряду міжнародних документів. До таких

належать Женевські конвенції ООН, прийняті в 1949 р., і Додатковий Протокол 1977 р. [4], який, серед інших заходів, забороняє сторонам збройного конфлікту самовільно переселяти цивільне населення. Існують також інші механізми, що включають Конвенцію з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), яка закріплює права жінок. Однак необхідно відзначити, що не існує єдиного механізму, що захищає права ВПО. З початку 1990-х років кількість ВПО неухильно зростає, уразливість цієї групи збільшується, що викликає стурбованість міжнародного співтовариства. У зв'язку з цим в 1992 р. був заснований пост Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань ВПО. Спеціальний представник розробив Керівні принципи внутрішнього переміщення [3] для чіткого визначення статусу і прав ВПО, а також відповідальності різних сторін щодо одна одної. Хоча ці принципи не мають юридичної сили, вони ґрунтуються на чинних законах і конвенціях.

Керівні принципи не мають юридичної сили, але засновані на чинному міжнародному законодавстві. Документ, що складається з тридцяти принципів, розділений на п'ять розділів:

Розділ I: загальні принципи стверджують, що держави зобов'язані забезпечити ВПО правами, рівними правам інших громадян цієї держави.

Розділ II: принципи захисту від переселення особливим чином наполягають на захисті від самовільного переселення і застосування насильства.

Розділ III: принципи захисту під час переселення підкреслюють, що загальні права (наприклад, на сімейне життя,

засоби існування і свободу асоціації) поширюються рівним чином на переміщених осіб.

Розділ IV: принципи гуманітарної допомоги надають інформацію про відповідальність держав, що працюють спільно з гуманітарними агентствами та державними органами щодо захисту населення.

Розділ V: принципи повернення, повторного переселення і реінтеграції надають загальний огляд прав ВПО на добровільне й безпечне повернення, відсутність дискримінації та допомогу у відновленні або отриманні компенсації за втрачене майно.

Часто ВПО зараховують до більш ущемленої групи населення порівняно з біженцями. Багато держав відмовляються приймати специфічні заходи захисту ВПО, пропонувані міжнародним співтовариством, на тій підставі, що це порушує їхній суверенітет.

Важливо відзначити, що міжнародне законодавство підтримує концепцію національного суверенітету, і ВПО залишаються в межах власної держави, на яку і покладається відповідальність по захисту цієї категорії населення.

Керівні принципи встановлюють (припускаючи, що ВПО є громадянами держави, усередині якої вони перемістилися), що володіють правами, рівними з правами інших громадян, і тому перебувають під протекцією міжнародного законодавства про права людини. Керівні принципи закріплюють права ВПО на захист і допомогу на всіх стадіях переселення. У результаті дотримання Керівних принципів можливе запобігання переміщенню груп населення під час конфлікту і надання необ-

хідного захисту, а у випадках, коли переміщення мало місце, – повернення в місце постійного проживання після припинення воєнних дій [5].

На основі аналізу Керівних принципів внутрішнього переміщення можна дійти висновку щодо необхідності вдосконалення:

– Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» у частині розширення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері надання фінансових і податкових пільг ВПО – громадянам України, з метою заохочення підприємницької діяльності, а також у сфері надання допомоги на відновлення житла та в отриманні компенсацій за втрачене майно;

– Закону України «Про державно-приватне партнерство» щодо розширення повноважень центральних органів виконавчої влади у частині надання ними пільг суб'єктам господарювання (ВПО – громадянам України), які мають інвестувати свої фінансові і матеріальні ресурси у відродження економічної і соціальної сфер міст Донбасу.

Саме тому не можна зменшувати роль партнерства між державою та приватними інститутами у процесі адаптації ВПО до умов нового суспільства.

За своєю економічною природою державно-приватне партнерство є результатом розвитку традиційних механізмів взаємодії між державою і бізнесом з метою розробки, планування, фінансування, будівництва та експлуатації об'єктів інфраструктури, яке характеризується як довгострокове співробітництво з метою залучення додаткових джерел фінансування.

В економічно розвинених країнах формою здійснення такого партнерства є відповідні договори, такі як договір оренди державного та комунального майна, договір на виконання робіт та надання громадських та соціальних послуг, контракти на управління державним та комунальним майном, договір на поставку продукції для державних резервів та державних фондів, контракти технічної допомоги, концесійні угоди, договори лізингу, договори проектного фінансування. Також у світовій практиці виділяються такі форми партнерства, як контракти між органами управління всіх рівнів та суб'єктами господарювання за типом «будівництво-управління-передача» і «будівництво-управління-володіння», спільні підприємства на основі державної та приватної форм власності, а також промислово-фінансові групи, створені за рішенням державних органів влади або Уряду з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних напрямів розвитку держави.

Що стосується шляхів розв'язання окреслених проблем, передусім слід відзначити відсутність належного інформаційного забезпечення – немає чіткого розуміння складу (насамперед освітнього та професійного) переселенців та їхніх подальших намірів, а це надзвичайно важливо не тільки для формування політики щодо вимушених переселенців, а й для розроблення програми відродження Донбасу. При цьому інформаційне забезпечення не може спиратися виключно на державний реєстр, навіть якщо він буде бездоганим. Необхідно час від часу проводити зіставні соціологічні опитування, оскільки

ки наміри переселенців швидко змінюються під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників [6, с. 19].

Критично важливою проблемою є забезпечення зайнятості як у районах тимчасового перебування переселенців, так і після їх повернення на Донбас. Головні ускладнення – це невідповідність якості робочої сили потребам економіки (жителів Донбасу вирізняє низький за українськими стандартами рівень освіти, доволі специфічна професійна структура та низька мобільність) і глибока економічна криза, яку переживає нині Україна, а відповідно й низький загальний попит на робочу силу. Забезпечення зайнятості переселенців у районах тимчасового перебування потребує професійної підготовки та перепідготовки робочої сили; заохочення, передусім тих, хто має відповідний досвід, до створення малих підприємств [6, с. 21].

Найважливіше значення для ефективного інноваційного розвитку має підтримка з боку держави як у вигляді спеціальних програм, надання наукових пільг, так і фінансування інноваційної діяльності з бюджету. Орієнтиром у цьому можуть служити, з огляду на дію Угоди про асоціацію з ЄС, європейські документи і практика, зокрема рішення Єврокомісії, спрямоване на розвиток інноваційної діяльності «Інноваційна стратегія – впровадження знань у практику» («Putting knowledge into practice: A broad-based innovation strategy for the EU»), що пропонує розвивати такі елементи стимулювання інноваційної діяльності: створення і розвиток кластерів; створення і розвиток компаній спільно з науково-дослід-

ними інститутами та бізнесом; введення на національному рівні податкових пільг для інноваційних підприємств.

Автор наукових досліджень у цій сфері І. П. Булеєв пише, що «в наш час потрібно проводити випереджаючі теоретичні пошуки форм співпраці бізнесу і влади приватно-державного партнерства» [7, с. 29].

Інтерес у цьому контексті становить досвід Великобританії, де пріоритетним напрямом співпраці визнані партнерські угоди в галузі громадського транспорту, інформаційних технологій, науково-дослідних робіт, захисту навколишнього середовища, містобудування, міської транспортної інфраструктури. У Франції широко застосовуються контракт-плани та цільові контракт-плани, в основному в галузі транспорту і енергетики. У США поширені концесійні угоди і контракти типу «будівництво-управління-передача», «будівництво-управління-володіння», а також створення державними органами промислово-фінансових груп.

Державно-приватне партнерство забезпечує більш високі техніко-економічні показники ефективності діяльності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера; довгостроковість відносин (від 5 до 50 років); передачу приватному партнеру частини економічних ризиків; вкладання приватним партнером інвестицій в об'єкти партнерства зі своїх приватних джерел.

Суб'єкти господарювання, вирішуючи свої виробничо-фінансові завдання, у ході своєї діяльності зачіпають соціальні питання, питання взаємин із територіальними громадами та орга-

нами місцевого самоврядування. Заробітна плата як найважливіший чинник мотивації праці та стимулювання ефективності виробництва одночасно виконує ряд соціальних функцій; впливає на добробут трудових ресурсів міста та держави, є вхідною базою для нарахування прибуткового податку, що становить основу місцевого бюджету, стимулює зростання якості і кваліфікації трудових ресурсів. Партнерство держави і бізнесу підтримує соціальні інвестиції, інновації, вкладення капіталу в розвиток і підвищення якості робочої сили, оскільки це безпосередньо впливає на ефективність виробництва.

Не існує єдиного міжнародного стандарту із зазначених питань. Це визначається рівнем розвитку і структурою економіки країни, корпоративною культурою і культурою бізнесу, відповідальністю всіх суб'єктів ринкових відносин.

Модель партнерства вбудовується у стратегію соціально-економічного розвитку міста, і тоді власники змушені орієнтуватися не тільки на максимізацію прибутку свого бізнесу, а й на вирішення певних соціально-економічних завдань. Приватні компанії, що беруть участь у реалізації міських програм, отримують від органів самоврядування преференції податкового, адміністративного або організаційного характеру, від чого виграють не тільки бізнес і влада, а й населення міста.

Інтереси суб'єктів господарювання в галузі співпраці з органами місцевого самоврядування полягають у збереженні й зростанні репутації, іміджу; розширенні місцевих ринків збуту за допомогою задоволення потреб місцевих

організацій та населення; отриманні преференцій, залученні кваліфікованого персоналу та використанні місцевих ресурсів. Ці питання повинні знайти своє економіко-правове забезпечення.

Соціальні інвестиції приватного капіталу створюють передумови формування партнерських відносин між бізнесом, владою та найманими працівниками. Це міжгалузеві та галузеві партнерські відносини, колективні договори на підприємствах, кодекси корпоративної культури та соціальної відповідальності.

Загальнодержавна проблема соціальної адаптації та захисту ВПО передбачає об'єднання зусиль органів державної влади та представників бізнес-спільноти, органів місцевого самоврядування всіх рівнів, закладів освіти, культури, громадських організацій стосовно вирішення проблем ВПО.

Реалізація законів України «Про державно-приватне партнерство», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» та інших нормативно-правових актів спрямована на активізацію підприємницької діяльності ВПО [8–11].

Вирішення питань інтеграції, соціальної адаптації та захисту і реінтеграції ВПО є одним із найважливіших питань держави. У зв'язку з цим існує необхідність проведення комплексу заходів, спрямованих на інтеграцію, соціальну адаптацію та захист і реінтеграцію ВПО.

Станом на 16 лютого 2015 р. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців володіє інформацією про

1 042 100 ВПО в Україні. У тому числі розподіл ВПО за областями здійснюється таким чином: лідируючу позицію займає Маріуполь та частина Донецької області, що знаходиться під контролем України (367 500 осіб), далі йде Харківська область (136 900 осіб), замикає трійку Київська область (76 800 осіб).

Ці дані надані Міністерством соціальної політики. За інформацією Державної служби України з надзвичайних ситуацій, кількість ВПО з Криму сягає 20 000 осіб. Оскільки процес встановлення централізованої системи реєстрації досі не завершений, реальна кількість осіб, переміщених всередині країни, залишається невідомою і може бути вищою [12].

За оперативною інформацією структурних підрозділів соціального захисту населення обласних, Київської міської державної адміністрацій, станом на 16 квітня 2015 р.:

- обліковано 1 151 581 особу (844 608 сімей);

- звернулося за призначенням грошової допомоги 315 376 сімей, яку призначено 290 473 сім'ям.

Станом на 16 квітня 2015 р. зі 100 347 працездатних осіб, облікованих відповідно до постанови, за сприянням у працевлаштуванні до центрів зайнятості звернулися 3 415 осіб, з них працевлаштовано 4 955 осіб, набули статусу безробітного 24 105 осіб.

Станом на 12 квітня 2015 р. з питань переведення на нове місце перебування пенсійних справ звернулося 959 326 осіб, з них 956 692 особи зі східних областей. Включено у відомість із виплати пенсій 876 329 осіб за тимчасовим місцем проживання.

Із 43 051 особи, яка звернулася за соціальною допомогою, призначено різні види соціальної допомоги 40 660 особам [12].

Обласні, міські та районні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді опікуються 41 427 сім'ями ВПО, які мають 46 816 дітей. Для вирішення питань, з якими звертаються сім'ї, працівники центрів здійснюють вивчення потреб та надають їм відповідні соціальні послуги і допомогу.

Із Донецької області до інших адміністративно-територіальних одиниць України переїхали: 41 дитячий будинок сімейного типу, де виховується 279 дітей, та 117 прийомних сімей, в яких виховується 208 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Загалом – 487 дітей.

Із Луганської області до інших адміністративно-територіальних одиниць України переїхали: 21 дитячий будинок сімейного типу, де виховується 111 дітей, та 61 прийомна сім'я, де виховується 106 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Загалом – 217 дітей.

На території Луганської області, неконтрольованій Україною, продовжують функціонувати 10 дитячих будинків сімейного типу, в яких виховується 59 дітей, та 80 прийомних сімей, в яких виховується 129 дітей.

Функціонування прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу перебуває на постійному контролі служб у справах дітей.

У межах Донецької області з інтернатних установ, які знаходяться у зоні проведення антитерористичної операції, тимчасово переміщено 1 322 підопічних

та вихованців до інтернатних установ системи соціального захисту населення, розміщених на територіях, підконтрольних Національній гвардії України.

Вивезені підопічні Торезького психоневрологічного будинку-інтернату, Шахтарського дитячого будинку-інтернату (246 вихованців), Горлівського будинку-інтернату для людей похилого віку та інвалідів (залишено 7 лежачих хворих підопічних із відповідним забезпеченням та обслуговуванням).

Водночас батьками повернуто до Шахтарського дитячого будинку-інтернату 24 особи.

Із Луганської області вивезено 133 підопічні Попаснянського психоневрологічного інтернату [12].

Проведений аналіз ситуації із ВПО, вивчення наявної законодавчо-нормативної бази, ознайомлення із оцінками профільних експертів, посадовців, представників громадськості, у тому числі волонтерських організацій, свідчать про наявність цілого комплексу питань, що потребують першочергового вирішення, а саме:

- проблеми законодавчо-нормативного характеру під час оформлення та відновлення ВПО після повернення на постійне місце проживання своїх майнових прав (повернення / отримання) кредитів, оформлення спадщини, оплата заборгованості послуг (їх невивплата) ЖКГ, повернення на роботу, отримання (неотримання) зарплати, відновлення інших прав у зв'язку із форс-мажорними обставинами, в тому числі у підприємницькій діяльності (сплата податків тощо);

- відсутність у більшості ВПО фінансових ресурсів для існування.

Метою співробітництва влади і бізнес-структур є вирішення основних проблем ВПО, зменшення соціальної напруги серед них, у зв'язку зі складністю соціально-економічних обставин, які їх оточують, забезпечення їм соціальної, фізичної, медичної, психофізіологічної та матеріальної підтримки, належних умов життєдіяльності та стимулювання до повернення на постійні місця проживання.

Досягнення поставленої мети можливе шляхом:

- соціального захисту та соціального супроводу ВПО, насамперед найменш захищених категорій населення (люди похилого віку, інваліди, багатодітні сім'ї, самотні матері (батьки) з дітьми тощо);

- дотримання прав і гарантій громадян, у тому числі на працю;

- дотримання принципів субсидіарності, соціальної справедливості, прозорості та неупередженості, відповідальності, взаємоповаги та взаєморозуміння;

- забезпечення консолідації зусиль органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, благодійних організацій для відновлення їх життєдіяльності;

- залучення до заходів громадського сектору благодійних, волонтерських та релігійних організацій, соціальних партнерів, приватного сектору економіки, зарубіжних організацій тощо;

- вдосконалення нормативно-правової бази з питань ліквідації ситуацій ризику (збройних конфліктів, надзвичайних гуманітарних ситуацій, стихійних лих тощо), у тому числі у частині врахування потреб інвалідів з ураженням органів зору, слуху, опорно-рухово-

го апарату, розумовою відсталістю, психічними розладами тощо;

– створення сприятливих умов для повернення ВПО до місць постійного проживання і забезпечення для них безпечних умов життєдіяльності;

– матеріального, фінансового, інформаційно-консультаційного сприяння з боку держави ВПО, які повертаються в місця постійного проживання;

– недопущення корупційних дій, випадків штучного соціального утримання (соціального паразитизму), недобросовісної конкуренції та завідомо неправдивої інформації про матеріальний стан переселенців та ін.

Необхідною умовою реалізації заходів щодо активізації підприємницької діяльності ВПО є підтримання ініціатив з установами миру, а також активної державної політики сприяння соціальної, фізичній, медичній, психофізіологічній та матеріальній підтримці ВПО, тому одним з основних завдань державної підтримки ВПО є надання правової допомоги, підвищення рівня правової грамотності ВПО.

Державна програма підтримки ВПО спрямована на поступове вирішення основних проблем і зменшення соціальної напруги серед ВПО шляхом розширення кола соціальних гарантій для цієї категорії осіб. Для досягнення основної мети передбачено здійснити заходи правового, соціального, медичного, транспортно-побутового та культурно-масового характеру. Програма реалізується шляхом здійснення за такими напрямками:

– правовим – надання правової допомоги, підвищення рівня правової грамотності серед ВПО;

– соціальним – підтримання статутної діяльності громадських об'єднань ВПО, здійснення матеріальної підтримки ВПО.

Серед ключових засад адаптації ВПО на перших позиціях перебувають, безумовно, соціально-економічні чинники, які сформують позитивний мотив як до участі в суспільно-політичному житті, так і до повернення на місця постійного проживання [12].

Пріоритетними напрямками адаптації ВПО є відновлення соціального статусу і формування установок щодо пристосування до нових умов нормальної життєдіяльності. Подолання психофізіологічних травм, стресового стану, соціальної апатії, втрати віри у майбутнє та позитивне сприйняття дійсності. Надання правового і матеріального захисту, підготовка до професійної діяльності, адаптація, реадaptaція, навчання, перенавчання чи перекваліфікація. Забезпечення фінансовими ресурсами для повернення та для існування після повернення на звільнені від терористів місця проживання. Розроблення спрощеного механізму при поверненні на постійне місце проживання для здійснення майнових дій (оформлення субсидій, повернення (отримання) кредитів, оформлення спадщини, оплата заборгованості послуг (їх невиплата) ЖКГ, повернення на роботу, отримання зарплати, відновлення інших прав у зв'язку із форс-мажорними обставинами, в тому числі у підприємницькій діяльності (сплата податків тощо).

Удосконалення нормативно-правової бази з питань ліквідації ситуацій ризику (збройних конфліктів, надзвичайних гуманітарних ситуацій, стихійних лих

тощо), у тому числі у частині врахування потреб інвалідів з ураженням органів зору, слуху, опорно-рухового апарату, розумовою відсталістю, психічними розладами тощо [12].

Заходи, спрямовані на реалізацію Програми, проводитимуться за рахунок коштів Державного бюджету України та донорських коштів (допомоги) міжнародних фінансових організацій, урядів та окремих осіб. Реалізація заходів Програми дозволить досягнути таких результатів, як забезпечення соціальної, фізичної, медичної, психофізіологічної та матеріальної підтримки осіб, які покинули тимчасово окуповану територію України та райони проведення: антитерористичної операції; проведення заходів, спрямованих на вирішення проблем ВПО; зменшення соціальної напруги в суспільстві й на державному та місцевому рівні забезпечити соціальне захищення ВПО; стимулювання повернення ВПО до місць свого постійного проживання та залучити їх до суспільно корисного життя.

Україна вживає всіх можливих заходів, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, щодо запобігання виникненню передумов вимушеного внутрішнього переміщення осіб, захисту та дотримання прав і свобод ВПО, повернення таких осіб до їх покинутого місця проживання в Україні та їх реінтеграції, тому необхідно якомога швидше створити координаційний центр для організації роботи з консультування, перевезення та розміщення зазначеної вище категорії громадян України за інформацією спеціальної міжвідомчої бази даних.

Висновки. Важливо відзначити, що міжнародне законодавство підтримує концепцію національного суверенітету, і ВПО залишаються в межах власної держави, на яку і покладається відповідальність по захисту цієї категорії населення. Саме тому не можна зменшувати роль партнерства між державою та приватними інституціями у процесі адаптації ВПО.

З урахуванням зростання зацікавленості суб'єкта господарювання в доцільності вкладення фінансових коштів у майнові об'єкти, що належать державі або територіальній громаді міст, що знаходяться у зоні АТО, необхідно розробити систему мотивації з урахуванням переваг податкового характеру.

З огляду на аналіз виявлених існуючих економічних проблем, які перешкоджають проведенню підприємницької діяльності ВПО на території України, можна зробити висновок про необхідність доповнення п. 7 ст. 16 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» з метою розширення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері надання фінансових та податкових пільг внутрішньо переміщеним особам – громадянам України, які розпочинають підприємницьку діяльність на території України.

На підставі наведеного вище доцільно розглянути питання щодо внесення на розгляд профільного комітету Верховної Ради України пропозиції про доповнення ст. 16 «Організаційно-правова, матеріальна і фінансова основи місцевого самоврядування» Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» повноваженнями щодо надання фінансових і податкових пільг внутрішньо

переміщеним особам – громадянам України, які ведуть підприємницьку діяльність на території України.

Для залучення додаткових коштів на реалізацію Стратегії розвитку Донецької області та з урахуванням низького рівня надходження коштів до державного бюджету і необхідності якнайшвидшого зняття соціальної напруги у суспільстві вважаємо за доцільне посилити розвиток державно-приватного партнерства.

З метою посилення партнерства державних органів влади та приватного капіталу в економічній сфері Донецької області пропонуємо розглянути питання щодо внесення на розгляд профільного комітету Верховної Ради

України пропозиції про доповнення ст. 22 «Повноваження центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державно-приватного партнерства» Закону України «Про державно-приватне партнерство» (№ 2404-VI від 1 липня 2010 р.) повноваженнями щодо надання пільг суб'єктам господарювання усіх форм власності, які мають інвестувати свої фінансові та матеріальні ресурси у відродження економічної та соціальної сфер розвитку міст Донецької області.

Вважаємо, що реалізація наведених пропозицій приведе до посилення правових основ активізації підприємницької діяльності внутрішньо переміщених осіб – громадян України.

Список використаних джерел

1. Конвенція про статус біженців 1951 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/>.
2. Лица, перемещенные внутри страны [Електронний ресурс] : доп. Упр. Верхов. комісара ООН у справах біженців. – Режим доступу: <http://unhcr.org.ua/>.
3. Керівні Принципи Внутрішнього Переселення. Нью-Йорк: Управління ООН з координації гуманітарних питань, 1998. 11 вересня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reliefweb.int/ocha_ol/pub/idp-gp/idp.html.
4. Інформація про Женевські Конвенції: тексти Конвенцій. Індіанопіс, ІН: Професійне суспільство журналістів, н.д. 11 вересня 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aenevaconventions.org/>.
5. Війна і переміщення: Основні моменти. Міжнародний Комітет Червоного Хреста. 11 вересня 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icrc.org/>.
6. Лібанова Е. М. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України / Е. М. Лібанова // Вісник ПАН України. – 2014. – № 12. – С. 18.
7. Булесв І. П. До питання про регулювання відносин бізнесу і влади на рівні держави, регіону, місцевого управління / І. П. Булесв // Економіка та право. – 2010. – № 3 (28). – С. 26–29.
8. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 58. – Ст. 1988.
9. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 70.
10. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс] : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/>.
11. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.
12. Комплексна державна програма інтеграції, соціальної адаптації та захисту і реінтеграції внутрішньо переміщених осіб на 2015–2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mlsp.kmu.gov.ua/document/175935/p.doc/>.

13. Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей [Електронний ресурс] : постанова КМУ від 07.11.2014 № 595. – Режим доступу: <http://kmu.gov.ua/>.
14. Про економію державних коштів та недопущення втрат бюджету [Електронний ресурс] : постанова КМУ від 01.03.2014. – Режим доступу: <http://kmu.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2015 р.

Устименко В., Нестеров Г. Партнерство власти и бизнеса в контексте активизации предпринимательской деятельности внутренне перемещенных лиц: полномочия органов местного самоуправления

В статье определено, что правовое и экономическое обеспечение активизации предпринимательской деятельности внутренне перемещенных лиц в Украине на сегодняшний день является перспективным направлением развития государственно-частного партнерства. В статье показано, что сегодня актуализируется необходимость создания экономико-правовых основ сотрудничества власти, органов местного самоуправления и субъектов хозяйствования. На основе анализа действующего законодательства сделан вывод о необходимости совершенствования законов Украины «О местном самоуправлении в Украине», «О государственно-частном партнерстве» в части расширения полномочий органов местного самоуправления.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, активизация, партнерство власти и бизнеса, внутренне перемещенные лица, полномочия.

Ustimenko V., Nesterov G. Partnership Between Business and Government in the Context of Enhancing the Business Internally Displaced Persons: the Powers of Local Authorities

Legal and economic support business activity internally displaced persons in Ukraine today is a promising direction of development of public-private partnerships. To ensure the revival of cities in Ukraine after the counterterrorist operation only at the expense of state and local budgets is seen especially impossible in view of the economic crisis of the country. Today especially acute issue of attracting investment funds and private capital, the need for entities interested in the feasibility of investing their funds in property objects owned by the state or territorial community of the city, located in the area of ATU. Thus, the updated economic need for a legal framework for cooperation of government, local government and business entities of all forms of ownership based on a comprehensive system of privileges and guarantees for investors. Economic and legal problems of internally displaced persons received considerable attention from international organizations. Refugee Convention. 1951 Additional Protocol in 1977, the Internal resettlement guidelines developed by Special Representative of the UN Secretary General, and documents United Nations High Commissioner for Refugees, in some way instyтуализуyut these problems, but the legal framework of Ukraine in the field of entrepreneurship HBO needs further improvement. Partnerships between government, local authorities and the private sector in scientific works investigated E. Libanova, I. Bulyeyev, V. Mamutov, V. Volkov, R. Dzhabrailov and others. At the same time the question of definition of prospects of economic and legal support business activity IDPs from government and business partnership requires further scientific development in order to justify the need to improve Ukraine's legislation in this area.

Law of Ukraine «On Local Government in Ukraine» in terms of empowerment of local authorities in the provision of financial and tax incentives internally displaced persons, citizens

of Ukraine to promote entrepreneurship, as well as in helping to restore the housing and receiving compensation for lost property.

Based on the foregoing, it is advisable to consider the offer submission to the profile committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on amendments Article 16 «The legal, material and financial basis of local government» Law of Ukraine «On Local Government in Ukraine», the authority to provide financial and tax benefits internally displaced persons-citizens Ukrainy leading business in the territory advice. To raise additional funds for the implementation of the Strategy of Donetsk region and taking into account the low level of revenues to the state budget and the need for rapid removal of social tension in society consider it appropriate to strengthen the development of public-private partnerships. To strengthen the partnership of public authorities and private capital in the economic sphere Donetsk region offer to consider submission to the profile committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on amendments Article 22 «Powers of central executive body that implements the state policy in the field of public-private partnerships «Law of Ukraine» On public-private partnership» (№ 2404-VI of 01.07.2010), the power to grant exemptions to business entities of all forms of property, which are to invest their financial and material resources to the revival of economic and social development of cities Donetsk region.

Keywords: Entrepreneurship, activation, partnership between business and government, internally displaced persons, powers.

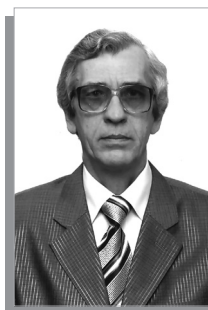
В. ТАЦІЙ

*доктор юридичних наук, професор,
академік НАН України і НАПрН України,
ректор Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого*

В. ТЮТЮГІН

*кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Ю. ПОНОМАРЕНКО

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
права Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого*

УДК 343.21(477)

Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі

Аналізуються проблеми стабільності та динамізму законодавства, доводиться, що ці тенденції повною мірою виявляються і в розвитку сучасного кримінального законодавства України. Водночас наводяться приклади тих численних і подекуди хаотичних та безсистемних, недостатньо обґрунтованих, а іноді й відверто помилкових змін та доповнень,

яких зазнав Кримінальний кодекс України останніми роками і які навряд чи можуть бути виправдані виключно тенденцією до динамізму законодавства, обумовленою реальними потребами суспільного життя. На підставі аналізу ряду таких новел, а також окремих законопроектів у цій галузі робиться висновок, що законодавча реалізація кримінально-правової політики повинна здійснюватися лише на базі попередніх фундаментальних наукових розробок і експертних оцінок, має бути науково обґрунтованою, теоретично змодельованою, прогнозованою, вивіреною і апробованою.

Ключові слова: стабільність та динамізм законодавства, кримінально-правова політика, правознавча наука, законотворення, законопроект, кримінальний проступок.

Суспільне життя цілого світу, у тому числі й України, розвивається за двома контраверсійними тенденціями. З одного боку, в ньому намічаються тенденції до динамізму, що знаходить свій вияв у постійному пошуку нових форм і методів його улаштування, інноваційності економіки, істотних перетвореннях у соціальній, інформаційній, культурній, освітній та інших сферах, у появі нових технологій, бурхливому розвитку науки тощо. Однак розвиток суспільного життя не виключає і прагнення до збереження певної усталеності, стабільності, наступності, підтримання кращих надбань попередніх часів. З другого боку, суспільство прагне стабільності, що виявляється у соціальному запиті на певну незмінюваність основоположних принципів і норм, прогнозованість їх змісту принаймні на найближче майбутнє тощо. Саме ці тенденції забезпечують інколи достатньо сталий і поступовий, а часом досить бурхливий і динамічний розвиток суспільства.

Обидві ці тенденції в їх діалектичній взаємодії та протиборстві повною мірою виявляються й у розвитку українського законодавства, у тому числі й кримінального. Насамперед, воно прагнуло й прагне певної стабільності, а втім існує невідкладна потреба в його динамічності, мінливості, пристосу-

ванні до змінюваних потреб суспільного життя і нових викликів із боку злочинного середовища. При цьому стабільність і динамізм кримінального законодавства і надалі залишаються взаємопов'язаними і діалектично обумовленими його властивостями. Життя свідчить, що законодавство не може бути або тільки стабільним, або тільки динамічним, бо у будь-який історичний період розвитку суспільства і держави для нього завжди характерні обидві ці тенденції [10, с. 8–10; 4, с. 17; 16, с. 8–10]. Інша річ, що в одні періоди розвитку країни в її законодавстві превалює певна стабільність правового регулювання, в інші – динамічність, яка, однак, не виключає наступності досвіду попередніх часів [17, с. 4–5; 18, с. 72–75; 1, с. 823–827].

Цілком очевидно, що ті кардинальні економічні, політичні, соціальні і навіть культурні та ментальні зміни, які відбуваються в українському суспільстві останніми роками, викликали до життя відомий динамізм у розвитку вітчизняного законодавства, у тому числі й кримінального. Прийняття у 2001 р. нині чинного Кримінального кодексу України (далі – КК) знаменувало собою достатньо кардинальну реформу цієї галузі права і відображало той рівень, якого досягли українська наука і право-

застосовна практика у сфері кримінального права [19, с. 591–626]. Однак вже тоді не було сумнівів у тому, що цей Кодекс не лишиться незмінним в умовах триваючих і бурхливих перетворень у державі та суспільстві [15, с. 16–24]. І практика реального життя засвідчила, що так воно й сталося. За більш ніж чотирнадцять років чинності КК України (станом на 01.01.2015 р.) зміни та доповнення до нього вносилися 667 разів. За цей період КК було доповнено 87 новими статтями; повністю або частково змінено чи викладено в новій редакції 292 статті, що становить понад 65% його норм. Було виключено з Кодексу 35 статей, причому 14 з них – це ті статті, якими КК було доповнено вже після набрання ним чинності. При цьому деякі приписи змінювалися неодноразово. Наприклад, зміни до статей 96¹, 364¹, 368³ КК, тобто тих норм, якими КК було нещодавно доповнено, вносилися п'ять разів, а до таких нових статей, як 364¹ і 368² – вже шість разів. Стаття 364 КК зазнавала змін сім разів, ст. 369 КК – дев'ять, а ст. 368 КК – аж десять разів!? Зрозуміло, що такий стан речей вже напевно чи може бути пояснений виключно тенденцією до динамізму законодавства, обумовленою реальними запитами щодо змін у державі й суспільстві. Навпаки, напрошується думка про недостатній зв'язок таких бурхливих, стрімких і частих змін із реальними потребами життя, а отже, про їх невмотивованість, наукову й практичну необґрунтованість, безсистемність і можливо навіть волюнтаристський характер.

Складається враження, що на законотворення у галузі кримінального права на нинішньому етапі достатньо іс-

отно і не завжди обґрунтовано впливають політичні програми, установки та переконання, а ті труднощі, які виникають у сьогоденні, почасти намагаються вирішити шляхом використання суто кримінально-правових заходів впливу. Особливо це простежується в намаганнях вирішити засобами кримінального законодавства складні політичні, економічні, соціальні, а подекуди навіть історичні й світоглядні питання [2, с. 6]. Однак при цьому не завжди береться до уваги той факт, що засоби кримінального права пов'язані з найбільш значущими обмеженнями прав і свобод людини і громадянина, а тому мають виступати виключно як *ultima ratio* у протидії лише найбільш суспільно небезпечним діям, які спричиняють істотну шкоду охоронюваним законом суспільним відносинам. Виходячи з цього, ми переконані, що законодавча реалізація кримінально-правової політики має здійснюватися лише (і виключно) на базі попередніх фундаментальних наукових розробок і експертних оцінок, повинна бути науково обґрунтованою, теоретично змодельованою, прогнозованою, вивіреною і апробованою. Саме наука має виробляти та обґрунтовувати стратегію і тактику розвитку кримінального законодавства, і тільки вироблені нею ідеї і сформульовані на цій підставі пропозиції можуть ставати тим продуктом, який може отримати політичну підтримку і проведення до закону [14, с. 56–71].

Однак і українська кримінально-правова наука не стоїть на місці. Навіть за суто формальними показниками: кількістю захищених дисертацій, опублікованих монографій, наукових статей,

підручників, коментарів до законодавства та практики його застосування, проведених наукових конференцій тощо, останніми роками спостерігається доволі стрімке зростання наукових досліджень у галузі кримінального права. Звісно, за такими суто формальними (кількісними) показниками далеко не завжди можна вести мову про високу якість наукової діяльності, бо ця надзвичайно важлива проблема лежить дещо в іншій площині. Так чи інакше, але аналіз величезного масиву наукової продукції свідчить про те, що в ній піднімаються, аналізуються й осмислюються найрізноманітніші проблеми кримінально-правового регулювання й пропонуються доволі контраверсійні шляхи їх розв'язання.

Зрозуміло, що в такому розмаїтті наукових пошуків, висновків, рекомендацій та пропозицій самому законодавцеві достатньо складно буде не те що обрати якусь одну ідею чи напрям, які б доцільно було підтримати, а й навіть усі їх досягнути, проаналізувати та систематизувати. Саме тому роль своєрідного «місточка» між науковими дослідженнями й практикою законотворення мають виконувати спеціальні консультативні та дорадчі органи. Одні з них, такі, наприклад, як Інститут законодавства Верховної Ради України, працюють на постійній основі і виконують роль своєрідного «фільтра», який покликаний зупинити потрапляння до парламенту неякісних і суто популістських законопроектів [24]. Інші – такі як науково-консультативні ради при Комітетах Верховної Ради України чи спеціально створювані робочі групи щодо опрацювання окремих, найбільш зна-

чущих законопроектів – працюють переважно на громадських засадах і їхні можливості щодо ретрансляції наукових здобутків до стін Парламенту є значно скромнішими.

Так чи інакше, але саме через такі структури і саме в такому напрямі – від науки до законотворця – і мають бути налагоджені канали зв'язку та передачі інформації. Абсолютно неприпустимим є реверсивне скерування такої інформації – від законотворця до науки – коли ті чи інші політичні сили чи зацікавлені групи ставлять перед науковою спільнотою завдання обґрунтувати чи пояснити, розтлумачити, а іноді й виправдати вже прийняті ними рішення. Такий підхід абсолютно нівелює роль і значення правової науки, низводить її до прислужницького рівня, на якому вона має вчасно «уловлювати» нові політичні віяння і слідувати мінливим політичним курсам. Чи не головне наше нинішнє завдання полягає в тому, щоб чітко визначити і непохитно втримати роль і значення правознавчої науки у відносинах із владою і відлагодити згадані вище канали ретрансляції наукового знання через політичні інституції до законодавчих положень.

Широко відомо, що саме такі механізми достатньо надійно працювали і показали свою високу ефективність у період розроблення проекту нинішнього КК України. Робоча група, що була створена тоді Кабінетом Міністрів України для підготовки проекту нового Кримінального кодексу, вивчала й опрацьовувала сотні як вітчизняних, так і зарубіжних наукових публікацій, авторефератів і захищених дисертацій, десятки зарубіжних кримінальних законів,

величезний практичний досвід застосування попереднього законодавства і на цій основі пропонувала законодавцеві найбільш оптимальні рішення. В окремих випадках на розсуд законодавця виносилися і альтернативні пропозиції, щодо яких не було однастайності серед науковців та практиків. І тут уже тільки політичні рішення запроваджували до життя ту чи іншу, але науково обгрунтовану ідею. На жаль, на нинішньому етапі законотворення такі механізми роботи все частіше не спрацьовують, піддаються забуттю і результатом цього стають не тільки такі закони, що засновуються на ідеях, які не пройшли належного наукового осмислення й обгрунтування, а й такі, що містять відверто помилкові положення, грубі неточності та недоречності. На жаль, доводиться констатувати, що їх прийняттю Парламентом не змогли перешкодити ні Інститут законодавства Верховної Ради України, ні Науково-консультативні ради при її комітетах. Тільки за останній рік прийнято декілька подібних законів і вони вже набули чинності, ставши частиною змісту КК.

Передусім слід назвати Закон України № 191-VIII від 12.02.2015 р. [6], яким була викладена в новій редакції санкція ч. 1 ст. 213 КК, в якій найбільш суворим із декількох альтернативних основних покарань встановлене обмеження волі «на строк до одного року». Втім відповідно до ч. 2 ст. 61 КК один рік – це *мінімальний строк* для цього виду покарання. Здавалося б, помилка не є такою вже грубою і можливо законодавець мав на увазі встановити у цій санкції абсолютно-визначений строк цього покарання – один рік об-

меження волі? Але така відповідь могла б задовольнити практику, якби не положення, що закріплені в ч. 2 і ч. 3 ст. 68 та ст. 69¹ КК, які мають *імперативний* характер і встановлюють необхідність *обов'язкового* зниження максимального строку найбільш суворого виду покарання відповідно до однієї другої або двох третин його розміру (строку). Таким чином, при їх застосуванні до особи, яка вчинила закінчений (ст. 69¹ КК) чи незакінчений (ч. 2 і ч. 3 ст. 68 КК) злочин, передбачений ч. 1 ст. 213 КК, суд буде змушений (зобов'язаний) призначити обмеження волі на строк менше одного року, що було б грубим порушенням не тільки ч. 2 ст. 61 КК, а й низки інших приписів Загальної частини КК.

У іншому випадку Законом України № 629-VIII від 16.07.2015 р. [7] у ч. 4 ст. 220¹, ст. 220² та ч. 1 ст. 365² КК було встановлене додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до *десяти років*. При цьому в ч. 4 ст. 220¹ КК воно ще й було назване «*обмеженням* права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю». У той же час відомо, що відповідно до ч. 1 ст. 55 КК максимальний строк цього виду покарання у випадках, коли воно призначається як додаткове, складає усього *три роки*, а такого виду покарання, як «обмеження права...», ні ст. 51, ні ст. 55 КК взагалі не передбачають.

Подібне «вільне» поведження законодавця з видами і розмірами покарань, що встановлюються у санкціях, з особливою значимістю актуалізує питання про співвідношення приписів Загальної

і Особливої частин КК. Не викликає сумнівів, що статті Особливої частини КК містять положення, які визначають ознаки конкретного складу злочину, а також встановлюють конкретні види та розміри (межі) покарань, що можуть бути призначені обвинувальним вироком суду за його вчинення. Однак з такого, по суті, правильного розуміння ролі статей Особливої частини КК інколи робиться неправильний висновок про те, що вони мають пріоритет перед статтями Загальної частини КК, оскільки, мовляв, співвідносяться з ними як спеціальна й загальна норми. Така позиція викликає обґрунтовану критику. На наш погляд, у дійсності статті Загальної та Особливої частин КК не співвідносяться між собою як загальні й спеціальні норми, бо для такого співвідношення необхідною умовою є спрямованість обох норм (і загальної, й спеціальної) на врегулювання того самого суспільного відношення. Норми ж Загальної та Особливої частин кримінального законодавства, хоч і регулюють, у цілому, кримінально-правові відносини, але ці відносини є різними за своїм змістом та обсягом. Якщо нормами Загальної частини КК визначаються основні положення (приписи) щодо злочинності діянь, кримінальної відповідальності та караності за їх вчинення, то нормами Особливої – регулюються конкретні кримінально-правові відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням окремих злочинів. Саме тому ці норми співвідносяться не як загальна і спеціальна, а як загальна та одинична. При цьому одинична норма, для того, щоб не виходила за межі загальної, має повністю охоплюватися нею і не повин-

на їй суперечити. Інакше одинична норма, вийшовши за межі, встановлені для неї загальною, має або увійти до кола інших загальних норм, або ж вимушена буде залишитися поза межами будь-яких загальних правил регулювання. З огляду на це, у разі суперечності між загальними нормами кримінального права (норми Загальної частини) та одиничними його приписами (норми Особливої частини) безумовний пріоритет повинні мати саме норми Загальної частини. Слід підкреслити, що з цього принципового положення (правила) виходять не тільки науковці [12, с. 117–119; 23, с. 102–110 та ін.], бо воно знаходить своє відтворення та підтвердження і у висновках (правових позиціях) Верховного Суду України, що є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень та для всіх судів загальної юрисдикції. Вирішуючи, зокрема, питання про співвідношення санкцій статей Особливої частини КК і норм Загальної частини КК, які регламентують питання покарання, Верховний Суд прямо зазначає, що «норми Особливої частини КК України мають базуватися на нормах Загальної частини цього Кодексу». Тому «...суд при призначенні покарання повинен враховувати не тільки межі караності діяння, встановлені у відповідній санкції статті Особливої частини КК України, а й ті норми Загальної частини цього Кодексу, в яких регламентуються цілі, система покарань, підстави, порядок та особливості застосування окремих його видів, а також регулюються інші питання, пов'язані з призначенням покарання, здатні вплинути на вибір (обрання) судом певних його виду і міри...». Із цих

роз'яснень вища судова інстанція робить однозначний висновок: будь-яка норма Особливої частини, що суперечить нормам Загальної частини, не підлягає застосуванню [13, с. 111–115; 171–174].

Із урахуванням викладеного описані вище колізії, що породжені законодавчими новелами 2015 р., повинні мати таке розв'язання. У санкції ч. 1 ст. 213 КК слова «або обмеженням волі на строк до одного року» не підлягають застосуванню, як такі, що суперечать ч. 2 ст. 61 КК. Тому злочин, передбачений ч. 1 ст. 213 КК, карається «штрафом від тисячі п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років». Що ж стосується санкцій ч. 4 ст. 220¹, ст. 220² та ч. 1 ст. 365² КК, то з урахуванням положень ч. 1 ст. 55 Загальної частини КК слід вважати, що у них встановлене додаткове покарання у виді позбавлення (а не обмеження) права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох (а не до десяти) років.

Зрозуміло, що зроблені нами висновки про караність діянь, передбачених ч. 1 ст. 213, ч. 4 статей 220¹, 220² та ч. 1 ст. 365² КК, мають для судів, швидше, лише рекомендаційний характер. Тому, на наш погляд, уже сьогодні потрібно ставити питання про необхідність використання наведеного правила про співвідношення норм Загальної і Особливої частин КК не тільки в практиці застосування кримінального законодавства, а й про необхідність та доцільність його безпосереднього закріплення у КК. Вважаємо, що воно могло б бути сформульоване у вигляді нової частини

(ч. 6) ст. 3 КК, наприклад, у такій редакції: «6. У разі невідповідності між положеннями Загальної та Особливої частин цього Кодексу, застосуванню підлягають положення Загальної його частини».

Слід згадати й ще один з останніх законів про внесення змін до КК [8, с. 3], який вже викликав достатній соціальний резонанс. Йдеться про нову редакцію ч. 5 ст. 72 КК, відповідно до якої «Зарахування судом строку попереднього ув'язнення у разі засудження до позбавлення волі в межах того самого кримінального провадження, у межах якого до особи було застосовано попереднє ув'язнення, провадиться з розрахунку один день попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі».

Якщо ж судом призначене інше, ніж позбавлення волі, покарання, то зарахування строку попереднього ув'язнення в межах того самого кримінального провадження здійснюється в такому порядку. Спершу строк попереднього ув'язнення переводиться у строк позбавлення волі у тому самому співвідношенні (один день попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі). Потім визначений таким чином строк позбавлення волі переводиться в інший призначений вид покарання відповідно до співвідношень, встановлених ч. 1 ст. 72 КК (одному дню позбавлення волі відповідає один день арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні; два дні обмеження волі; три дні виправних робіт і т. д.). Якщо ж суд призначив такий основний вид покарання, який у позбавлення волі не може бути перерахований (штраф чи позбавлення права обіймати певні посади або займатися

певною діяльністю), він зобов'язаний повністю звільнити засудженого від відбування такого основного покарання.

При цьому саме «попереднє ув'язнення» в даному разі законодавцем вилучене максимально широко, бо охоплює собою не тільки час застосування однойменного запобіжного заходу, а й час затримання особи без ухвали слідчого судді, суду; час затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання; час перебування обвинуваченого у відповідному стаціонарному медичному закладі при проведенні судово-медичної або судово-психіатричної експертизи; час перебування особи, яка відбуває покарання, в установах попереднього ув'язнення для проведення слідчих дій або участі в судовому розгляді кримінального провадження.

Цілком очевидно, що цей припис, як такий, що поліпшує становище особи, яка вчинила злочин, відповідно до ч. 1 ст. 5 КК має зворотню дію в часі. Отже, він поширюється на всіх осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання згаданим законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання. Це покладає на суди України додаткове навантаження щодо перегляду усіх вироків, якими були засуджені особи, до яких під час досудового розслідування або розгляду справи судом хоча б на один день застосовувався запобіжний захід у виді попереднього ув'язнення або вони були затримані в тому сенсі, який прирівняний законодавцем до попереднього ув'язнення. Після перерахування строку попереднього ув'язнення у позбавлення волі чи інший вид покарання, та частина строку покарання, що вже фактично відбута особою, має бути

де-юре збільшена, а частина строку, що залишилася до відбуття, – відповідно зменшена. При цьому слід особливо звернути увагу на те, що у разі, якщо після такого перерахування виявиться, що з урахуванням попереднього ув'язнення де-юре особа відбула строк покарання більший, ніж призначено вироком суду, на жодні відшкодування з боку держави за «перевідбутий строк» вона не може претендувати. Висловлене пояснюється тим, що відшкодуванню підлягає лише шкода, заподіяна особі *незаконним* засудженням (п. 2 ч. 2 ст. 1167, ст. 1176 Цивільного кодексу України), тоді як у даному випадку до набрання законної сили Законом № 838-VIII від 26.11.2015 р. виконання покарання здійснювалося на підставі законного вироку, який було постановлено і виконано відповідно до положень чинного на той час законодавства.

Разом із тим у цьому Законі, з нашого погляду, допущено також достатньо серйозну ваду, якою закладено можливість для корупційних зловживань. Йдеться про положення, що міститься в абз. 5 ч. 5 ст. 72 КК, відповідно до якого «При призначенні основного покарання, не зазначеного в частині першій цієї статті, суд зобов'язаний повністю звільнити засудженого від відбування такого основного покарання». Це означає, що у разі, якщо попереднє ув'язнення (в широкому розумінні, як це викладено вище) було застосоване до особи, яка вироком суду засуджена до покарань, що відповідно до ч. 1 ст. 72 КК не можуть бути перераховані (переведені) в позбавлення волі, засуджений має бути обов'язково й безумовно повністю звільнений від відбування цього

покарання. Такими покарання, зокрема, є штраф (ст. 53 КК) та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК). Таким чином, якщо особа вчинила злочин, за який передбачене виключно основне покарання, наприклад, у виді штрафу (після реформи 2011 р. їх кількість стала достатньо значною), то застосування до неї попереднього ув'язнення навіть на один день стане підставою для її звільнення від відбування (виконання) штрафу, в якому б розмірі він не був призначений. Видається, що таке положення не тільки суперечить у цілому слушній тенденції розвитку нашого кримінального законодавства в напрямі розширення можливостей застосування штрафу як основного покарання, а й є вагомим корупціогенним фактором.

Цілком очевидно, що таких, іноді досить грубих помилок, у кримінальному законодавстві дуже легко можна було б уникнути, якби належним чином спрацювали згадані вище механізми узгодження законотворчих рішень з науковими надбаннями. Наразі ці помилки вже виявлені, на них звернута увага науковців і практиків і їх, за великим рахунком, не так важко виправити. Тому зараз не так актуально стоїть питання про те, «хто винен?» у тому, що сталося, як питання стосовно того, «що робити?» для того, щоб подібне не повторювалося.

Нарешті, вважаємо за потрібне звернути увагу на недоліки не тільки вже прийнятих законів, а й на ті проекти, ідея прийняття яких наполегливо лобіюється останнім часом. Зокрема, це стосується запровадження у кримінальне законодавство так званого кримінального проступку.

Відомо, що питання про запровадження до національного кримінального законодавства України кримінального проступку, що протягом декількох десятиліть було дискусійним у науці, отримало політико-правове рішення у Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 р. (далі – КПК), який принципово розрізняє два види кримінальних правопорушень: злочин і кримінальний проступок. Не піднімаючи питання про межі впливу процесуального законодавства на зміст матеріального (кримінального) і не сумніваючись у позиції законодавця щодо запровадження відповідальності за проступок, вважаємо за потрібне звернути увагу на те, яким чином пропонується втілити цю концепцію у законодавство.

На сьогодні на розгляді Парламенту знаходиться внесений групою народних депутатів України проект закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» від 19.05.2015 р., доопрацьований від 03.06.2015 р. Вивчення цього проекту та супровідних матеріалів до нього дає підстави для невтішних у цілому висновків. І хоча цей законопроект і є черговою спробою реалізувати положення Концепції реформування кримінальної юстиції, затвердженої Указом Президента України № 311/2008 від 08.04.2008 р. щодо впровадження у законодавстві України кримінального проступку, але він має суттєві вади концептуального характеру і не відповідає ст. 22 Конституції України, визначальним положенням Концепції та принципу гуманізації кримінальної відповідальності.

Як видно із пояснювальної записки до законопроекту, його метою є реалізація державної політики щодо гуманізації кримінальної відповідальності. Утім вивчення цього законопроекту свідчить про протилежне, бо реалізація його положень може призвести не до гуманізації кримінальної відповідальності, а, швидше, до значного розширення меж криміналізації діянь, оскільки кримінальними правопорушеннями будуть визнаватися близько 100 діянь, які на сьогодні є лише адміністративними проступками, передбаченими Кодексом України про адміністративні правопорушення і Митним кодексом України, але за своїм характером не є правопорушеннями проти порядку управління (посягання на здоров'я людини, громадський порядок та інші, не пов'язані з порядком управління, цінності). За вчинення таких, незлочинних на сьогодні діянь, за пропозицією авторів проекту винний буде притягуватися вже до кримінальної відповідальності й стосовно нього буде постановлюватися обвинувальний вирок суду з призначенням покарання. Відволікаючись від усякого роду несуттєвих обмовок, слід зазначити, що таке рішення по суті означає не що інше, як виділення в межах КК ще однієї (окрім зазначених у ст. 12 КК) категорії злочинних діянь і надання статусу злочину, але лише під новою назвою – «кримінальний проступок» – тим антигромадським вчинком особи, які на сьогодні визнаються лише адміністративними правопорушеннями. Таким чином, проектом у черговий раз пропонується вирішити питання щодо запровадження інституту кримінального проступку за рахунок

фактично повної руйнації кримінального законодавства як системного утворення, побудованого із запровадженням найважливіших для суспільства, перевірених і виправданих багатьма роками ефективного їх застосування науково-правових концептуальних положень.

Зазначений законопроект є фактично ідентичним проекту закону №4712 від 16.04.2014 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України», який вже зазнавав докладної критики, в тому числі і авторами цієї статті [20, № 29–30, с. 10–11; № 31, с. 11–12; 5, с. 8–9 та ін.]. Новий проект також виходить з ідеї встановлення відповідальності за проступки в межах Кримінального кодексу лише з деякими відмінностями від попереднього законопроекту, які, проте, не змінюють загальної концептуальної основи цих проектів. Більше того, законопроектами як 2014, так і 2015 рр. пропонується внести до Загальної та Особливої частин чинного КК і низку інших змін та доповнень, які торкаються фундаментальних засад кримінального права. Наприклад, пропонується відмовитися від суспільної небезпечності як обов'язкової ознаки злочину, закріпити в законі положення про усвідомлення особою не суспільної небезпеки вчиненого ним діяння, а його протиправності як ознаки, що визначає форму його вини, допустити можливість призначення покарання за сукупністю злочину і проступку тощо. Вважаємо, що такі кардинальні зміни основоположних принципів застосування кримінального закону повинні готуватись та обговорюватись із залученням

фахівців-науковців, практичних працівників та всієї юридичної громадськості України. Тільки наведення концептуальних засад таких змін, ґрунтовна, докладна аргументація їх доцільності, широке обговорення запропонованих новел фахівцями науки та практики здатне сформувавши підстави для впевненості, що подібні новачі є корисними та необхідними. Поспішність у таких випадках є, швидше, руйнівним фактором, аніж умовою побудови ефективної правової системи.

Виходячи з того, що законопроекти подібного роду стосуються принципових засад реформування правової системи України, при їх підготовці необхідно враховувати й історичний досвід вирішення проблеми відповідальності за проступки (Статут про покарання, що накладаються мировими судьями 1864 р.) і досвід європейських країн, деякі з яких, до речі, пішли не шляхом «механічного втілення» проступків у межі кримінального законодавства, а прийняли окремі закони про відповідальність за них (Сербія, Словенія, Хорватія, Чехія та ін.). Різні підходи вирішення цієї проблеми пропонуються і з боку українських науковців та практиків [3, с. 104–107; 9; 21, с. 12–13; 11], причому,

деякі з концептуальних моделей засновані на принципово протилежних, ніж у зазначених законопроектах, засадах і були оприлюднені для широкого обговорення юридичною громадськістю [22, с. 7–31].

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що, на нашу думку, сьогодні кримінальне законодавство України зіткнулося з реальною загрозою його неконтрольованого і безсистемного реформування, результатом чого цілком може стати не лише подальше його «захаращення» науково неґрунтованими і такими, що не викликані потребами сучасного суспільного життя положеннями, а й, зрештою, може призвести до порушення основоположних принципів, на яких воно побудоване, системних зв'язків і залежностей його приписів, що у свою чергу потягне за собою істотне зниження ефективності засобів кримінально-правового впливу на злочинність. Саме тому вважаємо за потрібне ще раз констатувати, що законодавчі відповіді на ті виклики сучасності, які постають у сфері боротьби зі злочинністю, не можуть мати виключно політичної форми, а повинні наповнюватися науковим змістом.

Список використаних джерел

1. Баулін Ю. В. Вибрані праці / Ю. В. Баулін. – Х. : Право, 2013. – 928 с.
2. Баулін Ю. В. Наука. Політика. Закон / Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко // Юрид. вісн. України. – 2009. – №43. – С. 6, 7.
3. Борисов В. Проблеми запровадження у законодавство України інституту кримінального проступку / В. Борисов // Підприємництво, госп-во і право. – 2012. – №9. – С. 104–107.
4. Веніславський Ф. В. Співвідношення стабільності та динамізму в конституційно-правовому регулюванні / Ф. В. Веніславський // Держ. буд-во та місц. самоврядування. – Х., 2009. – Вип. 18. – С. 15–23.
5. Задоя К. Проблеми впровадження інституту кримінального проступку в правову систему України / К. Задоя // Юрид. вісн. України. – 2014. – №18–19. – С. 8–9.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція) : Закон України № 191-VIII від 12 лют. 2015 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – № 21. – Ст. 133.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку : Закон України № 629-VIII від 16 лип. 2015 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – № 43. – Ст. 386.
8. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання : Закон України № 838-VIII від 26 листоп. 2015 р. // Голос України. – 2015. – 23 груд. (№ 242). – С. 3.
9. Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві : монографія / В. О. Туляков, Г. П. Пімонов, Н. І. Мітрицян [та ін.] ; за заг. ред. В. О. Тулякова. – Одеса : Юрид. л-ра, 2012. – 424 с.
10. Монастирський Д. А. Стабільність закону: поняття, сутність та фактори забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д. А. Монастирський. – К., 2009. – 20 с.
11. Наукове та законодавче забезпечення реалізації концепції кримінальних проступків : монографія / за заг. ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова ; НУ ОЮА. – Одеса : Юрид. л-ра, 2014. – 176 с.
12. Пономаренко Ю. А. Положення Загальної частини Кримінального кодексу України, що регулюють діяльність законодавця / Ю. А. Пономаренко // Нове законодавство України та питання його застосування : тези доп. та наук. повідомл. учасн. наук. конф. молод. учених та здобувачів (м. Харків, 26–27 груд. 2003 р.) / за ред. М. І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2004. – С. 117–119.
13. Практика судів України з кримінальних справ (2009–2011) : вид. 2-ге, допов. / уклад. В. І. Тютюгін ; за заг. ред. В. Я. Тація. – Х. : Одиссей, 2012. – 504 с.
14. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареева та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – Х. : Право, 2013. – С. 56–71.
15. Сташис В. В. Актуальні питання системи покарань за Кримінальним кодексом України 2001 р. / В. В. Сташис // Право України. – 2010. – № 9. – С. 16–24.
16. Суходубова І. В. Стабільність і динамізм законодавства: поняття, співвідношення та засоби забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / І. В. Суходубова. – Х., 2013. – 20 с.
17. Тацій В. Стабільність як умова ефективності законодавства про кримінальну відповідальність / В. Тацій, В. Борисов, В. Тютюгін // Голос України. – 2013. – 5 квіт. (№ 66). – С. 4–5.
18. Тацій В. Я. Стабильность и динамизм – необходимые условия эффективности и качества законодательства Украины об уголовной ответственности / В. Я. Тацкий, В. И. Борисов, В. И. Тютюгин // Современные проблемы уголовно-правового воздействия : межгос. сб. науч. ст. / редкол.: Е. А. Письменский (отв. ред.) [и др.] ; МВД Украины, Луган. гос. ун-т внутр. дел им. Э. А. Дидоренко, Волгогр. гос. ун-т. – Луганск : РИО ЛГУВД им. Э. А. Дидоренко, 2013. – С. 71–84.
19. Тацій В. Я. Новий Кримінальний кодекс України в контексті сучасної кримінально-правової думки / В. Я. Тацій, В. В. Сташис, Ю. В. Баулін // Антологія української юридичної думки : в 10 т. – Т. 10. Юридична наука незалежної України. – К., 2005. – С. 591–626.
20. Тацій В. Ще одна спроба «гуманізації» кримінального законодавства України / В. Тацій, В. Тютюгін, Ю. Гродецький, А. Байда // Юрид. вісн. України. – 2014. – № 29–30. – С. 10–11; № 31. – С. 11–12.
21. Тацій В. Концепція впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки (Проект для обговорення) / В. Тацій, В. Тютюгін, О. Капліна, Ю. Гродецький, А. Байда // Юрид. вісн. України. – 2014. – № 21. – С. 12–13; № 22. – С. 12–13; № 23. – С. 12–13.
22. Тацій В. Я. Концептуальная модель установления ответственности за проступок в законодательстве Украины (Проект для обсуждения) / В. Я. Тацкий, В. И. Тютюгин, О. В. Каплина, Ю. В. Гродецкий, А. А. Байда // Проблемы законности : сб. науч. тр. / отв. ред. В. Я. Тацкий. – Харьков : Нац. юрид. ун-т имени Ярослава Мудрого, 2014. – Вып. 125. – С. 7–31.
23. Тютюгін В. І. Соотношение норм Общей части УК Украины о наказании и санкций статей Особенной части / В. И. Тютюгин // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. – Х. : НЮАУ, 2006. – Вып. 78. – С. 102–110.

24. Швець В. Д. Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права / В. Д. Швець, В. М. Грицак, Я. І. Василькевич, В. О. Гацелюк ; [вст. слово проф. Мельника М. І.]. – К. : Атіка, 2008. – 244 с.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2015 р.

Таций В., Тютюгин В., Пономаренко Ю. Проблемы стабильности и динамизма уголовного законодательства Украины на современном этапе

Анализируются проблемы стабильности и динамизма законодательства, утверждает-ся, что эти тенденции в полной мере проявляются и в развитии современного уголовного законодательства Украины. В то же время приводятся примеры тех многочисленных, зачастую хаотичных и бессистемных, недостаточно обоснованных, а иногда и откровенно ошибочных изменений и дополнений, которые были внесены в Уголовный кодекс Украины за последние годы и которые вряд ли могут быть оправданы исключительно тенденцией к динамизму законодательства, обусловленной реальными потребностями общественной жизни. На основе анализа ряда таких новелл, а также отдельных законопроектов в этой области, делается вывод, что законодательная реализация уголовно-правовой политики должна осуществляться лишь на базе предшествующих ей фундаментальных научных разработок и экспертных оценок, должна быть научно обоснованной, теоретически смоделированной, спрогнозированной, выверенной и апробированной.

Ключевые слова: стабильность и динамизм законодательства, уголовно-правовая политика, правоведческая наука, законотворчество, законопроект, уголовный проступок.

Tatsiy V., Tyutyugin V., Ponomarenko Yu. The Problems of Stability and Dynamism of the Contemporary Criminal Law of Ukraine

The problems of stability and dynamism of the legislation are analyzed. It's argued that those trends are fully manifested in the development of modern criminal legislation of Ukraine. At the same time, the examples of the many often chaotic and haphazard not sufficiently substantiated and sometimes frankly mistakable amendments and additions that have been made to the Criminal Code of Ukraine in recent years are given. Those amendments and additions unlikely could be justified only by tendency to dynamism of legislation due to the real needs of society. Particular, the amendments made to a numerous sanctions of articles of the Special Part of the Criminal Code that establish such maximum limits of certain types of punishments that are contrary to the provisions of the norms of the General part are considered. The bills that proposes to implement the idea of responsibility for criminal misdemeanor by its establishment under the current Criminal Code are analyzed. Their adoption could not only lead to a significant and unwarranted extension of the limits of the criminalization of conduct, but is also contrary to the general tendency of humanization of criminal legislation. On the ground of the analysis of some of those novations and some bills in this sphere there was concluded that legal implementation of penal policy can be quite effective only when it is based of the preceding fundamental researches and expert reviews, and it should be scientifically justified, theoretically modeled, predictable, verified and approved.

Keywords: stability and dynamism of the legislation, criminal policy, juridical science, legislative drafting, bill, criminal misdemeanor.

В. ТРОФИМЕНКО

докторант кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
України імені Ярослава Мудрого, кандидат
юридичних наук, доцент

УДК 343.1

Проблема співвідношення кримінальної процесуальної форми і формалізму

У статті аналізуються теоретичні підходи до розуміння понять процесуальної форми та формалізму у сфері кримінального процесу. Простежено зв'язок між формалізмом у праві і формалізмом у процесуальній діяльності. При цьому формалізм у праві виступає об'єктивною передумовою формалізму правозастосування. Пріоритетну роль щодо цього має відігравати верховенство права, закріплення якого в системі засад кримінального провадження має змінити підхід правозастосовників до проблеми процесуальної форми і процесуального формалізму, позбавивши правозастосування юридичного формалізму. Верховенство права надає можливість змінити сталі підходи у правозастосуванні з позиції слідування винятково букві закону на позицію його застосування з урахуванням його «духу».

Ключові слова: процесуальна форма, формалізм, кримінальне процесуальне провадження, верховенство права.

Якщо процесуальна форма, безумовно, являє собою правову і соціальну цінність, то формалізм у сфері кримінального процесу має наслідки негативного характеру, а тому й недопустимим є ототожнення цих понять. На це звертали увагу дослідники цієї проблематики ще наприкінці XIX ст. Не втратили свого значення і донині слова С. А. Муромцева: «...думка про обов'язкове під-

корення в будь-чому якій-небудь, заздалегідь визначеній, формі легко викликає в душі руської людини більш чи менш щирий протест, який в уявленні протестуючого так само щиро ототожнюється з протестом за свободу та особисту самостійність. Уява про формалізм як про засаду, яка тільки приводить у порядок та організовує плідний прояв особистих та громадських сил, – ще

майже чуже руському громадському і політичному життю... Справедливість вимагає все ж таки відзначити, що до цих пір сам формалізм, оскільки він вносився в руське життя впливом державної влади, скеровувався не стільки до вищезазначених організаційних цілей, скільки до того, щоб всіляко перешкоджати проявам особистої свободи та самостійності. Якщо таким мотивом не завжди керувалась, при побудові тих чи інших форм, законодавча бюрократія, то ніколи не було недоліку в старанних не по розуму виконавцях, які саму доцільну форму встигали перетворити в знаряддя утиснення, несправедливості, а іноді – і знущання» [1, с. 1355].

Н. В. Давидов, розглядаючи значення форми в пореформеному кримінальному процесі, справедливо вказував, що виконання формальностей без усвідомлення їх мети і значення, а тільки тому, що вони існують, призведе до формалізму, явища в судовій практиці вкрай небажаному, оскільки ним би закривалася головна мета процесу і сама форма, її виконання уявлялося б кінцевим завданням. Цей свій висновок він досить вдало продемонстрував таким прикладом: судовому слідчому треба провести освідування жінки, в якому відповідно до закону мають брати участь як поняті заміжні жінки, але таких у даний час і в даному місці немає, а є лише незаміжня. З цієї причини не слід відкладати огляд, потрібно провести його, відійшовши від вказаної в законі форми. Таким чином, на думку цього автора, яка не втратила своєї актуальності і на сучасному етапі, одні процедурні вимоги за певних умов можуть бути порушені, відхилення ж від інших було б згубним для справи [2, с. 77–89].

Досліджуючи загальні властивості процесуальної форми, М. Л. Якуб обґрунтовано зазначав, що процесуальна форма – засіб досягнення мети судочинства, але не самоціль. «Будь-яке надання формі значення не засобу, а мети судової діяльності, писав ще професор В. Случевський, перекинувши судову процедуру і легко може потягти за собою вельми небажані для судових інтересів наслідки». Вимоги раціональності і простоти процесуальних форм означають, що вони повинні бути вільні від непотрібних, порожніх формальностей, тобто від таких форм і процедур, у яких немає потреби ані з точки зору завдань процесу, ані його демократичних принципів [3, с. 25].

Свого часу Ш. Монтеск'є дуже точно відзначив, що якщо на судові формальності поглянути як на перешкоди, які ускладнюють громадянину захист своїх прав та інтересів, то можна відшукати їх надто багато. Якщо ж судові формальності розглядати з точки зору їх відношення до свободи і безпеки громадян, то їх надто мало, оскільки всі ускладнення, витрати та зволікання і самі помилки правосуддя є тією ціною, яку громадянин сплачує за свободу [4, с. 225].

Проблема співвідношення форми і формалізму, встановлення чіткої межі між ними залишається надзвичайно актуальною й в умовах сьогодення. Уявляється, що процесуальну форму непотрібно сприймати як абсолютну, тобто таку, що не може мати жодних винятків. Більше того, на наш погляд, відхилення від передбаченої законом процесуальної форми за наявності до того відповідних підстав може мати місце за умови, що в такий спосіб не будуть порушені права

і законні інтереси учасників кримінального провадження. Таке відхилення у деяких випадках може бути цілком виправданим і спрямоване саме на вирішення завдань кримінального провадження.

Будь-яка процедура завжди пов'язана із певним набором формальностей, які мають на меті забезпечити гарантії її учасникам. Досить часто формалізація процедури отримує негативну оцінку через складність застосування, відсутність певної свободи поведінки, обмеження розсуду правозастосовника тощо.

Формальності, передбачені кримінальним процесуальним законом, зазначає Л. М. Лобойко, утворюють собою зміст як процесуальної форми, так і процесуального формалізму. Тому і ті й інші стають обов'язковим елементом кримінальної процесуальної діяльності. Отже, формалізм у діяльності слідчого, прокурора і судді закладає у норми права законодавець [5, с. 42]. Розглядаючи формалізм як одну з підстав реформування кримінально-процесуального законодавства України, Л. М. Лобойко вказує, що кримінально-процесуальна форма, активно розроблювана в радянський період розвитку теорії кримінального процесу, виконала своє функціональне призначення: забезпечити одноманітність провадження у кримінальних справах всіма органами досудового розслідування, прокуратури і суду. Працівники останніх у перші роки радянської влади часто не мали юридичної освіти, а тому для них прямо у законі необхідно було вписувати у деталях всі подробиці кримінально-процесуальної діяльності. У наш час, коли працівники органів дізнання, слідства, не говорячи вже про прокурорів та суддів, мають

вищу юридичну освіту, деталізація процесуальної форми стає лише на заваді провадження [5, с. 42, 43]. Такий підхід до проблеми кримінальної процесуальної форми видається досить спірним, адже у кримінальному процесі йдеться про суттєве обмеження, а за наявності відповідних підстав – і позбавлення людини її фундаментальних прав і свобод, зокрема, на свободу та особисту недоторканність, свободу пересування, недоторканність житла та майна, приватного життя тощо. Тому саме у цій сфері, можливо, як у жодній іншій, деталізація процесуальної форми уявляється цілком виправданою, перш за все, з позицій мотивації суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності до добросовісної поведінки, перешкоджання зловживанню владою з боку осіб, які мають владні повноваження, обмеження необгрунтованої дискреції, що досить часто межує з порушенням прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. До речі, як слушно зазначає А. Р. Султанов, досліджуючи проблему формалізму і процесуальної форми стосовно цивільного судочинства, аналіз практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) свідчить про те, що європейські стандарти розглядають процесуальні формальності як гарантії справедливого правосуддя, що захищають від судового свавілля; необхідність здійснення діяльності суду тільки у встановленій законом процесуальній формі впливає із тлумачення ЄСПЛ ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ). У справі «Сокурєнко та Стригун проти України» він дійшов висновку про те, що національний суд

не має юрисдикції розглядати справи на підставі практики, не встановленої законом, і таким чином він не може вважатися органом правосуддя, «встановленим законом». Вихід суду за межі встановленої процесуальної форми і здійснення у такий спосіб правосуддя роблять його незаконним судом, оскільки законним буде суд, не тільки створений на підставі закону, а й такий, що діє на підставі передбаченої законом процесуальної форми [6].

У цьому контексті доречно приєднатися до позиції Жан-Луї Бержея, який вказує, що за умови правильного дозування процесуальний формалізм виступає гарантією якісного правосуддя і захисту проти свавілля суддів. Формальності мають бути збережені у межах, які забезпечують гарантії сторін у процесі [7, с. 565].

Необхідно констатувати, що процесуальна форма постійно еволюціонує, вона потребує удосконалення, впровадження нових правил та інститутів, які є найбільш доцільними з точки зору вирішення завдань кримінального судочинства, захисту прав і законних інтересів суб'єктів кримінальних процесуальних відносин, інтересів суспільства та держави.

Новітнє кримінальне процесуальне законодавство України містить низку прикладів еволюції процесуальної форми у напрямі її спрощення, впровадження процедур, які меншою мірою обтяжені формальностями та обрядністю, що притаманні загальному порядку здійснення кримінального провадження. До таких, зокрема, можна віднести провадження на підставі угод, скорочений судовий розгляд тощо. Відмовився

законодавець і від необхідності неодноразово повторювати одні й ті самі дії, вчинені до і після порушення кримінальної справи (відібрання пояснень та допит, дослідження об'єкта спеціалістом та проведення експертизи), запровадивши інший порядок початку кримінального провадження, що надає можливість зразу ж після реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення в ЄРДР проводити слідчі (розшукові) дії.

Зайвої формалізації позбавлено і порядок фіксації процесуальних дій, на чинну правову модель якого суттєво вплинув також і науково-технічний прогрес, досягнення якого детермінували концептуальні зміни кримінальної процесуальної форми в її окремих сегментах. Як правильно відзначають Д. Р. Гімазетдінов та З. З. Зінатуллин, процесуальна форма являє собою не тільки порядок вчинення процесуальних дій. Елементом кримінальної процесуальної форми є також і порядок фіксації факту вчинення процесуальних дій, їх ходу та результатів, а також порядок оформлення процесуальних рішень [8, с. 130]. У зв'язку з цим важливого значення в контексті розгляду проблеми кримінальної процесуальної форми набуває питання впливу на неї науково-технічного процесу, використання в кримінальному провадженні новітніх технологій, що дозволяють суттєво його прискорити, спростити, забезпечивши при цьому вирішення його завдань. Це питання буде предметом подальшого наукового аналізу, зараз лише акцентуємо на значенні науково-технічного прогресу в аспекті деформалізації кримінального провадження.

Нарешті, яскравим прикладом деформалізації кримінального процесу є впровадження письмового апеляційного провадження, яке слід розглядати як виняток із загального порядку апеляційного перегляду судових рішень, що обумовлено принципом доцільності. У даному випадку законодавець відступив від основних засад кримінального провадження, що забезпечують прозорість та відкритість судочинства, надавши пріоритет інтересам сторін стосовно розгляду апеляційних скарг у письмовому апеляційному провадженні за їх відсутності.

Можна продовжувати наводити приклади позбавлення зайвих формальностей процедур кримінального провадження, проте наведення їх вичерпного переліку не є метою цієї роботи. Вказаного вище достатньо, щоб зробити висновок про те, що з прийняттям КПК України законодавець позбавився низки положень, якими передбачалися такі процесуальні правила, що суттєво ускладнювали здійснення кримінального провадження і фактично призводили до зайвого формалізму в правозастосовній діяльності. Таким чином, очевидним є прямий зв'язок між формалізмом у праві і формалізмом у процесуальній діяльності. При цьому формалізм у праві виступає об'єктивною передумовою формалізму правозастосування. Проте останній є не тільки наслідком зайво заформалізованої процедури здійснення кримінального провадження. Адже не менш важливого значення набуває професійна правосвідомість правозастосовників, їх особисте ставлення до права і процесу його реалізації. Пріоритетну роль щодо цього має відігравати

верховенство права як засада кримінального провадження, нормативний зміст якої закріплено у ст. 8 КПК України. Згідно з цією статтею кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими соціальними цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ. На наш погляд, закріплення вказаної засади в системі загальних засад кримінального провадження має змінити підхід правозастосовників до проблеми процесуальної форми і процесуального формалізму, позбавивши правозастосування юридичного формалізму. Верховенство права надає можливість змінити сталі підходи у правозастосуванні з позиції слідування винятково букві закону на позицію його застосування з урахуванням його «духу».

Формальний підхід до застосування норм права та оцінки обставин кримінального правопорушення становить основу порушення фундаментального права людини на справедливий суд. На це неодноразово звертав увагу ЄСПЛ у своїх рішеннях стосовно дотримання вимог ст. 6 КЗПЛ. Так, зокрема, у рішенні у справі «Лю і Лю (Lui and Lui) проти Росії» (26.07.2011 р.), яке було ухвалено вже після того, як справа повторно надійшла до Суду, зазначено, що навіть якщо йдеться про державну безпеку, поняття законності та верховенства права в демократичному суспільстві вимагають, щоб заходи, які впливають на фундаментальні права людини,

застосовувалися у межах змагальної процедури в незалежному органі державної влади, який є компетентним оцінювати причини прийняття рішення і відповідні докази, при необхідності з певними процесуальними обмеженнями при використанні секретної інформації. Приватна особа повинна мати можливість оскаржити твердження представника виконавчої влади про те, що йдеться про державну безпеку» [9]. У цій справі після того, як ЄСПЛ прийняв своє рішення, у РФ відбувся новий судовий розгляд, у якому суд не став перевіряти твердження правоохоронних органів про те, що перебування Лю становило загрозу національній безпеці. Суд лише констатував право правоохоронних органів на таке твердження і тому воно було взяте за основу судового рішення без аналізу будь-яких фактичних обставин та дослідження доказів.

Формальний підхід суддів до застосування закону не є винятком у сфері кримінального судочинства. З огляду на це такою, що найбільш часто у цьому ракурсі отримувала негативну оцінку з боку ЄСПЛ, є практика застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час дії КПК України 1960 р. (наприклад, рішення у справі «Ткачов проти України» від 13 грудня 2007 р.), відповідно до якої слідчі, прокурори у клопотанні про застосування цього запобіжного заходу, а суди у відповідних постановках обмежувалися винятково цитуванням диспозиції ст. 148 КПК України, у якій були закріплені всі підстави для застосування даного запобіжного заходу, не конкретизуючи жодним чином їх встановлення у конкретному кримінальному провадженні. З на-

буттям чинності новим КПК України ситуація із застосуванням даного запобіжного заходу кардинально змінилася, чому, зокрема, сприяло встановлення в законі вимог стосовно змісту відповідного клопотання слідчого, прокурора та ухвали слідчого судді (статті 184, 194 КПК України). Таким чином, деталізація процесуальної форми застосування тримання під вартою під час досудового розслідування виступає передумовою законного та обґрунтованого обмеження фундаментального права людини на свободу та особисту недоторканність, що забезпечує правову визначеність у цьому питанні, а отже, – і реалізацію верховенства права. Розкриваючи зміст принципу правової визначеності як складової принципу верховенства права, Європейська комісія за демократію через право зазначила, що необхідність визначеності не означає, що орган, який приймає рішення, не повинен мати дискреційних повноважень, однак у такому випадку мають діяти механізми попередження зловживання. Тому закон, який надає державним органам дискреційні повноваження, має встановлювати межі розсуду [10]. У наведеному прикладі такі межі розсуду визначаються за рахунок нормативного регулювання підстав застосування тримання під вартою та тих ризиків, які мають отримати оцінку в ухвалі слідчого судді або суду.

Вказаний приклад зміни правового регулювання процесуальної форми застосування найбільш суворого запобіжного заходу свідчить про те, що у певних межах правові формальності є виправданими і корисними, вони сприяють захисту прав і свобод учасни-

ків кримінального провадження та забезпечують єдність правозастосовної практики як одного з аспектів принципу правової визначеності. Що ж стосується формалізму у правозастосуванні як форми деформації правової культури, то таке явище завжди має негативний відтінок і у сфері кримінального провадження є особливо небезпечним, оскільки саме в ній найбільш суттєво обмежуються конституційні права і свободи людини. На підтвердження цього висновку наведемо приклад застосування норм КПК України в частині правового регулювання апеляційного оскарження ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Як свідчить практика окремих апеляційних судів, вони повертають апеляційні скарги, що подані на ухвалу слідчого судді про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного, оголошеного у міжнародний розшук (ч. 6 ст. 193 КПК України), оскільки відповідно до ст. 309 КПК України таке рішення не є предметом апеляційного оскарження. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 309 КПК України під час досудового розслідування можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні. Порівняльний аналіз цієї норми з правилом, передбаченим ч. 6 ст. 193 КПК України, свідчить про те, що в одному випадку йдеться про обрання запобіжного заходу (ч. 6 ст. 193 КПК України), а в іншому – про його застосування (п. 2 ч. 1 ст. 309 КПК України).

Буквальне тлумачення цих положень, яке, на наш погляд, у даному випадку свідчить про застосування формального підходу до вирішення питання стосовно забезпечення підозрюваного судовим захистом, призводить до висновку про те, що оскільки п. 2 ч. 1 ст. 309 КПК України як предмет апеляційного оскарження передбачено ухвалу слідчого судді про застосування вказаного запобіжного заходу, то ухвала слідчого судді про його обрання за відсутності підозрюваного в порядку, встановленому ч. 6 ст. 193 КПК України, не належить до визначеного у ст. 309 КПК України предмета апеляційного оскарження. Втім така судова практика заслуговує на критичну оцінку саме з підстав формалізму у правозастосуванні, який позбавляє підозрюваного можливості отримати судовий захист його прав. Застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою означає фактичне позбавлення підозрюваного свободи на строк, визначений ухвалою слідчого судді. Обрання ж запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, яке здійснюється за відсутності підозрюваного, хоча й не призводить до його негайного застосування, однак виступає правовою підставою подальшого затримання і доставки цієї особи, після чого у присутності підозрюваного слідчий суддя розглядає питання про застосування вказаного запобіжного заходу. Таким чином, його обрання своїм правовим наслідком також має обмеження права на свободу та особисту недоторканність, у зв'язку з чим відповідна ухвала слідчого судді має бути предметом апеляційного оскарження. У да-

ному випадку фактично йдеться про застосування кримінального процесуального закону з урахуванням верховенства права як засади кримінального провадження, складовим елементом нормативного змісту якої є визнання найвищими цінностями прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Муромцев С. А. Формализм в государственной думе / С. А. Муромцев // Право. – 1907. – № 19. – С. 1356–1362.
2. Давыдов Н. В. Значение формы в уголовном процессе по Судебным Уставам Императора Александра II / Н. В. Давыдов // Журнал М-ва юстиции. – 1900. – № 10. – СПб. : Сенат. Тип., 1900. – С. 77–89.
3. Якуб Л. М. Процессуальная форма в советской уголовном судопроизводстве / Л. М. Якуб. – М. : Юрид. лит., 1981. – 144 с.
4. Монтегье Ш. О духе законов / Ш. Монтегье // Избранные произведения. – М., 1955. – 799 с.
5. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки) : монографія / Л. М. Лобойко ; М-во внутр. справ України. – К. : Істина, 2012. – Ч. 1: Загальні положення і досудове провадження. – 288 с.
6. Султанов А. Р. Должная правовая процедура и публичные интересы, позиции Европейского суда по правам человека [Электронный ресурс] / А. Р. Султанов. – Режим доступа: http://www.echr.ru/news/msg.asp?id_msg=2415.
7. Бергель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бергель. – М. : NOTABENE, 2000. – 576 с.
8. Гимазетдинов Д. Р. Уголовно-процессуальная форма : монография / Д. Р. Гимазетдинов, З. З. Зинатуллин. – М. : Юрлитинформ, 2014. – 184 с.
9. Рішення ЄСПЛ у справі «Лю і Лю (Lui and Lui) проти Росії» від 26.07.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?base=ARB&n=290816&teq=doc>.
10. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия) [Электронный ресурс] : Доклад о верховенстве права, принятый на 86 пленарном заседании Венецианской Комиссии (Венеция, 25–26 марта 2011 г.). – Режим доступа: <http://www.venice.coe.int>.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2015 р.

Трофименко В. Проблема соотношения уголовной процессуальной формы и формализма

В статье анализируются теоретические подходы к пониманию понятий процессуальной формы и формализма в сфере уголовного процесса.

Прослежена связь между формализмом в праве и формализмом в процессуальной деятельности. При этом формализм в праве выступает объективной предпосылкой формализма правоприменения. Приоритетная роль в этом плане отводится верховенству права, закрепление которого в системе принципов уголовного производства должно изменить подход правоприменителей к проблеме процессуальной формы и процессуального формализма, лишив правоприменение юридического формализма.

Верховенство права предоставляет возможность изменить установившиеся подходы в правоприменении с позиции следования исключительно букве закона на позицию его применения с учетом его «духа».

Ключевые слова: процессуальная форма, формализм, уголовное процессуальное производство, верховенство права.

Trofimenko V. The Problem of Correlation of Criminal Procedural Form and Formalism

The approaches to understanding the concept of procedural form and formalism in the criminal process are analyzed in the article.

The necessity of a clear distinction criminal procedural form and formalism was substantiated in this work, based on the researches of the scientific positions of the law theoreticians. It's imagined, that the procedural form shouldn't be taken as absolute, that is, such that can not have any exceptions.

Deviation from the provided by law procedural form, may take place on condition that this way will not be violated rights and legal interests of participants in criminal proceedings, if there are of appropriate grounds there. In some cases, this deviation may be fully acquitted and aimed at solving problems of the criminal proceedings.

The author pays attention to the process of constant evolution of procedural form, it needs to be improved, introduced a new rules and institutions that are the most appropriate in terms of solving problems of criminal justice, protection of rights and legal interests of criminal procedural relations, interests of society and the state. In particular, to such improvements can be referred proceedings on the basis of agreements, shortened trial, the introduction of the written appeal proceedings, etc.

The connection between formalism in right and formalism in the procedural activity was traced. Thus formalism in right acts as objective prerequisite of formalism lawyers. However, the latter is not only the result of overly formalized procedures for the exercise of criminal proceedings, as no less important for the professional lawyers is their personal attitude to the law and the process of its implementation.

Priority role in this respect should play the rule of law, the securing of which in system of criminal proceeding principles must change the approach lawyer to the problem of procedural form and procedural formalism, depriving the lawyer of legal formalism.

The rule of law provides the opportunity to change the established approach in the law enforcement from the position exceptionally follow the letter of the law on the position of its application, considering its «spirit».

Keywords: procedural form, formalism, criminal proceeding, the rule of law.

О. БРУСЛИК

аспірант кафедри державного будівництва
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

УДК 342.53(410):061.1ЄС

Вплив членства Сполученого Королівства в ЄС на компетенцію британського Парламенту

У статті досліджується питання взаємодії права ЄС із національним правом Великобританії в конституційно-правовому розрізі. Значну увагу приділено питанню конкуренції суверенітетів: верховенства права ЄС та основоположного принципу британської конституції – принципу верховенства Парламенту в законодавчій сфері. Також досліджено питання співвідношення принципу прямої дії норм права ЄС і національного права Великобританії. Робиться акцент на дослідженні правових аспектів процесу реінтеграції Сполученого Королівства зі складу ЄС.

Ключові слова: право ЄС, національне право, Парламент Великобританії, парламентське верховенство, комунітарне право, реформа, референдум, реінтеграція.

Постановка проблеми. Великобританія стала членом ЄС в 1973 р. Договір, який стосувався приєднання Сполученого Королівства до Європейського економічного співтовариства та Європейського товариства з атомної енергії, було укладено в Брюсселі 22 січня 1972 р. Цього ж дня Рада Європейських співтовариств прийняла рішення щодо вступу Великобританії в Європейське об'єднання вугілля і сталі. Дані договори були інкорпоровані в національне

законодавство Сполученого Королівства 17 жовтня 1972 р., коли Парламент прийняв Акт про Європейські співтовариства [1]. Паралельно із трансформацією Європейських співтовариств в ЄС відбувався й розвиток права цього об'єднання. В даному контексті П. Лейланд зазначає: «Очевидно, що право ЄС, яке впливає з Римського договору і наступних договорів, таких як Лісабонський договір 2007 р. (який був інкорпорований в національне право

Великобританії Парламентом шляхом прийняття Акта про Європейський Союз 2008 р. – О. Б.), і розвинене Європейським Судом, фундаментально обмежило концепцію парламентського суверенітету» [2, с. 52]. **Актуальність статті** обумовлена підвищенням єроскептичних настроїв у Сполученому Королівстві з одночасним ініціюванням цією країною реформування ЄС та необхідністю з'ясування питання, яким же чином членство Великобританії в ЄС обмежує суверенітет Парламенту цієї країни.

Ступінь розробленості проблеми.

Важливий внесок у дослідження зазначеної тематики внесли такі науковці: Н. Барбер, В. Богданор, М. Елліот, Л. М. Ентін, С. Ю. Кашкін, П. Лейланд, М. Н. Марченко, В. М. Шаповал та ін. Оскільки нині офіційний політичний курс Британії спрямований на реформування ЄС з метою реінтеграції зі складу Союзу, тому мета цієї статті полягає в дослідженні специфіки взаємодії і членства Сполученого Королівства в ЄС крізь призму аналізу сучасного стану британського конституційного принципу парламентського суверенітету.

Виклад основного матеріалу. Право ЄС – це самостійна і особлива (наднаціональна) правова система, норми якої інтегровані в національне право держав-членів і які регулюють, через методи гармонізації і уніфікації, розвиток процесів комплексної інтеграції між державами та народами, що об'єднані в державоподібну організацію політичної влади – Європейський Союз [3, с. 75]. Одним із фундаментальних принципів права ЄС є його верховенство щодо національних правових систем.

Під час вступу Великобританії до Європейських співтовариств постало питання не лише про співвідношення національного і європейського права, а й питання більш вищого, конституційного порядку. Йдеться про конкуренцію суверенітетів, адже якщо право Європейських співтовариств володіє верховенством щодо національних правових систем, тоді ця позиція заходить у суперечність із конституційним принципом верховенства Парламенту Сполученого Королівства в законодавчій сфері.

Слід відзначити, що принцип верховенства права ЄС був сформований практикою Європейського суду шляхом тлумачення установчих документів організації ще задовго до набуття Великобританією членства в Європейських співтовариствах. Вперше цей принцип Європейський суд сформулював у рішенні *Flaminio Costa v E. N. E. L.* у 1964 р. Пізніше цей принцип був ще неодноразово підтверджений і розвинений практикою Європейського Суду. При цьому слід підкреслити, що незважаючи на фундаментальну значимість принципу верховенства права для ЄС він досі не отримав затвердження ні в установчих договорах, ні в інших нормативно-правових актах інститутів ЄС. Хоча спробу закріпити це положення на рівні договору було зроблено. Зокрема, у ст. І–6 проекту Конституції Європи передбачалося: «Конституція і право, схвалене інститутами Союзу на виконання належної їм компетенції, володіють верховенством по відношенню до права держав-членів». Однак унаслідок провалу ратифікації Конституції ЄС при розробці альтернативного Договору про реформу (Лісабонського до-

говору) 2007 р. ідея закріплення в цьому документі верховенства права ЄС над національним правом не була підтримана. Як вбачається, причиною цього стала неможливість забезпечення безперешкодної ратифікації Договору державами-членами, оскільки норма про примат європейського права могла викликати суттєві нарікання в національних парламентах.

Слід визнати, що нині принцип верховенства права ЄС визнається майже беззаперечно всіма державами – членами ЄС. Не викликає суперечок формула про те, що у випадку колізії норми національного права і права ЄС переважну силу має останнє [4, с. 77]. Примітно, що більшість дослідників права ЄС, у тому числі й низка британських конституціоналістів, наголошують на універсальному характері принципу верховенства права ЄС. Подібна «універсальність» виявляється в тому, що: 1) цей принцип діє на території не окремих, а всіх без винятку держав-членів; 2) щодо норм і положень національного права пріоритет мають не тільки установчі договори – свого роду європейські конституційні акти, а й всі інші нормативно-правові акти ЄС (так зване комунітарне право); 3) право ЄС володіє приматом не лише щодо норм національного звичайного (поточного) законодавства, а й конституційного права [5, с. 122].

Позиція інститутів та в цілому правової системи ЄС з цього питання є зрозумілою. Однак для нашого дослідження важливим є те, яким чином принцип верховенства права ЄС був узгоджений із конституційним принципом верховенства Парламенту Сполученого Ко-

ролівства в законодавчій сфері, на національному правовому рівні Великобританії. Відразу слід зазначити, що законодавство, яким було інкорпоровано у національну правову систему норми права Європейських співтовариств, не дає однозначної відповіді на зазначене питання. Так, згідно зі ст. 2 (4) Акта про Європейські співтовариства 1972 р. [1] «будь-які закони, які прийняті чи мають бути прийняті... слід формулювати і тлумачити відповідно до норм Європейських співтовариств, які мають пряму дію». Це положення не лише не вирішило головної конституційної дилеми, яким чином узгодити конкуруючі суверенітети, а й викликало низку неоднозначних оцінок як в академічному колі, так і серед суддів. При цьому слід погодитися з позицією, що зазначена норма Акта про Європейські співтовариства 1972 р. була прямим викликом парламентському суверенітету та спробою нав'язати істотні обмеження ефективної законодавчої діяльності майбутніх парламентів [6, с. 150]. У такому контексті фактично йдеться про порушення одного із фундаментальних елементів концепції парламентського суверенітету – доктрини потенційного скасування закону, а рівно й положення про відсутність у Парламенту права юридично обмежувати діяльність своїх наступників.

У період з 1972 по 1988 р. Парламенту та судам вдалося уникнути суперечки щодо цього положення Акта про Європейські співтовариства. Однак в 1988 р. Парламент Великобританії прийняв Акт про торговельне судноплавство [7], в якому ст. 12 регулювала реєстрацію британських риболовецьких

суден. Норма цієї статті передбачала, що рибальські човни можуть бути зареєстровані тільки як британські судна, якщо вони на три чверті належать британським компаніям і три чверті директорів компанії були британськими громадянами. Ця норма була оскаржена в суді на підставі того, що стягнення мита, введеного європейським правом, не допускає дискримінації за ознакою громадянства. Така судова справа стала відомою загалу під назвою «Фактортейм». Позивачі ставили питання перед Палатою лордів щодо призупинення дії Закону про торговельне судноплавство до повного слухання питання про незаконність цього статуту. При першому розгляді справи «Фактортейм» Палата лордів постановила, що тимчасова заборона на застосування цього Акта не може бути наданою, оскільки Суд не має на це повноважень. Тим самим Суд підтвердив свою прихильність дотримання традиційного підходу до розуміння суверенітету Парламенту.

Однак позиція Апеляційного комітету Палати лордів кардинально змінилася після того, як це питання було відправлене на розгляд до Європейського суду справедливості. Останній за таких обставин визнав юрисдикцію Палати лордів щодо надання тимчасової допомоги для захисту прав, які безпосередньо закріплені в законодавстві Співтовариств. При цьому Європейський суд справедливості відзначив, що ніякі обмеження, які накладаються національним законодавством на юрисдикцію Апеляційного комітету Палати лордів, не можуть виступати як єдина перешкода для надання допомоги судом у захисті права Європейських спів-

товариств. Європейський суд у своєму рішенні постановив, що, відповідно до європейського права, національний суд був зобов'язаний відкласти будь-які національні правила, що обмежують дію норм права Європейських співтовариств.

Слідуючи цьому рішенню Європейського суду під час повторного розгляду справи, Апеляційний комітет Палати лордів одностайно вирішив, що права, котрі постають із європейського законодавства, переважатимуть над положеннями Акта про торговельне судноплавство 1988 р., тлумачення якого здійснювалося відповідно до умов Акта про Європейські співтовариства 1972 р. [8]. Коментуючи справу «Фактортейм», низка британських науковців підкреслюють, що такий важливий крок Палати лордів, як винесення заборони, що призупиняє дію прийнятого Парламентом закону, не супроводжувався обговоренням впливу цього рішення на сутність конституційного принципу верховенства Парламенту [9, с. 549]. Як вбачається, це пов'язано із традицією судів уникати конституційного аналізу при вирішенні конкретних справ в тих випадках, коли це можливо. При вирішенні справи «Фактортейм» єдиним суддею, який надав опосередковану оцінку конституційному положенню верховенства Парламенту та впливу на нього принципу верховенства права ЄС, став лорд-суддя Брідж. Він зазначив: «верховенство права Співтовариств було встановлено задовго до вступу Великобританії (до ЄС. – О. Б.). Таким чином, якими б не були обмеження суверенітету, з котрими Парламент пого-

дився в момент, коли видав Акт про Європейські співтовариства 1972 р., він прийняв їх виключно добровільно».

Щодо долі ст. 12 Акта про торговельне судноплавство, то Європейський суд вирішив, що ця норма права Великобританії суперечить праву ЄС, тому має бути скасована [10]. У цьому аспекті слід фрагментарно проаналізувати значення рішень Європейського суду для національного правопорядку Сполученого Королівства. Доктрина права ЄС стоїть на тій позиції, що контроль за дотриманням принципу верховенства права ЄС щодо національного права здійснює Європейський суд справедливості. Цей судовий орган є вищою судовою інстанцією, яка, керуючись принципом верховенства права ЄС, вирішує всі спірні питання, що пов'язані як із тлумаченням, так і із застосуванням системи наднаціонального права. При цьому Суд ЄС має на меті не допустити прийняття державами – членами ЄС актів та затвердження принципів, що порушували б чи перешкоджали реалізації принципу верховенства права ЄС.

Дослідники європейського наднаціонального права, всупереч фактичному стану речей, нерідко наголошують на тому, що відносини між національними судовими системами країн – членів ЄС та наднаціональною судовою системою ЄС базуються не на ієрархії, а на кооперації, що Європейський суд у своїх рішеннях претендує не на старшинство, а на співпрацю. При цьому для усунення непорозумінь інші правники, в цілому погоджуючись із вищенаведеною тезою, підкреслюють, що рішення Європейського суду є не просто «думкою» Суду, яка має факультативний характер,

а позицією що має значну юридичну силу, котру національні суди не можуть ігнорувати [5, с. 120].

Враховуючи вищевикладене, доцільно звернути увагу на те, що Європейський суд діяв відповідно до власної усталеної практики, коли, в рамках розгляду справи «Фактортейм», визначаючи юрисдикцію Апеляційного суду Палати лордів, уповноважив лордів-суддів на знехтування певними положеннями концепції верховенства Парламенту Великобританії. Це було здійснено Судом ЄС з метою утвердження принципу верховенства права ЄС у спеціальному рішенні індивідуально для Сполученого Королівства. Хоча задовго до цього співзвучне рішення Європейським судом уже приймалося. Йдеться про так звану справу «Сімментал» [11], яка була розглянута Судом ЄС у 1977 р. Суть цього рішення зводиться до того, що будь-який національний суд країни – члена ЄС зобов'язаний застосовувати право ЄС у всій його повноті і при цьому має залишати поза увагою (скасовувати) норми національного права, які суперечать праву ЄС. Також у цій справі Суд акцентує увагу на тому, що згідно з принципом примату наднаціонального права співвідношення між національним правом та правом ЄС сутнісно полягає у такому. З моменту набрання чинності нормами установчих договорів, комунітарного права чи інших актів, що становлять систему європейського права, положення останнього автоматично роблять недійсною будь-яку діючу норму національного права країн – членів ЄС, якщо вона суперечить праву ЄС, при цьому неможливим є прийняття нових національних законодавчих

актів, у випадку їхньої невідповідності положенням європейського права. На прикладі рішення у справі «Сімментал» ми в чергове пересвідчуємося, що саме Європейський суд є тим інститутом ЄС, який стоїть не лише на захисті принципу верховенства наднаціонального права, більше того, є саме тим органом, котрий сформував цей основоположний принцип європейського права.

Також варто відзначити, що практична реалізація цього принципу у Великобританії стала можливою здебільшого саме завдяки загальному праву. Якщо справа «Фактортейм» лише опосередковано стосувалася вирішення конституційного питання конкуренції суверенітетів у законодавчій сфері, то Адміністративний суд у справі «Тоберн проти Міської ради Сандерленда» [12], яка була розглянута 18 лютого 2002 р., запропонував більш ґрунтовний конституційно-правовий аналіз вказаної проблематики.

Ця справа пов'язана із судовим пересліданням торговців за продаж продуктів з використанням традиційної британської, а не європейської метричної системи вимірювання ваги. Відповідно до ст. 72 Закону Сполученого Королівства про ваги і міри 1985 р. [13] у Великобританії дозволялося використання обох вагових систем. Однак для того щоб це положення привести у відповідність із директивою Співтовариств, яка була затверджена 3 вересня 1980 р. і стосувалася переходу країн – членів Співтовариств на єдину європейську метричну систему вимірювання ваги, на підставі ст. 2 (2) Акта про Європейські співтовариства 1972 р. [1], ст. 72 Закону про ваги і міри 1985 р.

була доповнена вторинною нормою відповідно до Наказу державного секретаря від 6 листопада 1994 р. №2866. Питання, що порушувалося перед судом, стосувалося того, чи не могла ст. 72 (1) первинного варіанта Закону про ваги і міри 1985 р., що передбачала використання одночасно двох вагових систем, скасувати ст. 2 (2) Акта про Європейські співтовариства 1972 р., яка дозволяла вводити заборону на використання британської метричної вагової системи шляхом прийняття актів делегованого законодавства. Сутнісно питання полягало в тому, який із указаних законів має вищу юридичну силу, тобто який із них має застосовуватися.

Відповідно до конституційного принципу парламентського верховенства усі закони є рівними за своєю юридичною силою і при цьому діє презумпція пріоритету більш пізнього закону, що відома як доктрина потенційного скасування закону. Слідуючи вказаним положенням принципу верховенства Парламенту в законодавчій сфері, у такій ситуації застосуванню підлягає більш пізній Акт, тобто Закон про ваги і міри 1985 р., який тим самим мав би відмінати відповідні положення Акта про Європейські співтовариства 1972 р.

Однак Адміністративний суд у справі Тоберн не погодився із подібним вирішенням ситуації і відхилив це положення принципу верховенства Парламенту, натомість сформулювавши нову концепцію «конституційних статутів». У § 62 цього рішення зазначається: «...Ми маємо визнати існування ієрархії актів Парламенту так, якби існували “звичайні” статuti і “конституційні” статuti. Це дві принципово різні кате-

горії законів. На мою думку, конституційним є статут, який: а) встановлює основи правових відносин між громадянином і державою, або б) розширює чи звужує межі того, що ми визнаємо фундаментальними конституційними правами. а) і б) в силу необхідності тісно пов'язані між собою: важко уявити собі статут, який відповідав би критерію а) і не задовольняв би вимоги б). Особливий статус конституційних статутів є наслідком особливого статусу конституційних прав. Прикладами таких статутів є Велика хартія вольностей, Білль про права 1689 р., Акт про Унію, Акт про реформу, яким встановлено загальне виборче право, Акт про права людини, Акт про Шотландію 1998 р. і Акт про управління Уельсом 1998 р. Акт про Європейські співтовариства чітко належить до цього роду актів. У ньому міститься весь корпус прав і зобов'язань Співтовариств, і цей акт надав домінуючого внутрішнього ефекту судовій та адміністративній системі, що походить із права Співтовариств. Можливо ніколи не було статуту, який би мав такий глибокий вплив на багато сфер нашого повсякденного життя. Акт про Європейські співтовариства 1972 р. у силу загального права є конституційним законом» [12]. Доповнюючи концепцію конституційних статутів, Адміністративний суд в § 63 рішення по справі «Тоберн» зазначив, що: «Звичайні закони можуть бути побічно скасовані. Конституційні ж закони не можна скасувати подібним чином». На підставі того, що суд визнав Акт про Європейські співтовариства 1972 р. конституційним, він вирішив, що не можна змінити цей закон шляхом затвердження

норм, що йому суперечать, які закріплені в більш пізньому Акті про ваги і міри 1985 р. Тому дія норми щодо переходу Великобританії на єдину європейську метричну систему вимірювання ваги, що введена відповідно до Наказу від 1994 р., яким внесено зміни до Акта про ваги і міри 1985 р., була визнана законною і такою, що прийнята на підставі положень конституційного Акта про Європейські співтовариства 1972 року.

При цьому Адміністративний суд не обмежився лише вирішенням справи по суті, а запропонував свій варіант розв'язання проблеми конституційного характеру щодо конкуренції суверенітетів у законодавчій сфері. Все в тому ж § 63 рішення по справі «Тоберн» Суд зазначив, що конституційний закон може бути скасований або змінений, якщо в новому законі, прийнятому Парламентом Великобританії, будуть міститися явні формулювання або формулювання настільки однозначні, що висновок про фактичну рішучість Парламенту змінити конституційний закон не викликати жодного сумніву.

Фактично суд у своєму рішенні визнав примат права ЄС над законами, що приймаються Парламентом Великобританії, лише з єдиним винятком. Вестмінстер може, знехтувавши принципом верховенства права ЄС, змінити на території Сполученого Королівства дію положення європейського права лише в тому разі, якщо з цією метою приймаючи Акт, Парламент однозначно висловить подібне бажання. Поряд з цим є зрозумілим, що явна суперечність між наднаціональним правом, з одного боку, та національним правом Великобританії – з другого, неможлива, оскільки

в ЄС для подолання подібних правових колізій створені спеціальні правові механізми. Зокрема, Європейська Комісія, Суд ЄС та й просто країни – члени ЄС не допустять свавільного відходу Великобританією від встановлених загальних наднаціональних правил. Як наслідок, до тих пір, поки незмінними залишаються чинні установчі договори ЄС та Сполучене Королівство залишається країною – членом Союзу, реалізація на практиці цього винятку є неможливою. Тому в таких умовах «суверенне» повноваження Парламенту відступати від права ЄС залишається здебільшого абстрактним.

Як вбачається, виключення у співвідношенні верховенства європейського права та верховенства британського Парламенту на користь останнього, було запропоновано британськими суддями задля встановлення правового механізму забезпечення виходу Великобританії з-під юрисдикції наднаціонального права у разі сецесії Сполученого Королівства зі складу ЄС. Лише в такому випадку Вестмінстер може повноцінно реалізувати конституційний принцип парламентського суверенітету, незважаючи при цьому на наднаціональне європейське право.

Також доцільним вбачається розгляд ще одного аспекту співвідношення права ЄС з національною правовою системою Великобританії. Йдеться про принцип прямої дії права ЄС, який означає безпосереднє застосування європейського права на території держав-членів. Цей принцип був сформульований Судом ЄС у рішенні по справі «Ван Генд» в 1963 р. і полягає в тому, що нор-

ми права ЄС розглядаються як автоматично інтегровані в національні правові системи країн – членів Союзу. Однак у випадку Сполученого Королівства реалізація цього принципу права ЄС отримала певне ускладнення. Це зумовлено тим, що Великобританія належить до країн із дуалістичним режимом застосування норм міжнародного права, тому навіть ратифікація міжнародно-правового акта не означає його інкорпорації в національне британське право. Для того щоб положення певного міжнародно-правового акта стали частиною законодавства Сполученого Королівства, потрібне прийняття Парламентом спеціального Акта. До прикладу, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод була ратифікована Великобританією в 1951 р., а фактично стала частиною британського законодавства лише після прийняття Акта про права людини в 1998 р.

Однак застосування дуалістичної концепції до права ЄС означало б те, що держави-члени вправі самостійно вирішувати питання про місце і роль актів Співтовариств у національному правопорядку. Подібне положення не тільки заходило у суперечність із самими основами інтеграції, а й створювало очевидну загрозу єдності й цілісності, а як наслідок, і застосуванню права ЄС [4, с. 75]. Саме тому це питання було окремо вирішене британським Парламентом в Акті про Європейські співтовариства 1972 р. У статті 2 (1) цього Статуту зазначено: «Всі права, повноваження, відповідальність, зобов'язання та обмеження, які час від часу створюються або виникають із договорів, і всі

засоби захисту та правила процедури, які час від часу виникають із договорів та з'являються на їх основі, і яким згідно з договорами повинна бути надана юридична сила або які повинні застосовуватися в Сполученому Королівстві без подальшого введення в дію, мають бути визнані і діяти у праві, їм необхідно слідувати і відповідним чином здійснювати» [1]. Ця стаття є відсильною нормою до права європейських інтеграційних об'єднань, на основі якої і повинно здійснюватися введення в дію на території Великобританії положень права ЄС. Таким чином, після набрання чинності Актом про Європейські співтовариства 1972 р. норми прямої дії, які приймаються в рамках ЄС, для застосування у Великобританії вже не потребують прийняття Парламентом Сполученого Королівства спеціальних законів, які б інтегрували ці положення у британську правову систему. Разом з тим слід відзначити, що Парламент Великобританії, прийнявши це положення, фактично обмежив свій контроль за проведенням європейських інтеграційних заходів всередині Сполученого Королівства.

Однак у зв'язку зі зростанням в британському суспільстві явища євроскептицизму консервативна партія, що повернулася до влади 2010 р., розпочала рух в напрямі реінтеграції. Зокрема, у партійному маніфесті 2010 р. погляди крила євроскептиків в партії торі були відображені шляхом затвердження прихильності консерваторів запобіганню будь-якій подальшій передачі суверенітету в Європу без обов'язкового проведення референдуму. На виконання програмної засади торі провели через

Парламент Великобританії в 2011 р. Акт про Європейський Союз [14] (у Британії цей Акт ще називають Закон про «замок референдуму»). Цей закон уводить складну серію «замків» шляхом передачі для затвердження Парламенту та загальнонаціональному референдуму нових договорів ЄС, зміни, що пропонується внести до чинних договорів ЄС, або у випадках, коли Рада Європи прийняла рішення, яке стосується передачі значних повноважень від Великобританії до ЄС [2, с. 56]. У законі також йдеться про те, що переговори на рівні ЄС щодо внесення змін в установчі договори, розширення юрисдикції ЄС чи прийняття нового договору Уряд Великобританії може проводити лише у разі отримання ним санкції Парламенту. Навіть якщо домовленості із зазначених вище питань буде досягнуто, зміни можуть набути чинності лише після того, як отримають схвалення Парламенту та затвердження на референдумі.

Варто також відзначити, що статус чинного законодавства ЄС не залежить від Акта 2011 р. Проте у ст. 18 цього Закону (вона має спірну назву «стаття про суверенітет») зазначається, що пряма дія права ЄС визнається у Великобританії тільки в силу ст. 2 (1) Акта про Європейські співтовариства 1972 р. або в силу будь-якого іншого Акта Парламенту [14]. Ця норма фактично дає зрозуміти, що примат права ЄС і пряма дія комунітарного права продовжують діяти до тих пір, поки Парламент дає на це свою згоду. У самому формулюванні ст. 18 Акта про Європейський Союз 2011 р. прослідковуються вплив і одночасна прихильність законодавчого органу Великобританії одному із фунда-

ментальних положень концепції суверенітету Парламенту. Йдеться про мовчазну згоду Парламенту, яка, виходячи зі змісту ст. 18, є джерелом юридичної сили вказаних положень права ЄС на території Сполученого Королівства. Отже, в такому контексті виникає слушне питання про те, що суди повинні робити стосовно Акта Парламенту, який внаслідок негативного результату голосування на референдумі відступить від регламенту ЄС або його директиви. Чи буде Акт про Європейський Союз 2011 р. та прийняті на його основі інші Акти Парламенту тлумачитися судом як такі, що долають законодавство ЄС? Думається, що відповідь на ці питання може дати лише час і британський суд.

Закінчуючи аналіз Акта про Європейський Союз 2011 р., слід відзначити, що його прийняття дозволило Сполученому Королівству з більшості чутливих аспектів взаємовідносин з ЄС «підстрахуватися» референдумом [15, с. 312]. Під дію цього Закону підпадають такі важливі питання: перехід на євро, участь у створенні європейської системи суспільних прокурорів, усунення контролю за кордоном, соціальна політика, питання європейської фінансової і соціальної безпеки, зовнішньої політики і безпеки.

Слід також підкреслити, що нині рівень євроскептичних настроїв у всьому британському суспільстві та правлячій консервативній партії є досить високим. Тому напередодні парламентських виборів 2015 р. у партійному маніфесті торі була закріплена обіцянка провести загальнонаціональний референдум щодо подальшого членства Сполучено-

го Королівства в ЄС. 27 травня 2015 р. королева Єлизавета II у своїй тронній промові під час відкриття першої сесії новообраного британського Парламенту зазначила, що до кінця 2017 р. у Сполученому Королівстві буде проведено загальнонаціональний референдум, який стосуватиметься виходу країни із ЄС. Прем'єр-міністр Великобританії Девід Кемерон (*David Cameron*) з цього приводу зазначив, що він залишається прихильником членства Сполученого Королівства в ЄС, однак лише британський народ має вирішувати питання щодо подальшого членства країни в Союзі. Головна теза консерваторів полягає в тому, що ЄС суттєво змінився відтоді, як Британія стала його членом. Тому Сполучене Королівство бажає перегляду основоположних договорів ЄС, якими було закріплено «більш тісний союз», зокрема в аспекті встановлення жорсткіших обмежень на вільний рух робочої сили всередині ЄС [16]. Сам факт проведення референдуму у Великобританії щодо виходу з ЄС дає серйозні козирі Прем'єр-міністру Девіду Кемерону на переговорах зі своїми європейськими колегами з питань внесення змін до установчих договорів ЄС в аспекті закріплення за Британією особливого статусу (більшої свободи) в рамках Союзу. Результати розглянутого процесу спрогнозувати дуже складно, але ясно одне – Прем'єр-міністр у цьому питанні йде по дуже тонкій кризі, що може призвести до непередбачуваних наслідків як для ЄС, так і для самої Британії.

Висновки. Нині право ЄС є одним із найбільш яскравих прикладів обмеження компетенції Парламенту Велико-

британії в законодавчій сфері. Однак слід констатувати й те, що з приходом до влади в 2010 р. консервативної партії намітився процес припинення ерозії основоположного конституційного принципу парламентського верховенства під впливом наднаціонального права. Для цього застосовуються як законодавчі заходи (Акт про Європейський Союз 2011 р.), так і заходи політичного характеру. Зокрема, однією з вимог реформування ЄС, які ставить Великобританія як умову свого залишення у складі Союзу, є поновлення національного суверенітету у правовій сфері. Так, у відкритому листі на ім'я голови Європейської Ради Д. Туска від 10 лис-

топада 2015 р. Д. Кемерон пропонує надати сукупності національних парламентів країн – членів ЄС право відмінити рішення, які приймаються європейськими інституціями [17]. Таким чином, британський Прем'єр намагається хоча б частково відновити суверенітет Парламенту Великобританії в законодавчій сфері щодо комунітарного права ЄС. Останнє засвідчує: яким би не був результат проведеного референдуму щодо виходу Великобританії зі складу ЄС, цей процес неминуче призведе до реформування ЄС, участі в Союзі самої Британії, у тому числі в аспекті відновлення парламентського суверенітету цієї країни.

Список використаних джерел

1. European Communities Act 1972 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1972/68>.
2. Leyland P. Constitution of the United Kingdom: A Contextual Analysis / Peter Leyland. – 2nd Revised. – Portland : Hart Publishing, 2012. – 362 p.
3. Интеграционное право в современном мире: сравнительно-правовое исследование : монография / отв. ред. С. Ю. Кашкин. – М. : Проспект, 2015. – 416 с.
4. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека : учебник / рук. авт. кол. и отв. ред. Л. М. Энтин. – 3-е изд., пересмотр. и доп. – М. : Норма : ИНФРА-М., 2013. – 960 с.
5. Марченко М. Н. Верховенство права Европейского Союза по отношению к национальному праву государств-членов / М. Н. Марченко // Журнал рос. права. – 2009. – № 5 (149). – С. 117–124.
6. Barber N. W. The after life of Parliamentary sovereignty / N. W. Barber // International Journal of Constitutional Law. – 2011. – Vol. 9, № 1. – P. 144–154.
7. Merchant Shipping Act 1988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/12/pdfs/ukpga_19880012_en.pdf.
8. R v Secretary of State for Transport, ex p. Factor tame Ltd (No.2) [1990] EUECJ C-213/89 (19 June 1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bailii.org/eu/cases/EUECJ/1990/C21389.html>.
9. Elliott M. United Kingdom: Parliamentary sovereignty und erpressure / Mark Elliott // International Journal of Constitutional Law. – 2004. – Vol. 2, № 2. – P. 545–554.
10. Case C-221/89. The Queen v Secretary of State for Transport, exparte Factortame Ltd and others. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61989CJ0221>.
11. Case C-106/77 – Amministrazione delle finanze dello Stato v Simmenthal [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&jur=C,T,F&num=106/77&td=ALL>.
12. Thoburn v Sunderl and City Council [2002] EWHC 195 (Admin) (18 February 2002) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Admin/2002/195.html>.

13. WeightsandMeasuresAct 1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1985/72/section/72>.
14. European Union Act 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/12>.
15. Дилеммы Британии: поиск путей развития / под ред. Ал. А. Громыко (отв. ред.), Е. В. Ананьевой. – М. : Весь Мир, 2014. – 480 с.
16. David Cameron: in-outreferendum EU by 2017 iscast-ironpledge [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/world/2014/may/11/david-cameron-european-union-referendum-pledge>.
17. David Cameron signals flexibility on migrant benefits in EU letter [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/politics/2015/nov/10/david-cameron-migration-letter-eu-demands>.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2015 р.

Бруслик А. Влияние членства Соединенного Королевства в ЕС на компетенцию британского Парламента

В данной статье исследуется вопрос взаимодействия права ЕС с национальным правом Великобритании в конституционно-правовом разрезе. Существенное внимание уделено вопросу конкуренции суверенитетов: верховенства права ЕС и основоположного принципа британской конституции – принципа верховенства Парламента в законодательной сфере. Также исследованы вопросы соотношения принципа прямого действия норм права ЕС и национального права Великобритании. Делается акцент на исследовании правовых аспектов процесса реинтеграции Соединенного Королевства из состава ЕС.

Ключевые слова: право ЕС, национальное право, Парламент Великобритании, парламентское верховенство, коммунитарное право, реформа, референдум, реинтеграция.

Bruslyk O. The Influence of United Kingdom's Membership of the EU on the Competence of British Parliament

Britain became an EU member in 1973. By 1972, it was clear that membership in the Community brought with it the requirement that domestic courts give European Law priority over conflicting rules of national law. Such a duty ran directly contrary to Parliamentary sovereignty; if a later statute conflicted with an earlier statute incorporating European Law into English Law, Parliamentary sovereignty required that the later statute impliedly repeal the earlier, incorporating statute. Parliament in 1972 did not, as it might have done, employ cunning constitutional lawyers to evade the problem by using one of the devices discussed in the previous paragraphs. It did not employ the language of the manner-and-form school or change the judicial oath. Rather, in section 2(4) of the European Communities Act 1972, it was asserted that statutes «shall be construed and shall have effect subject to the foregoing provisions of this section» – that is, subject to the incorporation of European Law into the British legal systems. This was a direct challenge to Parliamentary sovereignty, an attempt to impose a substantive limit on the effective legislative capacity of subsequent parliaments. In the period between 1972 and 1988, Parliament and the courts contrived to avoid a dispute in which the efficacy of the 1972 act would be tested. Parliament strove to avoid legislating in conflict with European law. Indeed, it can be argued that a constitutional convention, a non-legal constitutional rule, had emerged requiring that it not legislate in conflict with Community law. For their part, the judges zealously interpreted domestic legislation to avoid inconsistencies. In the case of *Factortame*, however, these devices ran out. *Factortame* is well

documented and will not be surveyed here; in short, it turned on a conflict between a statutory provision found in the Merchant Shipping Act 1988, which provided that fishing boats could only be registered as British vessels if they were three-quarters owned by British companies and three-quarters of the company directors were British citizens, and a collection of duties imposed by European law not to discriminate on grounds of nationality. Also important judicial precedents in this area are e. g. *Thoburn v Sunderland City Council Case*, *Amministrazione delle finanze dello Stato v Simmenthal Case* etc.

It will be obvious that EU law emanating from the Treaty of Rome (and subsequent Treaties such as the Treaty of Lisbon 2007 which was incorporated into UK law by The European Court of Justice has fundamentally qualified the concept of parliamentary sovereignty.

Euro skeptical moods in the United Kingdom led to political policies that State to reintegrate with the EU. For example, Government UK plan to hold a referendum on secession from the EU by the end of 2017. One of the conditions the continuation of the United Kingdom's membership of the EU is the resumption of parliamentary sovereignty.

Keywords: EU law, national law, the UK Parliament, parliamentary supremacy, communitarian law, reforms, referendum, reintegration.

К. ДАНЬШИНА

здобувачка кафедри цивільно-правових
дисциплін, трудового та господарського права
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди

УДК 349.2:338.43

Особливості правового регулювання оплати праці у фермерських господарствах

У статті розглянуто особливості правового регулювання оплати праці у фермерських господарствах. Запропоновано Кабінету Міністрів України розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проект закону про ратифікацію Конвенції МОП № 99 «Про процедуру встановлення мінімальної заробітної плати в сільському господарстві» 1951 р., спрямованої на створення і функціонування спеціальної процедури встановлення мінімального розміру заробітної плати працівників, зайнятих на сільськогосподарських підприємствах, і працівників суміжних професій. При цьому зазначено, що цей крок надасть змогу Україні засвідчити свою готовність упроваджувати більш високі стандарти прав людини у сфері трудових відносин і надасть додаткові можливості щодо реалізації цих прав.

Ключові слова: права працівників, оплата праці, фермерське господарство, трудовий договір, найманий працівник.

У статті 23 Загальної декларації прав людини [1] сформульовані основні трудові права та свободи людини, до числа яких входять і основні права у сфері оплати праці, такі як: право на рівну оплату за рівну працю без будь-якої дискримінації; право на справедливую та задовільну винагороду, що забезпечує гідне людини існування для неї та її родини. Не залишає це питання осторонь і Міжнародний пакт про економіч-

ні, соціальні та культурні права [2], за ст. 7 якого держави, які беруть участь у ньому, визнають право кожного на винагороду, що забезпечувала б, як мінімум, усім трудящим справедливую заробітну плату за працю рівної цінності без будь-якої різниці, причому, зокрема, жінкам повинні гарантуватися умови праці не гірше тих, якими користуються чоловіки, з рівною платою за рівну працю.

Статтею 43 Конституції України [3] передбачено, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Закріплюючи це право, Основний Закон одночасно проголосив і право на винагороду за працю, на своєчасне її отримання та захист цього права законом (ч. 7 ст. 43). При цьому, як правильно вказує В. М. Божко, принципи, за якими вона визначається та складається правовий режим її виплати в трудовому праві, відрізняються від принципів, які визначають винагороду в цивільному праві. Якщо в останньому вона співвідноситься з уречевленою працею, то в трудових правовідносинах вона завжди, прямо чи опосередковано, повинна співвідноситись із витратами живої праці в процесі суспільного виробництва. Винагорода в трудовому праві має систематичний характер, який встановлено законодавством; певну правову організацію та визначається на основі загальнодержавної мінімальної заробітної плати; вона ділиться на частини – основну та додаткову, передбачені сфери державного і договірної регулювання винагороди за працю, в той час як винагорода за цивільно-правовими договорами регулюється їх сторонами. Ще однією суттєвою відмінністю є той факт, що у більшості випадків суб'єктом права на винагороду в цивільному праві можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, тоді як винагорода у трудовому праві завжди може стосуватись лише фізичної особи [4, с. 12].

Особливістю правового регулювання оплати праці є те, що вони регламентуються розгалуженою системою нор-

мативних актів, ухвалених органами різних рівнів (КЗпП України [5] (глави II, VI, VII, VIII), законами України «Про оплату праці» [6], «Про соціальний діалог в Україні» [7] та «Про колективні договори і угоди» [8], урядовими та відомчими нормативними документами, генеральними, регіональними, галузевими угодами, колективними договорами і локальними актами підприємств. Указані акти регулюють питання оплати праці тільки найманих працівників, праця яких обумовлена укладанням трудового договору. Ці документи не застосовуються, коли питання оплати праці виникають із цивільних правовідносин, зокрема, про стягнення дивідендів, виплату паїв і часток із майна кооперативів, колективних, орендних підприємств, господарських товариств тощо. Винагорода за працю власників, співвласників, членів господарських товариств є прибутком (доходом), який розподіляється між ними на підставі статуту або установчого договору [9, с. 55].

Згідно з п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 грудня 1999 р. № 13 «Про практику застосування судами законодавства про оплату праці» [10], оплата праці членів фермерського господарства визначається законодавством про ці суб'єкти господарювання, їх статутами, іншими нормативно-правовими актами. За відсутності такого врегулювання спори про оплату праці вирішуються на підставі положень КЗпП України та прийнятих відповідно до нього актів законодавства України. Із зазначеного випливає, що положення, закріплені в КЗпП, поши-

рюється і на правовідносини, які регулюються Законом України «Про фермерське господарство».

Рівень оплати праці у сільськогосподарському підприємстві залежить від кінцевого результату його роботи, тобто від валового прибутку. Взаємозв'язок міри праці та її оплати здійснюється через форми і системи оплати праці, які залежать від особливостей сільськогосподарського виробництва.

Специфіка праці в аграрному секторі виробництва полягає в тому, що при її однакових затратах можна отримати різні кінцеві результати, які залежать також від погодно-кліматичних умов, родючості землі, сортів насіння тощо. Усе це потрібно враховувати при застосуванні відповідних форм і систем оплати праці.

За статтею 23 Закону України «Про оплату праці» заробітна плата працівників підприємств на території України виплачується у грошових знаках, що мають законний обіг на території України. Виплата заробітної плати у формі боргових зобов'язань і розписок або у будь-якій іншій формі забороняється. У господарствах може здійснюватися продаж продукції, товарів чи надання послуг у рахунок заробітної плати, виключно за бажанням працівника, без жодного примусу за справедливими і розумними цінами, встановленими не з метою одержання прибутку, а в інтересах працівника, на умовах, визначених у колективному договорі. Основними критеріями при визначенні розмірів натурального фонду є рівень виробництва продукції, забезпечення потреб громадського виробництва, розумні потреби працівників господарства в тому

чи іншому виді продукції, спеціалізація господарства тощо. Враховуючи це, працівникові за виконану норму праці нараховують заробітну плату (у грошовій формі), а після, з урахуванням умов колективного договору та законодавчих вимог щодо обмеження натуроплати, здійснюють нарахування та виплату натурою. При виплаті натуральної частини має бути встановлено мінімальну ціну продукції (але не вище її собівартості). Крім того, щоб уникнути необмежених виплат натурою, Законом України «Про оплату праці» передбачено, що розмір виплат натурою не може перевищувати 30 відсотків. Порядок формування фонду натуральної оплати, співвідношення між грошовою і натуральною формами виплат, перелік видів продукції, якими будуть здійснюватися виплати (крім заборонених чинним законодавством), ціни для обчислення натурпродукції, терміни виплати натуроплати встановлюються в колективному договорі.

Основа встановлення розмірів заробітної плати працівникам фермерських господарств становлять мінімальні державні та галузеві гарантії з оплати праці, тарифна сітка, умови та розміри матеріального стимулювання, визначені колективним договором господарства, тарифні розряди робіт та норми продуктивності (праці).

Так, за пп. 5.1 та 5.2 Галузевої угоди між Міністерством аграрної політики та продовольства України, Всеукраїнським об'єднанням організацій роботодавців «Федерація роботодавців агропромислового комплексу та продовольства України» і Професійною спілкою працівників агропромислового комп-

лексу України в сільському господарстві на 2014–2016 роки сторони домовилися установити:

– мінімальну тарифну ставку (оклад) робітника, який виконує просту роботу, що не вимагає кваліфікації, за повністю виконану місячну норму праці (обсяг робіт) на госпрозрахункових підприємствах, а також у навчально-дослідних та інших госпрозрахункових підрозділах аграрних закладів освіти, у розмірі, не меншому від розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законодавством України;

– мінімальний розмір тарифної ставки робітника 1-го розряду з нормальними умовами праці, як базовий для формування тарифної сітки (схеми посадових окладів фахівців) у розмірі не нижче 105 відсотків розміру мінімальної заробітної плати, визначеної законодавством за умови виконання місячної (годинної) норми праці.

Однак тарифна система, а особливо рівень тарифних ставок, у кожному фермерському господарстві може бути різним і залежить від ефективності господарювання та рівня доходів.

Держава здійснює регулювання оплати праці працівників всіх підприємств, у тому числі і фермерських господарств, шляхом встановлення розміру мінімальної заробітної плати та інших державних норм і гарантій, встановлення умов і розмірів оплати праці керівників підприємств, заснованих на державній, комунальній власності, працівників підприємств, установ та організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету, а також шляхом оподаткування доходів працівників [див. детальніше: 11; 12].

Згідно з ч. 4 ст. 27 Закону України «Про фермерське господарство» [13] розмір оплати праці осіб, які працюють у фермерському господарстві за трудовим договором (контрактом), не повинні бути меншими за встановлений державою розмір мінімальної заробітної плати.

Відповідно до статей 9 та 10 Закону України «Про оплату праці» розмір мінімальної заробітної плати визначається з урахуванням потреб працівників та їх сімей, вартісної величини достатнього для забезпечення нормального функціонування організму працездатної людини, збереження її здоров'я набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості, а також загального рівня середньої заробітної плати, продуктивності праці та рівня зайнятості. Мінімальна заробітна плата встановлюється у розмірі не нижчому від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України не рідше одного разу на рік у законі про Державний бюджет України з урахуванням пропозицій, вироблених шляхом переговорів, представників професійних спілок, роботодавців, які об'єдналися для ведення колективних переговорів і укладення генеральної угоди, та переглядається залежно від зміни розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Конвенція МОП № 131 «Про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що роз-

виваються» 1970 р. [14] зобов'язує держави створити таку систему встановлення мінімальної заробітної плати, яка охоплювала б усі групи працівників, умови праці яких зумовлюють доцільність існування цієї системи. Мінімальний заробіток має силу закону й не підлягає зниженню, а нехтування цим положенням спричиняє застосування відповідних кримінальних або інших санкцій. Чинники, які треба враховувати під час визначення рівня мінімальної заробітної плати, включають: а) потреби працівників та їх сімей з огляду на загальний рівень заробітної плати в державі, прожиткового мінімуму, допомоги із соціального забезпечення й порівняльного життєвого рівня інших соціальних груп; б) економічні чинники, в тому числі й необхідні умови економічного розвитку, рівень продуктивності й бажаність досягнення й підтримання високого рівня зайнятості. Міра, якою ці чинники збалансовані, може бути апроксимована деякими орієнтовними показниками – рівнем мінімальної заробітної плати відносно медіанної або середньої заробітної плати, або частка працівників, на зарплату яких впливає законодавчо визначений мінімум. Кожна держава створює процедуру, за якою можна час від часу встановлювати й регулювати мінімальні ставки для трудівників. У зв'язку із застосуванням цієї процедури забезпечується проведення широких консультацій з представницькими організаціями відповідних роботодавців і працівників.

На необхідність створення і функціонування спеціальної процедури встановлення мінімального розміру заробіт-

ної плати працівників, зайнятих на сільськогосподарських підприємствах, і працівників суміжних професій вказує Конвенція МОП № 99 «Про процедуру встановлення мінімальної заробітної плати в сільському господарстві» 1951 р. [15]. За нею законодавство, колективні договори або арбітражні рішення можуть дозволяти часткову виплату мінімальної заробітної плати у формі допомоги натурою в тих випадках, коли така виплата є звичайною чи бажаною. У разі якщо часткову виплату мінімальної заробітної плати у формі допомоги натурою дозволено, вживають відповідних заходів для забезпечення того, щоб: а) така допомога видавалася для особистого використання та особистої вигоди працівника і його сім'ї; б) вартість такої допомоги була обґрунтованою та розумною. Визначенню мінімальної заробітної плати передують широкі консультації з найбільш представницькими організаціями заінтересованих роботодавців і працівників, якщо такі організації існують, а також з іншими найбільш кваліфікованими внаслідок своєї професії або функцій особами, консультації з якими компетентний орган влади вважає за корисне. Заінтересовані роботодавці та працівники беруть участь у здійсненні процедури встановлення мінімальної заробітної плати, у консультаціях і мають право викласти власну думку таким способом і такою мірою, як це встановлено національним законодавством, але в будь-якому разі на основі повної рівності. Встановлені мінімальні ставки заробітної плати є обов'язковими для заінтересованих роботодавців та пра-

цівників і не підлягають зменшенню. Компетентний орган влади може дозволити винятки з мінімальних ставок заробітної плати в окремих випадках, коли це потрібно, щоб запобігти скороченню можливостей працевлаштування фізично або психічно хворих працівників.

Згідно з Рекомендацією МОП № 99 «Про процедуру встановлення мінімальної заробітної плати в сільському господарстві» 1951 р. [16] при встановленні мінімальних ставок заробітку повинні враховуватися такі фактори: вартість життя; розумна і справедлива вартість надаваних послуг; заробітна плата, передбачена у сільськогосподарських колективних договорах за аналогічний або порівнянний вид праці; загальний рівень заробітної плати за якісно порівняну працю в інших наявних у даному районі галузях діяльності. Який би не був вигляд, наданий системі встановлення заробітку в сільському господарстві, вона повинна функціонувати шляхом обстеження умов праці в сільському господарстві і суміжних видах діяльності, а також шляхом консультацій зі сторонами, насамперед і головним чином зацікавленими в цьому, тобто з підприємцями і працівниками або з їх найбільш представницькими організаціями. Думка обох сторін має запитуватися з усіх питань, пов'язаних із встановленням мінімальної заробітної плати, і повинна повністю і рівним чином враховуватися. Для надання більшої авторитетності встановлюваним ставкам зацікавлені працівники і підприємці повинні мати можливість безпосередньо і на рівних умовах брати участь у діяльності відповідного органу

через своїх представників, число яких має бути однаковим. Повинен передбачатися порядок перегляду мінімальних ставок зарплати після закінчення відповідних проміжків часу. З метою ефективної охорони заробітку заходи, спрямовані на забезпечення його виплати в розмірі, не меншому за встановлену мінімальну ставку, повинні включати: а) заходи щодо оповіщення про чинні мінімальні ставки; б) офіційний контроль за фактично виплачуваною заробітною платою; в) санкції за недотримання діючих ставок і заходи щодо запобігання подібним випадкам.

Виходячи зі специфіки сільського господарства та з метою належного правового забезпечення повноцінного захисту прав осіб, які здійснюють трудову діяльність у цій галузі економіки, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, і на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, вважаємо, Кабінету Міністрів України потрібно розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проект закону про ратифікацію Конвенції МОП № 99 «Про процедуру встановлення мінімальної заробітної плати в сільському господарстві» 1951 р., спрямованої на створення і функціонування спеціальної процедури встановлення мінімального розміру заробітної плати працівників, зайнятих на сільськогосподарських підприємствах, і працівників суміжних професій. Цей крок надасть змогу Україні засвідчити свою готовність упроваджувати більш високі стандарти прав людини у сфері трудових відносин і надасть додаткові можливості щодо реалізації цих прав.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Офіц. вісн. України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. // Юрид. вісн. – 1998. – № 4. – С. 5–16.
3. Конституція України : прийнята Верхов. Радою України 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Божко В. М. Колективно-договірне регулювання заробітної плати : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / В. М. Божко ; Харк. держ. педагог. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2002. – 203 с.
5. Кодекс законів про працю України : затв. Законом УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1971. – № 50 (Дод.). – Ст. 375.
6. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 17. – Ст. 121.
7. Про соціальний діалог в Україні : Закон України від 23.12.2010 № 2862-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 28. – Ст. 255.
8. Про колективні договори і угоди : Закон України від 01.07.1993 № 3356-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 36. – Ст. 361.
9. Вишновецька С. В. Понятійний апарат науки трудового права: методологічне значення / С. В. Вишновецька // Бюл. М-ва юстиції України. – 2008. – № 2 (76). – С. 55–63.
10. Про практику застосування судами законодавства про оплату праці : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 24.12.1999 № 13 // Вісн. Верхов. Суду України (Дод.). – 2000. – № 1.
11. Ярошенко О. М. Деякі проблеми регулювання оплати праці / О. М. Ярошенко // Осінні юридичні читання : тези доп. та наук. повідомл. всеукр. наук. конф. молодих вчених, 12–13 листоп. 2008 р. / за заг. ред. А. П. Гетьмана. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008 – С. 375–378.
12. Ярошенко О. М. Щодо поєднання державного й колективно-договірного методів регулювання оплати праці / О. М. Ярошенко // Проблеми законності : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – Вип. 97. – С. 63–68.
13. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 № 973-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.
14. Про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються : Конвенція МОП від 22.06.1970 № 131 // Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці : в 2 т. Т. 2 (1965–1999). – Женева : Міжнар. бюро праці, 1999. – С. 907–910.
15. Про процедуру встановлення мінімальної заробітної плати в сільському господарстві : Конвенція МОП від 28.06.1951 № 99 // Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці : в 2 т. Т. 1 (1919–1964). – Женева : Міжнар. бюро праці, 1999. – С. 534–537.
16. О процедуре установления минимальной заработной платы в сельском хозяйстве [Електронний ресурс] : Рекомендация МОТ от 28.06.1951 № 89. – Режим доступу: <http://www.lawmix.ru/abro/1333>.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2015 р.

Даньшина Е. Особенности правового регулирования оплаты труда в фермерских хозяйствах

В статье рассмотрены особенности правового регулирования оплаты труда в фермерских хозяйствах. Предложено Кабинету Министров Украины разработать и внести на рассмотрение Верховной Рады Украины проект закона о ратификации Конвенции МОТ № 99 «О процедуре установления минимальной заработной платы в сельском хозяйстве» 1951 г., направленной на создание и функционирование специальной процедуры установления минимального размера заработной платы работников, занятых на сельскохозяйственных предприятиях, и работников смежных профессий. При этом отмечено, что этот

шаг позволит Украине подтвердить свою готовность внедрять более высокие стандарты прав человека в сфере трудовых отношений и предоставит дополнительные возможности по реализации этих прав.

Ключевые слова: права работников, оплата труда, фермерское хозяйство, трудовой договор, наемный работник.

Danshina E. Features of Legal Regulation of Wages in the Farms

In the article the peculiarities of legal regulation of wages on farms. The specificity of labor in agriculture production is that when it is the same expenses can get different outcomes, which also depend on weather and climatic conditions, soil fertility, seed varieties and more. This should be considered when applying the appropriate forms and systems of remuneration.

The level of wages in the agricultural enterprise depends on the final result of his work, ie on gross profit. Relationship measure of labor and its payment through forms and systems of remuneration, which depend on the characteristics of agricultural production.

The basis of the establishment of wage workers are farmers and sectoral minimum state guarantees on wages, tariff conditions and material incentives, management by collective agreement, tariff level and standards of work performance (work).

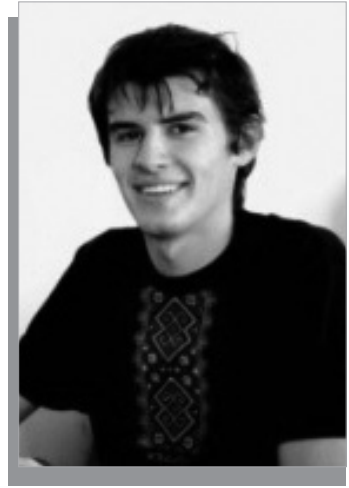
In order to wage effective protection measures to ensure its payment in an amount not less than the minimum bid must include: a) arrangements for notification of applicable minimum rates; b) the official control of wages actually paid; c) sanctions for non-compliance with the current rates and measures to prevent similar cases.

Based on the specifics of agriculture and to ensure full proper legal protection of persons who perform labor activity in this sector of the economy, wages not less than the minimum established by law and to an adequate standard of living for himself and his family, consider Cabinet of Ministers of Ukraine necessary to develop and submit to the Verkhovna Rada of Ukraine the draft law on the ratification of ILO Convention № 99 «About the Minimum wage in agriculture» in 1951 for the establishment and functioning of special procedures for establishing the minimum wage of workers employed on farms and workers of related professions. This step will enable Ukraine to witness their willingness to implement higher standards of human rights in labor relations and provide additional opportunities for the implementation of these rights.

Keywords: employee rights, wages, Farming, employment contract, hired worker.

М. СЕРЕДА

аспірант кафедри загальнотеоретичних
і державно-правових наук
Національного університету
Києво-Могилянська академія

УДК 340.12

Співвідношення права на свободу мирних зібрань із суміжними правами

У статті описано спільні та відмінні риси права на свободу мирних зібрань з іншими суміжними правами, зокрема: правом на свободу асоціацій, правом на свободу вираження поглядів та правом на повстання. Окрім того, висвітлено чіткий історичний зв'язок права на мирне зібрання і права на колективне звернення (петицію). Зроблено висновок про те, що практична необхідність у розмежуванні свободи зібрань та свободи вираження поглядів виявляється при правовому аналізі такого явища, як одиночний пікет, а реалізація права на мирні зібрання є необхідною умовою реалізації права на повстання у цивілізованих суспільствах.

Ключові слова: свобода зібрань, суміжні права, фундаментальні права.

Право на свободу мирних зібрань є одним із фундаментальних прав у демократичному суспільстві, яке становить його основу. За своєю природою воно є спорідненим із правами на свободу вираження поглядів, преси, асоціацій, правом на колективне звернення (петицію) та з іншими правами, використання яких спрямоване на вираження комунікації особи з суспільством чи державою.

Дослідження місця права на свободу мирних зібрань у системі прав людини

здійснювали багато українських вчених, зокрема: С. Головатий, Р. Мельник, О. Васьковська, М. Денісова, Т. Фулей, О. Пушкіна, Е. Мухамєдова. Значний доробок у сфері співвідношення свободи мирних зібрань із суміжними правами зробили також такі зарубіжні вчені, як А. Дайсі, В. Матвєєв, Г. Прітчєтт, Д. Мед, Д. Іназу, Н. Брод.

Разом з тим деякі аспекти взаємозв'язку права на мирні зібрання із суміжними правами досі залишаються недослідженими. Так, практично поза

увагою науковців залишилося співвідношення права на мирні зібрання з правом на колективне звернення (петицію). Досить побіжно, особливо в українських авторів, розглянуто співвідношення права на свободу мирних зібрань з правами на свободу слова та асоціацій. Також, з огляду на революційні події в Україні 2013–2014 рр., що були пов'язані з проведенням мирних зібрань, потребує переосмислення взаємозв'язок права на свободу мирних зібрань із правом на повстання.

Співвідношення зі свободою вираження поглядів

Серед багатьох авторитетних науковців побутує думка, що свобода вираження поглядів і свобода зібрань співвідносяться між собою як зміст і форма. Напевно, одним із перших таку позицію висловив відомий англійський вчений XIX ст. А. Дайсі, який звернув увагу на те, що в англійській правовій системі свобода мирних зібрань сприймається закономірним наслідком свободи вираження поглядів. За Дайсі, право зібрань в Англії є не що інше, як результат поглядів судів на індивідуальну свободу особистості і свободу слова. «Нема ніякого спеціального закону, який дозволяє А, В і С зійтись де-небудь на відкритому повітрі чи в іншому місці із законною метою. Але право А йти туди, куди він захоче, якщо він не здійснює таким чином правопорушення, і говорити В все, що він захоче, якщо в його словах не буде ніякого наклепу і нічого заколотного, право В робити те саме щодо А і існування таких же прав у А, В, С, D, E, F і так до безкінечності веде до того результату, що А, В, С, D і тисяча чи десять тисяч інших осіб мо-

жуть зійтись в якомусь місці, де кожен з них має право бути із законною ціллю і законним чином» [1, с. 302–303].

Схожий зв'язок між свободою вираження поглядів і свободою зібрань бачать і деякі сучасні науковці. Зокрема, на думку Девіда Меда, «люди збираються у групи і об'єднання для того, щоб мати змогу висловити погляд більш ефективно і загалом для того, щоб забезпечити форум для публічних дебатів і відкритого вираження поглядів» [2, с. 119].

Альтернативну позицію щодо співвідношення свободи слова і зібрань висловив Г. Прітчет, який розглядає мирні зібрання як суму «промови і дій». «Промова плюс дії» за Прітчетом включають комунікацію і обговорення ідей через проведення маршів, пікетів, мітингів у публічних місцях [3, с. 15]. Таким чином, Прітчет звертає увагу на те, що зібрання не обмежуються висловлюваннями, це також і певні фізичні дії демонстрантів.

Українські науковці натомість не надто приділяли увагу розмежуванню свободи зібрань та свободи вираження поглядів. М. Денісова, наприклад, зазначає, що практичної цінності у розмежуванні права на свободу вираження поглядів і права на свободу зібрань немає, оскільки різниця вказаних прав за носієм та механізмом реалізації є очевидною [4, с. 55].

На наш погляд, практична необхідність у розмежуванні свободи зібрань та свободи вираження поглядів все ж є. Вона виникає при правовому аналізі такого явища, як одиночний пікет. За своїми властивостями (публічність, мирний характер, спрямованість на вираження позиції з будь-яких питань

тощо) одиночний пікет має всі ознаки мирного зібрання, окрім того, що право на одиночний пікет реалізується однією особою. У зв'язку з цим явище одиночних пікетів не підпадає під захист ст. 39 Конституції України, і виникає питання про надання правового захисту цьому явищу. У судовій практиці здійснення права на одиночний пікет, як правило, розглядається як форма мирних зібрань, очевидно, через відсутність більш відповідних положень для правового регулювання цього явища [5]. Однак більш коректно, за відсутності спеціального регулювання, розглядати одиночні пікети як експлікацію свободи вираження поглядів, що гарантується ст. 34 Конституції України.

Таким чином, вважаємо, що у теоретичному розмежуванні свободи зібрань та свободи висловлювань є практичний сенс. На нашу думку, очевидною відмінністю між цими правами є те, що право на мирні зібрання може бути реалізовано лише групою осіб, в той час як право на свободу вираження поглядів може бути реалізовано і однією особою. Важливою ознакою, яка розрізняє ці права, є елемент «фізичної присутності», який є обов'язковим компонентом для реалізації права на свободу мирних зібрань. Наприклад, групове обговорення і схвалення певної тези на форумі в мережі Інтернет не буде реалізацією права на мирні зібрання, незважаючи на те, що це обговорення здійснюватиметься публічно та може мати такі ознаки мирного зібрання, як груповий характер, громадську спрямованість, мирність тощо. Ще однією відмінністю є те, що право на мирні зібрання завжди характеризується публічністю і суспіль-

ною (громадською) спрямованістю, тоді як свобода вираження поглядів може здійснюватися як у публічній, так і приватній сферах.

Щодо аналізу викладених теоретичних поглядів слід зазначити, що у науковців є два основних підходи до співвідношення права на свободу зібрань та права на свободу вираження поглядів. Відповідно до першого підходу право на мирні зібрання розглядається як логічний наслідок свободи вираження поглядів, своєрідна форма останньої. Натомість прихильники іншого підходу звертають увагу на те, що свобода зібрань передбачає не тільки передання певного повідомлення (змісту), а й сукупність фізичних дій, спрямованих, зокрема, на публічне донесення своєї позиції. На наш погляд, другий підхід є більш логічно виваженим, з огляду, зокрема, на визначені нами відмінні риси свободи зібрань і свободи вираження поглядів. Однією з визначальних рис права на мирні зібрання є «елемент фізичної присутності» у публічному місці. Ця ознака не є обов'язковим елементом свободи вираження поглядів і певною мірою втрачається, якщо розглядати право на мирні зібрання суто як форму свободи вираження поглядів.

Співвідношення з правом на свободу асоціацій

Право на свободу мирних зібрань має тісний історичний зв'язок із правом на свободу асоціацій. У великій кількості міжнародних актів ці права викладаються у рамках однієї статті або одного пункту. Споріднює ці права також те, що вони належать до так званих групових прав, які можна реалізувати лише спільними діями.

Співвідношення права на свободу зібрань і права на свободу асоціацій доцільно розглядати через їхній історичний зв'язок. Тісна взаємодія цих прав пов'язана з тим, що масштабні демонстрації, до яких була прикута суспільна увага, організовувалися здебільшого асоціаціями (клубами, союзами, партіями, організаціями), а не окремими індивідами. Крім того, мирні зібрання в історичний період, особливо в моменти великих суспільних збурень, часто оголошували себе «постійними», і після інституалізації перетворювались на асоціації. Так, за даними історичних джерел, у період становлення Другої республіки у Франції: «зібрання скликалися в кожному вільному приміщенні. І кожне зібрання, скликане для обговорення якого-небудь приватного питання, після обрання голови і секретаря, оголошувало себе постійним (*en permanence*), тобто перетворювалося на клуб. Діяльність клубів не обмежувалася лише дебатами на політичну тематику. Час від часу, щоб надати більшого авторитету рішенням, які на них (зібраннях) приймалися, клуби влаштовували грандіозні вуличні маніфестації» [6]. Така традиція взаємодії прав на свободу зібрань і асоціацій зумовлювала ситуацію, за якої правове регулювання цих прав у багатьох країнах здійснювалося в одних і тих же законодавчих актах. Зокрема, в Німеччині право на мирні зібрання і право «союзів» у силу історичних особливостей довгий час не розділялося взагалі [6].

Втім, попри значну спорідненість і історичний зв'язок, у сучасній конституційній доктрині ці права розрізняються. Насамперед варто звернути увагу на

те, що мирні зібрання, на відміну від асоціацій, це передусім тимчасове явище, яке збирається з конкретно визначеною метою. Це не слід сприймати таким чином, ніби зібрання не можуть тривати довгий період часу. Однак однією з основних відмінностей цих прав є зорієнтованість намірів учасників. Якщо зібрання насамперед зорієнтовані на теперішні події, то асоціації створюються для подальшої постійної взаємодії в майбутньому. Таким чином, мета, яка змушує людей зібратися разом для проведення мирного зібрання, зазвичай значно вужча і не така постійна, ніж та, яка спонукає людей об'єднуватися в асоціації. Як наслідок – асоціації переважно забезпечують набагато тісніший рівень взаємодії між учасниками, аніж мирні зібрання.

Окрім відмінностей у тимчасовому характері проведення та зорієнтованості намірів учасників, свобода мирних зібрань та свобода асоціацій відрізняється і за рядом інших аспектів. Так, важливою ознакою мирного зібрання є публічне місце проведення, що не є обов'язковим при зібраннях членів асоціації. Також слід згадати про те, що мирні зібрання і асоціації відрізняються рівнем відкритості. Участь у мирних зібраннях може взяти будь-яка особа незалежно від запрошення, в той же час асоціації можуть передбачати закритий порядок відвідування своїх зборів. Відмінності спостерігаються і у способі взаємодії з органами державної влади, яка для асоціацій, як правило, є складнішою, ніж для зібрань, з огляду на природу асоціацій як «постійного» утворення, на відміну від «тимчасових» зібрань.

Таким чином, можна підсумувати, що свобода асоціацій та свобода мирних зібрань мають тісний історичний зв'язок. На сьогодні саме асоціації в переважній більшості випадків виступають організаторами мирних зібрань, коли хочуть донести свою позицію до широкого суспільного загалу. Однак попри спільні риси, слід звертати увагу і на відмінності між правом на свободу зібрань та правом на свободу асоціацій, які полягають перш за все у зорієнтованості намірів учасників цих об'єднань.

Співвідношення з правом на повстання

Ще одним правом, яке має тісний зв'язок із правом на свободу мирних зібрань, є право народу на опір гнобленню, відоме також як право на повстання. Для кращого розуміння співвідношення цих прав вважаємо за доцільне оглядово розглянути історичні форми реалізації права на повстання та філософсько-доктринальне обґрунтування права на повстання у системному зв'язку з правом на свободу мирних зібрань.

Так само як і про право на свободу зібрань, про фактичну реалізацію права на повстання можна говорити стосовно тих давніх часів, коли жодних філософсько-доктринальних концепцій і правових джерел з цього питання не існувало. Втім уже в давні часи повстання сприймалося як щось цілком природне, звичне, а в деяких випадках навіть санкціоноване на державному рівні. Ш. Л. Монтеск'є, наприклад, звертає увагу на те, що критяни у часи Античності використовували право на повстання як своєрідний спосіб примусити своїх найвищих посадовців

підкорятися законам. Як наголошує Монтеск'є, вважалось, що такі дії критян були законними [7, с. 24].

Зважаючи на те, що повстання як явище траплялося у різних частинах світу у всі часи, не дивно, що дослідження права на повстання зайняло вагоме місце у філософських працях багатьох видатних мислителів. Деякі з них, як от Платон, Арістотель, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, І. Кант, Б. Спіноза, Е. Берк, а також частина ранньохристиянських мислителів розуміли повстання як суто негативне явище та, відповідно, заперечували право народу на повстання або ж виправдовували його лише у виключних випадках.

Натомість інші мислителі тією чи іншою мірою визнавали і виправдовували це право. Фома Аквінський, наприклад, розглядаючи можливість повстань і їх співвідношення з божественним законом, стверджував, що повстання проти тиранічного уряду не мають бунтівного характеру [8].

Значний внесок у розвиток концепції права на повстання зробив Джон Локк, який розглянув теоретичні аспекти цього права у своїй праці «Два трактати про врядування». Як і Аквінський, Локк стверджував, що право на повстання має природний характер, коли йдеться про повстання проти узурпації і тиранії. Водночас право на повстання реалізується не всякий раз, коли народ незадоволений діями влади, а лише тоді, коли порушення свобод громадян досягає масштабів деспотичного правління. На думку Локка, «революції не стаються при всякому незначному непорядку в громадських справах. Грубі помилки з боку влади, численні непра-

вильні й незручні закони і всі прорахунки людської слабкості народ перенесе без бунту і нарікання. Але якщо в результаті довгого ряду зловживань, правопорушень і хитрощів, спрямованих на одне і те ж, народу стає ясно, що тут є певний умисел, і він не може не відчувати, що його гнітить, і не бачити, куди він йде, то не доводиться дивуватися, що народ повстає і намагається передати владу в руки тих, хто може забезпечити йому досягнення цілей, заради яких спочатку створювалася держава» [9, с. 225]. Таким чином, за Локком, повстання є наслідком не помилок влади, а прямого умислу на тиранію і деспотичне правління, що дає народу право такій владі не коритися.

Однак кульмінацією розвитку доктрини права народу на опір тиранії можна справедливо назвати XVIII ст., кінець якого вилився у Французьку та американську революції. Саме в цей період Ж. Ж. Руссо висунув своє сміливе твердження про повстання як законне і невід'ємне право народу, до якого можна вдаватися повсякчас. Звернемо увагу, що дуже важливим у той час було також моральне обґрунтування права на повстання, яке вилилося, зокрема, у детальний перелік причин повстання, які ми знаходимо в Американській декларації незалежності.

На наш погляд, зв'язок між правом на повстання та правом на мирні зібрання полягає в тому, що обидва права є природними правами людини, які реалізуються шляхом колективних дій. Іноді між реалізацією права на мирні зібрання і реалізацією права на повстання буває досить умовна межа. Ще в часи

Античності був відомий феномен так званого мирного повстання, яке по суті здійснювалося у формі мирних зібрань. У Афінійській політії Арістотель описує випадок, коли громадяни завадили узурпації влади в державі, зробивши це у мирний спосіб. Так, у часи реформ Клісфена група узурпаторів під виглядом очищення від скверни вигнала з міста 700 афінійських сімей. Однак народ чинив опір, і тоді узурпатори втекли на Акрополь, а народ, оточивши їх, тримав в облозі протягом двох днів. За історичними джерелами, «на третій день громадяни відпустили узурпаторів, забезпечивши їм вільний вихід, а Клісфена та інших вигнанців закликали назад» [10]. У цьому зв'язку можна також згадати революційні події в Україні у 2004 та 2013–2014 рр., які, з одного боку, починалися і довгий час тривали як мирні зібрання, однак з другого – були формою реалізації права на повстання.

Аналіз цих історичних подій наводить на думку, що співвідношення права на повстання та права на свободу мирних зібрань варто зображувати у формі двох кіл, які перетинаються. Поєднає ці права те, що обидва вони є природними правами, що реалізуються шляхом колективних дій. Однак між ними є і значна відмінність. Мирні зібрання, до прикладу, проводяться на будь-яку тематику, тоді як повстання завжди мають яскраво виражене політичне забарвлення. А крім того, мирні зібрання є далеко не єдиною формою повстань. М. Денісова, зокрема, зазначає, що іншими формами реалізації права на повстання можуть бути страйки, організація рухів спротиву чи навіть судові позови [4, с. 56].

На сьогодні право на повстання, на відміну від права на мирні зібрання, не має такого всезагального конституційного визнання. Лише окремі конституції держав світу та міжнародні документи визнають право на повстання. Так, право на повстання, згадане в преамбулі Загальної декларації прав людини, у якій йдеться про те, що право на повстання служить останнім засобом протидії тиранії і гнобленню у випадках, коли права людини не захищені силою закону. Право на повстання прямо згадане також у Французькій декларації прав людини і громадянина та Основному Законі Німеччини, та деяких інших документах, що мають юридичну силу на сьогодні.

Вважаємо, що відсутність загального визнання права на повстання у більшості міжнародних документів та конституціях держав світу є не випадковою. По-перше, визнання або невизнання права на повстання на конституційному рівні майже не має практичного значення. Як слушно зазначає М. Денісова, відсутність закріплення права на повстання зовсім не означає неможливість його реалізації [4, с. 56]. По-друге, на наш погляд, існує своєрідна презумпція того, принаймні у західному світі, що право на повстання як останній засіб протидії тиранії і гнобленню ніколи не повинно знадобитися в силу сильних демократичних традицій, а також можливості впливати на владу за допомогою інших засобів, зокрема мирних зібрань. Нам дуже близьке твердження американського президента Лінкольна, який колись назвав мирні зібрання конституційною заміною революції. Розви-

ваючи цю логіку, зазначимо, що в цивілізованому суспільстві право на мирні зібрання у формі протесту часто виступає своєрідним мірилом суспільного невдоволення і надає владі шанс скористатися можливістю таке невдоволення знівелювати.

Справді, якщо проводити історичні паралелі, то майже всі значні революційні події переростали у революцію не відразу, а лише згодом, коли вирішення проблем у мирний спосіб провалилося або стало неможливим. Так, взяттю Бастилії під час Великої французької революції передували спроби досягти мирних домовленостей між королем та установчими зборами. Більше того, навіть взяття Бастилії, яке безперечно відбулося насильницьким шляхом, не означало остаточної відмови від ненасильницьких методів боротьби за свої права. За свідченням сучасника тих подій Томаса Пейна: «розумом важко уявити собі ще приголомшливішу картину від тієї, яку являв собою Париж у час захоплення Бастилії, два дні до того та два дні після. Важко й уявити те, що все це могло так швидко затихнути» [11, с. 31]. Спалахи насильства під час революційних подій 1789 р. у Франції чергувалися з мирними демонстраціями і спробами знайти компроміс та залагодити розбіжності мирним шляхом.

Таким чином, мирні зібрання на сьогодні є обов'язковою умовою реалізації права на повстання в цивілізованих суспільствах. Навіть за наявності ознак тиранії і гноблення перш ніж народ може вдатися до повстання мають бути використані всі мирні методи, у тому числі й насамперед ті, що надає право

на мирні зібрання. У разі, якщо цього не зробити, навіть у випадку успіху, повстання ризикує втратити свою легітимність та бути сприйнятим як державний переворот з усіма відповідними наслідками. Вважаємо, що мирних зібрань як необхідної передумови права на повстання можна уникнути лише за наявності неспростованих обґрунтованих очікувань, що вони не матимуть жодного змісту і лише призведуть до репресій щодо їх учасників.

Співвідношення права на мирні зібрання з правом на колективне звернення (петицію)

Право на свободу мирних зібрань та право на подання колективного звернення (петиції) має тісний історичний зв'язок, який особливо чітко проявився у країнах англосаксонської правової сім'ї. У минулому обидва інститути були нерозривно пов'язаними: реалізувати право на колективну петицію було неможливо за відсутності права на мирні зібрання. Адже рішення про направлення колективного звернення, зазвичай, ухвалювалося саме мирними зібраннями, учасники якого підписували звернення до органу влади прямо під час мирного зібрання. Доказом тісного переплітання цих прав у офіційних документах може служити формулювання, вжите в «Декларації прав і скарг», що була прийнята Першим Континентальним конгресом представників американських колоній. Згідно з Декларацією: «жителі англійських колоній Північної Америки мають право мирно збиратися разом, обговорювати свої скарги, та подавати петицію королю» [12]. Це формулювання, на наш погляд, підкрес-

лює взаємозв'язок права на свободу мирних зібрань та права на колективне звернення, що існував в історичну епоху.

Втім, попри наявність великої кількості спільних рис та тісний історичний зв'язок, ці права є цілком самостійними та мають як спільні риси, так і відмінності.

Спільною ознакою права на свободу мирних зібрань і права на колективне звернення є те, що ці права можуть бути реалізовані лише групою осіб. З цієї ознаки також випливає те, що і реалізація права на свободу мирних зібрань, і реалізація права на колективну петицію, за своєю суттю, є вираженням колективної волі. Як правило, організатори мирних зібрань та ініціатори колективного звернення намагаються залучити до реалізації цих прав якомога більше людей, оскільки це, зазвичай, посилює зміст повідомлення, який організатори прагнуть донести до органу влади.

Наступною спільною рисою цих прав є те, що їх реалізація спрямована на досягнення короткострокової цілі, що має тимчасовий характер. На відміну від об'єднання громадян при створенні асоціації, об'єднання учасників мирного зібрання та підписантів петиції завершується моментом закінчення зібрання і подання петиції відповідно.

Ще однією спільною ознакою цих прав є те, що вони мають подвійну природу: їх реалізація може бути спрямована на досягнення як приватних (особистих) цілей, так і політичних. З цієї подвійної природи випливають і різні підходи до регулювання здійснення цих прав, що існують у різних країнах. Так, деякі держави обмежують можливість

реалізації права на мирні зібрання і права на петицію лише своїми громадянами. Мотивація такого підходу полягає у тому, що право на мирні зібрання і право на колективні звернення може здійснюватись із політичною метою, для того щоб створити у населення ту чи іншу позицію щодо політичних питань. Відповідно такі права деякі держави визнають лише за громадянами.

Окрім спільних рис, право на мирні зібрання та право на колективне звернення, звичайно, мають і певні відмінності. Насамперед варто зауважити, що право на мирні зібрання не завжди реалізується з метою подання петиції. Більше того, реалізація права на мирні зібрання не завжди спрямована на донесення якогось повідомлення до органу влади, оскільки основним «споживачем» мирного зібрання може бути саме суспільство, а не органи влади. Прикладом мирних зібрань, основний меседж яких спрямований до громадян, можуть бути популярні у наш час ЛГБТ прайди, змістом яких часто є донесення до суспільства інформації про існування такої меншини. На відміну від права на свободу мирних зібрань, право на петицію завжди спрямоване на певний орган влади.

Відносно новою відмінністю між правом на мирні зібрання та правом на подання колективного звернення є також спосіб, у який може бути донесено певне повідомлення. У минулому по-

дання колективного звернення вимагало фізичної присутності підписантів петиції. Однак сучасні технології дозволяють людям підтримати чи не підтримати певну вимогу до органу влади не виходячи з дому, шляхом подання електронної петиції. Натомість у випадку з правом на мирні зібрання фізична присутність учасників досі є визначальною для реалізації права.

Висновки і рекомендації

Підсумовуючи, можна зробити висновок про спорідненість права на мирні зібрання з іншими правами людини, що забезпечують соціальну комунікацію. Спорідненість прав, пов'язаних із комунікацією, неодноразово підкреслював і Європейський суд з прав людини, який часто розглядає свободу мирних зібрань та асоціацій у світлі свободи вираження поглядів. Адже захист свободи вираження поглядів є однією з цілей свободи зібрань та об'єднань [1, с. 85]. Разом з тим, незважаючи на спорідненість прав, пов'язаних із соціальною комунікацією, право на мирні зібрання є самостійним правом, яке має як спільні, так і відмінні риси з правами на свободу слова, асоціацій, правом на повстання та правом на колективне звернення, що і стало предметом аналізу цієї статті.

На наш погляд, цікавим напрямом подальших досліджень є розгляд співвідношення права на мирні зібрання з правом на свободу віросповідання та правом на страйк.

Список використаних джерел

1. Дайси А. В. Основы государственного права Англии / А. В. Дайси. – М. : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1905. – 658 с.
2. David M. The new law of peaceful protest rights and regulations in the human rights act era / M. David. – Oregon : Hurt Publishing, 210. – 499 с.

3. Oja L. Right to freedom of assembly in Europe: How are the Domestic Regulations able to address the Developments and Potential Problems of the Right to Freedom of Assembly in the light of the International Standard of the Right? [Електронний ресурс] / L. Oja // University of Oslo. – 2011. – Режим доступу: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/22685/LiirixOjaxLLMxThesisx2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
4. Денісова М. М. Правове забезпечення реалізації конституційного права на мирні зібрання в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / М. М. Денісова. – Х., 2010. – 215 с.
5. Постанова Кіровоградського окружного адміністративного суду від 25.10.2012 р. №26526542 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26526542>.
6. Матвеев В. Ф. Очерк развития и современной постановки права публичных собраний во Франции, Германии и Англии [Електронний ресурс] / В. Ф. Матвеев. – СПб., 1909. – Режим доступу: <http://www.allpravo.ru/library/doc117p0/instrum2988/item3008.html>.
7. Антологія лібералізму: політико-правові вчення та верховенство права / відп. ред. С. Головатий. – К. : Кн. для бізнесу, 2008. – 992 с.
8. Аквинский Ф. Сумма теологии [Електронний ресурс] / Ф. Аквинский. – Киев : Ника-Центр, 2010. – Режим доступу: http://platonanet.org.ua/load/knigi_po_filosofii/istorija_srednevekovaja/foma_akvinskij_summa_teologii_chast_ii_i_voprosy_90_114_2010/8-1-0-1832.
9. Локк Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк. – М. : Мысль, 1988. – С. 137–405.
10. Аристотель. Афинская полития [Електронний ресурс] / Аристотель. – Режим доступу: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1443001000>.
11. Пейн Т. Права людини / Т. Пейн. – Л. : Літопис, 2000. – 288 с.
12. Declaration and Resolves of the First Continental Congress, October 14, 1774 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://avalon.law.yale.edu/18th_century/resolves.asp.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «STANKOV AND THE UNITED MACEDONIAN ORGANISATION ILINDEN v. BULGARIA» від жовтня 2001 р., заяви № 29221/95, № 29225/95 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59689>.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2015 р.

Серета М. Соотношение права на свободу мирных собраний и смежных прав

В статье описаны общие и отличительные черты права на свободу мирных собраний с другими смежными правами, в частности: правом на свободу ассоциаций, правом на свободу слова и правом на восстановление. Кроме того, освещена четкая историческая связь права на мирное собрание и права на коллективное обращение (петицию). Сделан вывод о том, что практическая необходимость в разграничении свободы собраний и свободы слова оказывается при правовом анализе такого явления, как одиночный пикет, а реализация права на мирные собрания является необходимым условием реализации права на восстановление в цивилизованных обществах.

Ключевые слова: свобода собраний, смежные права, фундаментальные права.

Sereda M. The Correlation Between the Right on Freedom of Peaceful Assembly and Related Rights

The article describes correlation between the right on freedom of peaceful assembly and other related rights, which guarantee the people's opportunity to communicate with society and state. In particular, the article shows correlation between the freedom of peaceful assembly and the freedom of association, freedom of expression, and right to petition. Also it shows link among the right to assembly peacefully and the right to rebellion against tyranny and oppression.

Within the article different scientific publications of national and foreign authors on the topic have been analyzed. The author expresses his own views on the key features that give the possibility to compare and differentiate these freedoms and rights and also try to show the practical necessity to distinguish freedom of peaceful assembly and related rights.

As a result of the research author comes to the conclusion that the realization of the right to freedom of peaceful assembly is an essential condition for exercising the right to rebellion against tyranny and oppression. The other outcome is that the author proves the thesis that the physical presence of the participants of peaceful gathering in public place is one of the important characteristic, which enables to distinguish the right to freedom of assembly from the right to freedom of expression. The author put an emphasis on the fact that the important feature of an assembly is its temporary character, unlike of association that is mainly focused on the constant communication in future. The common and distinctive features of right to peaceful assembly and the right to petition have also been investigated within the article.

Certain conclusions of the article are useful not only in theoretical but also in practical law field. For instance, the author reasoning the necessity to consider the right to picketing (by one person) as a form of freedom of expression and therefore to use the article 34 of the Constitution.

Keywords: freedom of assembly and related rights, fundamental rights.

Порівняльне правознавство: історична ретроспектива і нові виклики

10 грудня 2015 р. у Києві відбулися «круглий стіл» «Порівняльне правознавство: історична ретроспектива і нові виклики» та презентація наукової літератури, організовані Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького НАН України спільно з Національною академією правових наук України та Українською асоціацією порівняльного правознавства. У заходах взяли участь близько 70 вчених, які представляли наукові установи та вищі навчальні заклади Києва, Харкова, Одеси, Львова, Ужгорода, Сум, Чернівців, а також США і Литви.

Із вступним словом перед учасниками виступили академік НАН України, член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права, директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України **Ю. С. Шемшученко** та дійсний член (академік) НАПрН України, віце-президент НАПрН України – керівник Київського регіонального центру **В. П. Тихий**. Вони підкреслили значну роль порівняльно-правового пізнання в теоретико-методологічному оновленні юридичних наук, а також вирішенні практичних завдань у процесі реформування української правової системи. На думку Ю. С. Шемшученка, «Порівняльне правознавство не применшує і не заперечує здобутки інших юридичних дисциплін,

але саме воно у співдії з останніми покликане стати сучасним продуцентом основних концептів і термінів юридичних наук. Замість однозначного універсалізму, виплеканого цими науками протягом багатьох століть, воно несе в собі ідею плюральності світу, традицій і досвіду, вираженого, не-телеологічного ставлення до процесів конвергенції та дивергенції. А разом з цим – ідею відмови від нав'язування права, творчого сприйняття скарбниці світового правового досвіду, поваги до чужих правових моделей як культури і стилю життя різних народів». Модератор «круглого столу», член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права, керівник Центру порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України **О. В. Кресін** привітав українську наукову громадськість з обранням до Міжнародної академії порівняльного права двох нових членів – професорів Національного університету «Одеська юридична академія» **Х. Н. Бехруза** і **М. А. Дамірлі**.

Член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права, професор кафедри права ЄС і порівняльного правознавства Національного університету «Одеська юридична академія» **М. А. Дамірлі** у доповіді «Біля витоків порівняльного правознавства: порів-

няльний фікх» наголосив на необхідності врахування відмінностей у генезі порівняльного правознавства у різних регіонах світу та перегляду традиційної заходоцентричної схеми історії цієї наукової дисципліни. На основі повернення до наукового обігу джерел він продемонстрував наявність сутнісних елементів компаративістського мислення у ранній мусульманській правовій думці.

У доповіді іноземного члена НАН України і НАПрН України, члена-кореспондента Міжнародної академії порівняльного права, професора Університету штату Пенсильванія (США) **У. Е. Батлера** «Слов'янський підхід до ідентифікації російської правової системи: pro і contra» було простежено формування, розвиток і занепад ідеї слов'янської правової сім'ї у російській та західній правовій думці. Доповідач дійшов висновку про занепад цієї ідеї у першій половині ХХ ст. та її трансформацію в теорію євразійського права, що продовжує конструюватися багатьма російськими вченими, але не має широкої підтримки серед європейських та американських юристів.

Член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права, керівник Центру порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України **О. В. Кресін** у доповіді «До питання про витоки порівняльного правознавства» наголосив на неможливості визначення точної дати появи юридичної компаративістики. Хоча вперше її було проголошено окремою наукою в 1800 р., її витоки і передумови формування лежать у компаративістських елементах мислення

про право, а також у потребі систематизації результатів порівняльно-правового пізнання, одним із перспективних варіантів (але не єдиним) якої виявилось порівняльне правознавство.

У доповіді доцента кафедри теоретичних і приватноправових дисциплін Київського міжнародного університету **О. В. Ткаченка** «Перегринський претор як епістемологічна модель сучасного компаративіста (до питання про порівняння як філософське мислення правової постметафізики)» було наголошено на де-локалізації філософського мислення в сучасній європейській думці (єдність філософського мислення як свого роду цілісної математичної системи втрачено) й праві кожної науки самостійно розробляти свої філософські засади. Доповідач підкреслив існуючий парадокс: юридична наука більшою мірою зберігає традиції класичного математичного мислення, ніж, скажімо, фізика, що поступово гуманітаризується. Правознавство повинне оперувати не нормами, а смислами. І нові смисли в ньому можуть сформуватися лише при виході за межі національного права, усвідомлення його обмежень, пошуку того, що може стати новим смислом для останнього, і присвоєння ідеї цього смислу, чим і займається порівняльне правознавство.

Член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права, професор кафедри теорії права Національної академії внутрішніх справ **О. Д. Тихоміров** у доповіді «Порівняльна філософія права: проблеми осмислення» зазначив, що порівняльно-правове мислення не може бути зведене до однієї дисципліни, воно проникає у всі юридичні науки.

Але саме порівняльне правознавство найбільшою мірою концентрує в собі ідею плюралізму і діалогу правових систем. Порівняльна ж філософія права – напрям міждисциплінарних досліджень, що перебуває на етапі становлення і охоплює порівняльне пізнання національних і регіональних особливостей розвитку філософсько-правових систем.

У доповіді члена-кореспондента Міжнародної академії порівняльного права, завідувача кафедри права ЄС і порівняльного правознавства Національного університету «Одеська юридична академія» **Х. Н. Бехруза** «Галузева юридична компаративістика: проблеми викладання» було підкреслено вплив, який справляє наукова і громадська науково-організаційна діяльність, зокрема заходи і видання Української асоціації порівняльного правознавства, на розвиток викладання комплексу порівняльно-правових дисциплін у вузах. І в умовах скорочення викладання більшості дисциплін така громадська діяльність набуває дедалі більшого значення, допомагає відстоювати позиції компаративістів. А тому важливо не загрузати у «вічних» питаннях порівняльного правознавства, а послідовно конструювати і репрезентувати його позитивну платформу, а також удосконалювати комплекси навчально-методичної літератури з кожної компаративістської дисципліни.

Науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України **Є. В. Ромінський** у доповіді «Значення компаративних студій для історико-правових досліджень»

звернув увагу на домінування як у західній, так і в українській історико-правовій науці апріорно узагальнених концептів, таких, як нібито єдине феодальне право, що не впливають із реальних порівняльних досліджень. А останні якраз доводять, що у правовому розвитку країн Європи були принципові відмінності, що дають змогу говорити про них як, умовно кажучи, про самостійні правові мікрокосмоси. Тому історії права вкрай необхідно перейти до систематичних і фундаментальних порівняльних досліджень на основі інструментарію юридичної компаративістики.

У доповіді доцента кафедри права Київського національного лінгвістичного університету **Б. В. Островської** «Взаємодія канонічного та міжнародного права у врегулюванні міжнародних правових відносин» було наголошено, що сучасна європейська цивілізація знехтувала морально-релігійною основою права, а тому виявилася неготовою як до співжиття з великими спільнотами мігрантів, так і до діалогу з іншими цивілізаціями. Доповідач наголосила, що право в Європі протягом останніх століть було зведене до його позитивної форми, і відзначила, що релігійне право за своєю сутністю є правом природним, хоча й частково матеріалізованим і позитивованим у вигляді канонічного права та соціальної доктрини церков.

Науковий співробітник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка (м. Суми) **О. М. Литвинов** у доповіді «Культурно-цивілізаційні засади праворозуміння в контексті смислової дихотомії "Схід-Захід": український ракурс» звернув увагу на те, що в основі правових ма-

кроспільнот, таких як цивілізації, лежить певне домінуюче праворозуміння. Саме воно значною мірою визначає траєкторію розвитку останніх та їх відмінностей від інших.

У доповіді доцента Європейського гуманітарного університету (Вільнюс, Литва) **Л. О. Тимченко** «Трансформація поняття "державна" у сучасному міжнародному праві (на прикладі Держави Палестина)» було наголошено, що в юридичній науці немає загальновизнаного і загальноприйнятого визначення держави. У міжнародному праві поява держави більше не є питанням лише факту чи лише права, загально-визнаних критеріїв державності не існує, в результаті чого маємо таке явище, як невизнані держави, а також пов'язані з цим міжнародні конфлікти.

У дискусії за результатами «круглого столу» виступили: дійсний член (академік) НАПрН України, керівник відділу міжнародних наукових зв'язків НАПрН України О. В. Скрипнюк; член-кореспондент НАПрН України, заступник директора Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України В. П. Нагребельний; дійсний член (академік) НАПрН України, головний редактор журналу «Право України» О. Д. Святоцький; член-кореспондент НАПрН України, завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України І. О. Кресіна; член-кореспондент НАПрН України О. М. Вінник; член-кореспондент НАПрН України, перший заступник начальника Інституту кримінально-виконавчої служби С. Г. Стеценко; член-кореспондент НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права

Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України Н. М. Оніщенко; професор, учений секретар Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України Н. М. Пархоменко; професор, директор Інституту порівняльного публічного права та міжнародного права Ужгородського національного університету М. В. Савчин; професор кафедри теорії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія» Н. М. Крестовська; професор кафедри теорії та історії держави Класичного приватного університету (Запоріжжя) С. К. Бостан; генерал-майор міліції А. Й. Француз; доцент, начальник управління планування та координації правових досліджень НАПрН України Д. В. Лук'янов; доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка О. В. Буткевич; доцент кафедри міжнародного права і міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія» Т. Р. Короткий; доцент кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка К. В. Смирнова; доцент кафедри права ЄС та порівняльного правознавства Національного університету «Одеська юридична академія» Ю. Ю. Акіменко; с.н.с. відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України О. В. Кукуруз; доцент кафедри державного управління Українського католицького університету І. Д. Софінська; доцент кафедри теорії держави і права Національного університету «Одеська

юридична академія» К. В. Горобець; доцент, с.н.с. відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України Л. О. Макаренко; доцент кафедри права ЄС і порівняльного правознавства Національного університету «Одеська юридична академія» І. С. Кривцова; доцент кафедри теорії права Національної академії внутрішніх справ О. В. Тюріна; доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжнародного гуманітарного університету Н. В. Хендель; доцент Національного університету Державної податкової служби України С. В. Кудін; с.н.с. відділу кримінального права та кримінології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України В. Н. Кубальський; доцент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Д. О. Вовк; с.н.с. відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України А. Ю. Іванова; доцент Київського міжнародного університету В. С. Лук'янець; с.н.с. відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України О. О. Малишев; доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка Ю. В. Цветкова; с.н.с. відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України Т. І. Бондарук; науковий консультант управління вивчення та аналізу судової практики Верховного Суду України З. П. Мельник; співробітники Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України В. Є. Улиганець і Р. Ю. Завітневич та ін.

Під час презентації першим було представлено опубліковане в Лондоні англomовне видання «**Правова доктрина України**», т. 1 (Ukrainian Legal Doctrine: in 5 volumes / Ed. by V. Ia. Tatsyi, eng. edition ed. and transl. by W. E. Butler. – Vol. 1: Fundamental Theoretical and Historical Jurisprudence / Ed. by O. V. Petryshyn. – London: Wildy, Simmonds and Hill Publishing, 2015). Цей том за редакцією О. В. Петришина було підготовлено під егідою НАПрН України, переклад на англійську мову та його наукову редакцію здійснив У. Е. Батлер.

Фундаментальна наукова монографія «Правова доктрина України» є найбільш докладним серед опублікованих розглядом української правової доктрини. Книгу підготовлено 174 науковцями, серед яких 90 членів Національної академії правових наук України. Вона підбиває підсумок двадцятирічної діяльності цієї інституції. У книзі комплексно і всебічно висвітлено питання становлення національної правової доктрини на різних етапах розвитку української державності, досліджено її сучасний стан з усіма надбаннями та проблемами, обґрунтовано тенденції й перспективи її реформування та подальшого вдосконалення.

Перший розділ книги присвячено філософії права, методологічним та наукознавчим фундаментальним принципам правознавства, другий – верховенству права в сучасній українській практиці, правам людини, доктринальним засадам правової системи України. У третьому розділі розглядаються доктринальні концепції сучасної української державності, включно з українськими підходами до громадянського

суспільства, державного устрою, судової практики і правової доктрини як джерел українського права, правовим аспектам і наслідкам наближення українського права до права ЄС, у четвертому – сучасні українські доктрини історії права зі спеціальною увагою до історіографії досвіду українського державотворення ХХ ст.

Далі було презентовано серію збірників наукових праць «Історія порівняльного правознавства», «Філософія порівняльного правознавства», «Ідея порівняльного міжнародного права: pro et contra», виданих Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького НАН України спільно з НАПрН України та Українською асоціацією порівняльного правознавства. Всі три видання є унікальними за своєю проблематикою для пострадянських країн та, значною мірою, для світової науки взагалі й написані колективом учених з України, США, Франції, Німеччини, Італії, Угорщини, Білорусі, Росії, Молдови.

Збірник наукових праць «**Філософія порівняльного правознавства**» (за редакцією О. В. Кресіна) присвячено розгляду загальних та спеціальних аспектів філософії порівняльного правознавства. У ньому аналізується проблема ідентичності філософії порівняльного правознавства, її співвідношення з філософськими засадами порівняльно-правових досліджень та компаративістської методології, порівняльною філософією права. Тут приділено увагу проблемам плюралізму правових систем у контексті просторового виміру права, осмисленню взаємодії правових систем, аксіологічному та нормативному виміру взаємодії релігійного і світського права.

Збірник наукових праць «**Історія порівняльного правознавства як сфера наукових досліджень**» (за редакцією О. В. Кресіна, І. М. Ситара; упорядник О. В. Кресін) присвячено розгляду історії порівняльного правознавства у загальносвітовій, європейській, національних (українській, англійській, російській, білоруській), а також персоналістській перспективах. На думку авторів видання, осмислення контексту та історичного значення виникнення порівняльно-типологічного підходу і породжених ним порівняльного правознавства та інших дотичних дисциплін здатне відкрити і невикористаний потенціал забутих концепцій, в іншому світлі побачити нібито аксіоматичні основи розвитку юридичної науки загалом.

Збірник наукових праць на честь іноземного члена НАН України та НАПрН України Уїльяма Елліотта Батлера «**Ідея порівняльного міжнародного права: pro et contra**» (за редакцією Ю. С. Шемшученка, О. В. Кресіна; упорядники О. В. Кресін, І. М. Ситар) присвячено аналізу творчого шляху академіка У. Е. Батлера та науковим проблемам, дослідженню яких він присвятив найбільшу увагу. В книзі аналізуються аспекти запропонованої ним ідеї порівняльного міжнародного права, проблеми універсальності та фрагментації міжнародного права, співвідношення, взаємодії та порівняння міжнародного, європейського та національного права.

Логічним продовженням цього циклу стала англомовна монографія «**Взаємодія правових систем: пострадянські підходи**» за редакцією У. Е. Батлера та О. В. Кресіна, видана у Великій

Британії (The Interaction of Legal Systems: Post-Soviet Approaches / Ed. by: W. E. Butler, O. V. Kresin. – London: Wildy, Simmonds and Hill Publishing, 2015). У ній тридцять два компаративісти з України, Білорусі, Молдови, Росії та США запропонували своє бачення філософії, теорії, методології аналізу та практики взаємодії національних правових систем, взаємодії міжнародного, інтеграційного та національного права, а також світського і релігійного права. Особливу увагу в монографії приділено ідеям соціальності права, процесуального порівняльного правознавства, порівняльного міжнародного права, теоріям відкритого права, правових трансплантатів, правової акультурації, змішаності у праві, релігійним і традиційним правовим системам.

Видана у Харкові фундаментальна хрестоматія для юридичних вищих навчальних закладів і факультетів «**Порівняльне правознавство**» (укладачі: О. В. Петришин, О. В. Зінченко, Д. В. Лук'янов) містить витяги з джерел права та доктринальних праць основних правових сімей – романо-германської, англо-американської, релігійної та традиційної.

Збірник наукових праць «**Сучасні проблеми порівняльного правознавства**» (за редакцією Ю. С. Шемшученка, Я. В. Лазура; упорядники О. В. Кресін, М. В. Савчин), виданий в Ужгороді, присвячений визначенню природи по-

рівняльного правознавства в умовах процесів глобалізації, інтеграції та сучасних викликів світовому правопорядку та міжнародному співробітництву. У ньому розглянуто основні наднаціональні тенденції розвитку права, зокрема формування універсальних цінностей, зближення національних правових систем, трансформація європейського та міжнародного права, розвиток правового забезпечення процесу європейської інтеграції та співробітництва України з країнами Балтії, Центральної та Східної Європи. Авторами статей у збірнику стали вчені з України, Японії, Польщі, Росії, Словаччини, Угорщини, Молдови, Білорусі.

Як «круглий стіл» «Порівняльне правознавство: історична ретроспектива і нові виклики», так і презентація наукової літератури стали гідним підсумком 2015 року, який, попри надзвичайно несприятливі обставини, став роком значних наукових здобутків у сфері юридичної компаративістики в Україні, а також їх визнання у світі.

Матеріал підготував:

О. Кресін, керівник Центру порівняльного правознавства Інституту держави і права В. М. Корецького НАН України, головний науковий співробітник відділу зв'язків з державними органами і міжнародними організаціями НАПрН України, кандидат юридичних наук, доцент

Актуальні проблеми судового права: огляд міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Івана Єгоровича Марочкіна

30 жовтня 2015 р. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого та кафедра організації судових та правоохоронних органів Університету провели Міжнародну науково-практичну конференцію «Актуальні проблеми судового права», присвячену світлій пам'яті видатного вченого професора Івана Єгоровича Марочкіна.

Проблеми судового права завжди викликали значну зацікавленість із боку наукової спільноти та практиків. Проте захід указаної тематики був проведений уперше. Метою конференції було широке обговорення гострих проблем судового права, висловлення пропозицій щодо їх подолання, а також вироблення концептуального бачення щодо предмета, принципів, суб'єктів судового права та загальних положень судових процедур.

Відкрив пленарне засідання з вітальними словами проректор з наукової роботи професор **А. П. Гетьман**, який зазначив, що конференція присвячена пам'яті видатного вченого та прекрасної людини – Івана Єгоровича Марочкіна, який стояв біля витоків судового права незалежної України, і тому тема конференції обрана не випадково. Також проректор висловив сподівання, що захід матиме цікаву та конструктивну дискусію.

Привітала учасників і організатор конференції, завідувач кафедри організації судових та правоохоронних органів професор **Л. М. Москвич**, яка відзначила актуальність теми та побажала учасникам плідної роботи. Також професорка презентувала колективну монографію «Судова влада», ідея видання якої належала професору **І. Є. Марочкіну**. До монографії увійшли концептуальні положення наукових робіт Івана Єгоровича, його учнів, друзів, вчених та практиків, разом з якими він створив основи теорії судової влади, фундамент судового права.

Із науковою доповіддю «Судове право і процесуальний статус учасників цивільного судочинства» виступив Постійний представник Верховної Ради України у Конституційному Суді України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України **А. О. Селіванов**. Академік зазначив, що праці професора **І. Є. Марочкіна** мають особливе значення для теорії і практики, оскільки професор **І. Є. Марочкін** – це вчений з академічно світлим баченням перспектив удосконалення судової системи, приділяючи особливу увагу «розумному судочинству». Увага акцентувалася на тому, що у сучасних умовах вимогливості й відповідальності суддів

за правильне здійснення процесуальних стадій та їх діяльність як юристів, професійна компетентність стає вирішальним чинником довіри до суддів і це вимагає з їх боку неухильного дотримання законів незалежно від правосуб'єктності учасників правосуддя.

Із науковою доповіддю «Адвокатура в системі суб'єктів судового права» виступила доктор юридичних наук, професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка **О. Г. Яновська**. Професорка наголосила, що концептуальною основою для оптимізації реалізації судової влади в Україні здатна стати окрема галузь правової науки – судове право, яке покликане, у тому числі, розкрити найважливіші принципи взаємовідносин судової влади з іншими органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства, а інститут адвокатури в системі суб'єктів судового права має займати чільне місце.

Доктор юридичних наук, професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка **С. В. Прилуцький** презентував доповідь на тему «Суд як ключова категорія та визначальний феномен судового права», в якій поставив низку нагальних питань, які прямо стосуються предмета теорії судової влади, і які не «втискуються» у класичне сприйняття суду винятково як органу державної влади, окресленого рамками судової системи. Доповідь викликала особливо жваву та цікаву дискусію, тон якої задав професор А. О. Селіванов. Було обговорено декілька проблемних питань та висловлено чимало пропозицій щодо їх вирішення.

Із доповіддю «Судове право як процесуальне право: до постановки проблеми» виступила доктор юридичних наук, начальник кафедри управління, адміністративного права і процесу та адміністративної діяльності Національного університету Державної податкової служби України **О. П. Рябченко**. Було зазначено про доцільність наукового підходу щодо визначення судового права як процесуального права, зважаючи не тільки на обґрунтовані єдині засади різних видів судового процесу, а й на визнання існування правосуддя суто у процесуальній формі.

«Конституційне право на судовий захист і міжнародні стандарти» – доповідь доктора юридичних наук, доцента, в. о. завідувача кафедри правосуддя Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича **О. В. Щербанюк**. Зазначено, якщо судовий захист здійснюється у всіх формах судочинства, то він постає як комплексний міжгалузевий інститут права, тобто як сукупність взаємопов'язаних юридичних норм (інститутів), що містяться в різних галузях права, що регулюють однорідну групу суспільних відносин.

Наукова доповідь «Судова влада і суспільство: актуальні напрямки взаємодії» доктора юридичних наук, доцента, голови Апеляційного суду Запорізької області **В. В. Городовенка** була присвячена проблемам довіри до судової гілки влади, межах допустимої критики судової гілки влади, відкритості та проблемам громадського контролю за судом.

Особливо дружні привітання на адресу організаторів конференції висловив професор кафедри кримінально-

го процесу Національної академії внутрішніх справ **Д. П. Письменний**, побажавши, щоб даний захід, присвячений пам'яті його друга професора І. Є. Марочкіна, став для Університету традицією. У науковій доповіді «Відновлення функцій Верховного Суду України як найвищого судового органу України» Д. П. Письменний наголошував на визначальній ролі Верховного Суду у судовій системі України.

Верховному Суду України була присвячена і наукова доповідь **О. Б. Прокопенка**, кандидата юридичних наук, судді Верховного Суду України «Роль Верховного Суду України в забезпеченні ефективності національної судової системи». Зокрема, було зазначено, що Верховний Суд України направив до Верховної Ради України свої пропозиції щодо конституційних засад реформування судової системи, розроблено пакет законодавчих ініціатив щодо внесення змін до Конституції України, стратегії удосконалення діяльності судової системи, розширення можливостей позасудового вирішення справ, покращення доступу громадян до правосуддя, зміцнення ролі Верховного Суду у питаннях забезпечення однакового застосування усіма судами норм права.

Із доповіддю на тему «Внесення змін до Закону України «Про судовий збір» та забезпечення права на доступ до правосуддя» виступила кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Н. Ю. Сакара**. Доповідачка розглядала питання збільшення ставок зі сплати судового збору та чи не було цим створено обмеження права на доступ

осіб до суду, які можуть призвести до порушення права на справедливий судовий розгляд.

Кандидат юридичних наук, доцент, науковий консультант Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ **О. З. Хотинська-Нор** виступила із доповіддю на тему «Теорія судової реформи в структурі судового права», у якій зазначила, що слід усвідомлювати, що реформи генерують потік інституціональних змін у судовій системі, частина з яких здатна розвиватися за наміченим планом, друга частина реалізується у спотвореному вигляді, третя – стає нереальною та відмирає. Тому теорія судової реформи повинна стати невід'ємною складовою науки судового права, розкриваючи основні детермінанти реформування інститутів судової влади.

Із науковою доповіддю на тему «Взаємодія Генеральної прокуратури з Конституційним Судом за додержанням прав і свобод людини» виступив **В. Г. Клочков**, кандидат юридичних наук, прокурор відділу слідчого управління Генеральної прокуратури України, старший радник юстиції, докторант Національного транспортного університету України. На розсуд учасників конференції було запропоновано аналіз форм та механізмів взаємодії Генеральної прокуратури України з Конституційним Судом України для ефективного забезпечення прав і свобод людини, а також запропоновано удосконалення їх реалізації.

Доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правосуддя Харківського національного університету

ім. В. Н. Каразіна **М. В. Руденко** презентував аудиторії доповідь на тему «Варто повернути інститут контролю судді за своєчасним зверненням до виконання судових рішень та впровадити звіт про виконання рішення суду». Професор наголосив, що забезпечення своєчасного примусового виконання судових рішень, підвищення ефективності виконавчого провадження та реорганізація системи виконання судових рішень є одним із пріоритетних завдань у рамках реалізації судової реформи.

Доктор юридичних наук, професор, заступник керівника апарату Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ **В. В. Сердюк** виступив із доповіддю на тему «Передумови досягнення уніфікації судової практики в Україні». Було сказано, що специфіка судової діяльності перш за все пов'язана із постійним застосуванням права до конфліктних ситуацій, які виникають у суспільстві. Для цього суд зобов'язаний діяти в рамках закону та підкорятися лише йому. Однак практика правозастосування судами розкриває ряд проблем, з якими вони стикаються майже щодня, однією з яких є відсутність стійкості законодавства. Сконструювати ідеальний закон ще не вдалося нікому, оскільки об'єктивно він завжди буде відставати від суспільних потреб, але наближати закон до потреби його відповідності для вирішення правового спору є основним завданням нормотворчої діяльності. А стійкість законодавства лише побічно перебувала в полі наукового пошуку.

«Органи виконання рішень суду в системі суб'єктів судового права» – тема наукової доповіді кандидата юри-

дичних наук, доцента кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, судді у відставці **В. В. Афанасьєва**. Досліджуючи цю проблематику, доповідач дійшов таких висновків. По-перше, остаточне і повне виконання судових рішень є логічним завершенням реалізації функції правосуддя; по-друге, цей процес має розглядатися у сфері дії судового права, тож органи і особи, які його реалізують, повинні позиціонуватися як суб'єкти судового права; по-третє, органи виконання судових рішень організаційно відокремлені від органів судової влади, відносячись до виконавчої гілки влади (державні виконавча та кримінально-виконавча служби) або здійснюючи незалежну професійну діяльність (приватні виконавці), проте діють у безпосередньому взаємозв'язку із ними; по-четверте, суд впливає на органи виконання, забезпечуючи контроль за виконанням судових рішень. Покладення на суд контролюючої функції у цій сфері передбачає його відповідальність за своєчасне, повне і неупереджене виконання судових рішень.

Кандидат юридичних наук, доцент, суддя господарського суду Харківської області **Т. Д. Суярко** виступила із доповіддю на тему «Дисциплінарна відповідальність судді: диявол у деталях (Проблемні питання застосування до суддів дисциплінарної відповідальності на підставі підпункту “а” частини 1 ст. 92 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”)». У доповіді був запропонований детальний аналіз притягнення судді до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного про-

вадження на підставі умисної або внаслідок недбалості незаконної відмови в доступі до правосуддя (у тому числі незаконна відмова в розгляді по суті позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо) або інше істотне порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що унеможливило учасниками судового процесу реалізацію наданих їм процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків або призвело до порушення правил підсудності чи підвідомчості.

Продовжуючи тематику відповідальності суддів, виступила **О. М. Овчаренко**, кандидат юридичних наук, асистент кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, головний науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса із доповіддю «Інститут юридичної відповідальності судді в системі судового права». Інститут юридичної відповідальності судді – це складний міжгалузевий регулятивно-охоронний інститут права, що динамічно впливає на найважливіші відносини, пов'язані з формулюванням і формалізацією ознак неправомірних дій суддів та процедур притягнення цих посадових осіб до різних видів відповідальності й служить охороні режиму верховенства права в сфері правосуддя. Інститут юридичної відповідальності судді поєднує ознаки предметного (специфічним предметом його регулювання є правовідносини, які пов'язані з реалізацією компетентними органами держави обов'язку судді зазнати покарання за неправомірний вчинок) й функціональ-

ного (до змісту цього інституту входять норми, які регламентують процедури притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності) інституту.

М. О. Борисенко, аспірантка кафедри криміналістики та кримінального процесу Академії адвокатури України, помічник судді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, виступила із доповіддю на тему «Зарубіжний досвід забезпечення єдності правозастосування судами». Зазначила, що забезпечення єдиного застосування норм права судами різних країн світу значною мірою залежить від правової системи, оскільки у різних судових системах представників різних правових систем запроваджуються притаманні лише конкретній країні механізми забезпечення єдності правозастосування.

Із науковою доповіддю на тему «Прокуратура як суміжний інститут судової влади» виступив кандидат юридичних наук, доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Ю. І. Крючко**. Євроінтеграційний вибір України потребує реформування прокуратури відповідно до європейських стандартів. На думку доповідача, оптимальним варіантом в актуальних умовах є віднесення прокуратури до системи судової влади, оскільки завдання прокуратури, будучи пов'язаними зі здійсненням правосуддя, повинні визначати її місце у судовій гілці влади.

«Проблеми функціональної спрямованості прокуратури в контексті її інтеграції до судової влади» – тема доповіді **А. В. Лапкіна**, кандидата юридичних

наук, асистента кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Доповідач звертав увагу на те, що, на його думку, запропонована стаття проекту змін до Конституції України однозначно не вирішує питання щодо місця прокуратури у судовій владі. Сама по собі наявність цієї статті у Розділі «Правосуддя» не означає повноцінної інтеграції прокуратури до судової влади, як, наприклад, не є інститутом судової влади і адвокатура, статтю стосовно якої пропонують також включити до цього Розділу. Тому прокуратуру та адвокатуру можна розглядати, швидше, як суміжні із судовою владою інститути, ніж як органи останньої.

Із доповіддю «Проблемні питання, що виникають при розгляді справи по суті в судах першої інстанції» виступила **К. Є. Готьван**, студентка 4-го курсу 3-ї групи Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (науковий керівник доцент І. О. Русанова). На розгляд аудиторії були запропоновані основні проблеми, що перешкоджають швидкому та всебічному розгляду справи, та запропоновані деякі можливі шляхи їх подолання.

Наприкінці другого пленарного засідання були підбиті підсумки роботи конференції, висловлені слова щирої вдячності усім учасникам, вручені сертифікати учасника студентам.

Повні тексти наукових доповідей та повідомлень учасників конференції опубліковані організаційним комітетом конференції у збірнику матеріалів конференції: Актуальні проблеми судового права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Івана Єгоровича Марочкина (Харків, 30 жовт. 2015 р.) / редкол.: Л. М. Москвич (голова) та ін. – Х. : Право, 2015. – 440 с.

Матеріали підготували:

Л. Москвич, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри організації судових та правоохоронних органів, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

І. Юревич, кандидат юридичних наук, асистент кафедри організації судових та правоохоронних органів, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Я. Ковальова, кандидат юридичних наук, асистент кафедри організації судових та правоохоронних органів, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Новий погляд на право як феномен культури: український ракурс у контексті філософії права Нового часу

Повернення вітчизняного правознавства в рідне світове процесу осмислення принципів, способів і форм соціальної взаємодії триває в різних напрямках і з залученням різноманітного методологічного інструментарію. Особливо актуальною є проекція визначальних для сучасної правової реальності досягнень на завдання, вирішення яких є нагальними й обов'язковими для нашої країни. Один із ракурсів погляду на такі завдання запропонований у монографії О. М. Литвинова, де він спирається на надзвичайно широку за змістом категорію культури, обмежуючи її у виокремлених сенсах правової спрямованості насамперед класичними теоріями природного права Нового часу¹. Аргументацію щодо доцільності цього підходу слід вважати переконливою: останні століття, включаючи й сьогодні, формування соціуму за допомогою організаційних і регулятивних норм, що кваліфікуються переважно як «право», відбувається саме в спіранні на категорії, розроблені у філософсько-правових доктринах цього періоду. Слід вважати доречним і постійне підкреслення в монографії й особливого зна-

чення ідеї прав людини, що тлумачиться як втілення раціоналістичної і гуманістичної спрямованості розвитку культури у цілому в персоналістичному її втіленні.

Потрібно зазначити, що в даній рецензії ми звернемося не до всіх думок автора, що він їх нам пропонує. Це потребує доволі розгорнутого обговорення, хоча б з огляду на загальний, відверто кажучи, незвичний для нас обсяг книжки (93,0 ум. друк. арк.), однак ще й з причини кількості самих думок, деяких дещо незвичних, включаючи й запропоновану термінологію. Звернемося, поперше, до того, що є загальною концепцією, по-друге, що є принципово новим, по-третє, що викликає запитання, сумніви, заперечення і навіть неприйняття. Вважаю, не тільки в мене, а й у інших, хто знайде можливість і час ознайомитися з цією працею, де на її полемічну складову звертає увагу сам автор. Указує він і на джерела, що були зразками для такого спрямування викладання результатів наукового пошуку – класичні філософсько-правові твори Нового часу, світова і вітчизняна спадщина, що є принциповим у загальному контексті запропонованої концепції.

Від самого початку О. М. Литвинов починає обґрунтовувати точку зору, яку гранично коротко можна назвати діа-

¹ Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення / О. М. Литвинов. – Луганськ : Янтар, 2014. – 800 с.

гностичною, спираючись на запропонований ним же термін (с. 6) і його пояснення (с. 12–13). Метафора досить вдала, що відразу посилюється доведенням необхідності критичного підходу в заявленому методологічному напрямку попперівського раціоналізму до нашої дійсності зокрема. Обстоюється необхідність філософського обґрунтування універсальності права, автор ділиться міркуваннями стосовно необхідності опертя на новочасний раціоналізм як методологічне протиставлення ірраціоналізмові буття і дій у нашій соціально-правовій реальності. Останнє він тлумачить як спадщину радянську, однак культурно укорінену в східний традиціоналізм. Культурологічний аспект такого обґрунтування додає загальній критичній позиції гуманістичного забарвлення через відстоювання моральності егалітаризму в світовій (К. Поппер), російській (Вл. С. Соловйов) і українській (М. В. Цвік) думці, що змушує автора дійти висновку про обов'язковість звернення до феноменологічного дослідницького інструментарію (Е. Гуссерль) та зміни погляду на історію (Ф. Бродель), інтерпретуючи її насамперед як історію культури (Й. Гьойзінга). Абрис методологічного розмаїття є водночас спрямованим на надбання світової природноправової думки Нового часу та відбиттям їх на різних рівнях соціального буття (та, як потім буде показано, і небуття), що дозволить побудувати досить оригінальну конструкцію з переважанням негативних кольорів у її сприйнятті. Прикро, але вона має вигляд достовірний.

У загальній концепції, викладеній у Розділах 1 і 2, через інверсію сенсів

засадничих категорій дослідження («Культура як правова категорія» та «Право як категорія культури») вказаний негатив у виявленні значення певних соціальних регуляторів нормативного вигляду втілюється в запропонований у монографії погляд на правову реальність не в жорсткій термінології («небуття», «неправо» тощо), а в більш толерантній. Це поняття «вторинні культури», які є некреативними та імітаційними, а ідея прав людини стосується не кожного, і поняття «негатив-патерналізм», що характеризує державний лад суспільств «вторинних культур», включаючи й Україну. Завісу над такою реальністю відкривають також поняття, що їх запропонував автор: «соціальний паразитизм», «соціальна фікція», «нові форми рабства». Сюди ж слід віднести й «корупцію». Відзначимо також змістовну й логічну кореляцію ступеня розвитку культур (у правовому сенсі насамперед) «первинних» і «вторинних» з «відкритим» та «закритим» суспільствами, причому О. М. Литвинов наполегливо підкреслює думку щодо значення переважання раціональних форм і способів взаємодії в перших та ірраціональних – у других.

Щодо принципово нового, то тут, крім справді нової концепції і нової термінології, на багатьох сторінках цієї об'ємної праці стикаємось із новими підходами й інтерпретаціями відомих теоретичних положень та історичних подій, наприклад, цікава, втім спірна версія останніх днів життя Ісуса Христа (с. 85–87). Усе це нове викладене у висновках, що становлять немов окремий розділ і, зважаючи на їх вельми великий обсяг (с. 678–721), можуть бути рецен-

зованими окремо. Але тут звернемо увагу лише на таке: автор, передбачаючи такого штибу зауваження, сам говорить про їх різний ступінь важливості. Це є, звісно, певною вадою рецензованого тексту, і не однією.

Щодо самих висновків, то їх подано в доволі розгорнутому вигляді як своєрідне реферування, а звідси виглядає слушною думка про можливі варіанти ознайомлення з даним неординарним дослідженням також у неординарний спосіб. Мається на увазі порядок читання не від початку до кінця, а відповідно до ступеня значущості того «філософського осмислення», що його заявлено в назві монографії. Тоді виглядають слушними такі варіанти прочитання. Перший. Це спочатку ознайомлення з висновками, а потім звернення до відповідних сторінок тексту, де накреслений шлях до них. Другий. Це виокремлення концептуально, саме у філософсько-правовому сенсі, найбільш значущих Розділів 1 і 2 (а ще й додавши останні підрозділи Розділів 3 і 5), тобто першочергове їх прочитання, звісно, після Передмови і Вступу, а потім Висновки. Такі поради є результатом ознайомлення з цією монографією, де ще й окремо слід відзначити джерельну базу, що налічує 1280 позицій, з них майже сто – іноземними мовами (англійською, данською, іспанською, італійською, литовською, німецькою) та майже сто – праці самого автора монографії. Але такий «гігантизм» не виглядає неприродним з причини, що праця є результатом більш ніж 20 років досліджень.

З усіх висновків найважливішими і водночас найбільш дискусійними виглядають такі, що заявлені як назви пер-

ших розділів. Культуру як правову категорію автор обґрунтовує в межах досягнень вітчизняної філософії культури («київська культурно-антропологічна школа»), що, безперечно, слід підтримувати, оскільки констатація досягнень української гуманітарної науки сама по собі потребує розвитку в подальшому. Позбавлення відомого комплексу меншовартості у цій царині знань є одним із побічних результатів даної праці, про який прямо не йдеться, але він також є важливим. Закинути О. М. Литвинову в контексті сказаного можна так: тоді не зовсім послідовним виглядає завершення розділу констатацією «вторинності» нашої культури, хоча стосовно правових її підвалин, спотворених насамперед у радянські часи, таке визначення слід визнати справедливим. Більш доведеним є положення про право як категорію культури, це може бути ще й наслідком того, що і завдання такого доведення було не таким складним, як завдання першого розділу. Але, як і в ньому, на нашу думку, також саме останній підрозділ дещо «випадає» із загальної «канви» міркувань, а визначення державного ладу України як «негатив-патерналізм» є, до того ж, незважаючи на вельми серйозну аргументацію і не менш яскраве викладення, надто спірним. Втім пропозицію деяких понять, що претендують навіть на статус категорій, як то, наприклад, «соціальний паразитизм», і особливо викладену в спеціальному підрозділі теорію корупції, слід визнати не тільки оригінальними і змістовними, а й евристично перспективними. Зокрема, це стосується доведення причин принципової нездоланності корупції і водночас шляхів

її максимального обмеження. Треба визнати і глибину продемонстрованого автором підходу до цієї надто болючої для нашого суспільства проблеми, і виразність її виокремлення. До того ж, у цьому підрозділі з вельми «скіпкою» назвою «Корупція як культурно-національна традиція» (с. 199–230) О. М. Литвинов яскраво продемонстрував дослідницькі можливості культурологічного підходу в правознавчих студіях, які він відстоював у низці публікацій, зокрема в таких виданнях, як «Право України», «Вісник НАПрН України», «Філософія права і загальна теорія права», «Проблеми філософії права».

У Розділі 3 «Історія правових ідей як розвиток культури», який є своєрідною «книжкою в книжці», досить виокремити лише один висновок, що претендує на фундаментальне значення не тільки у правознавстві – філософії права, а й у гуманітаристиці в цілому (філософії та історії). Він сам потребує окремого розгляду та прискіпливого й неупередженого аналізу, оскільки претендує на «науковий ранг» ідеї К. Ясперса, стаючи розвитком його визнаної теорії «осьового часу». Обмежимося лише найстислішим, у одному реченні, викладенням. У німецького філософа «осьовий час» є констатацією появи людей сучасного вже типу як результату впливу «філософського мислення», у українського філософа права «другий осьовий час» є констатацією розповсюдження і втілення «філософського мислення» у правову реальність, що робить якісно новим стан цих людей сучасного типу, оскільки він уже стосується «кожної людини», а «філософське мислення» стає «філософсько-правовим мислен-

ням», матеріалізуючись у ідеї прав людини. Грунтовна аргументація такої «ідеї-гіпотези», як називає свою думку автор, є досить переконливою, але, повторимося, її справді незвичний для філософсько-правових досліджень (у сенсі загальності) науковий ранг потребує окремого розгляду. Додамо тільки, що звернення автора до класичних філософсько-правових концепцій Нового часу розкрило не тільки нові їхні аспекти, а й показало їх актуальність для нашого сьогодення.

Розділ 4 «Культура – право – держава: концепції ХХ століття» складається з чотирьох нарисів, присвячених окремим постатям, дві з яких для української філософії права є зовсім новими (до них раніше звертався лише сам О. М. Литвинов), це російський правознавець ХХ ст. Г. Гінс і сучасний литовський правознавець А. Вайшвіла, концепції яких є досить близькими тому, що запропоновано і в даній монографії.

Розділ 5 «Освіта – юридична освіта – правова реальність» є, мабуть, найбільш дратівливою для представників позитивістського типу мислення та такої наукової позиції, яку автор називає «компліментарною» стосовно інститутів влади. Багато там також спірного, але більше такого, що розкриває не тільки вади нашого буття, перетворюючи його іноді навіть на самісіньке небуття, а й, дякуючи феноменологічній точці зору на культурну складову державно-правових процесів, показує й їхні причини. Одна з головних – це стан і тенденції розвитку освіти, такий, що автор оцінює його як «загрозу національній державності» (с. 578–599). З цим можна погоджуватися, можна не погоджувати-

ся, але ознайомитися з такою точкою зору мабуть потрібно.

Звісно, у монографії є недоліки, назву ті, що вважаю найбільш суттєвими. Це певна довільність у використанні термінів, починаючи із самого поняття «термін», а також, наприклад, «смысл» і «свобода», включаючи й похідні від них, і множину. Йдеться про демонстровану і улюблену автором «дуальність», правомірність якої він доводить стосовно таких ключових категорій дослідження, як «Схід» і «Захід» і деяких інших (с. 89–91), але дещо непроясненими залишаються такі «пари», як «смысл» і «смысл» та «свобода» і «воля», а також «термін» і «терміно-поняття».

Це також і апелювання до поняття «кожен» або «кожний». Оскільки воно є одним із ключових у концептуальних побудовах монографії, то, на нашу думку, його пояснення в розумінні егалітаризму слід було зробити не в Передмові, а у Вступі, і не звертаючись до такого улюбленого автором апелювання до виноска та викладання там думок не довідкового, а змістовного характеру, а в самому тексті. Тоді слід сказати і про виноску, які самі по собі становлять окрему науково-дослідну лінію, з чим можна сперечатися, але там, крім іноді дуже розлогих міркувань, знаходимо, зокрема, і формулювання майбутніх можливих проблем, і навіть пропозиції тем філософсько-правових досліджень.

Але знов хочу відзначити як позитивне таке враження від ознайомлення з текстом: він написаний українською мовою, а не є перекладом з російської, як то ми досить часто зустрічаємо у авторів зі східних регіонів країни. Інакше кажучи, О. М. Литвинов цією мовою мислить,

а значить філософсько-правовий дискурс має підтримку і розвиток у вітчизняній «науковій реальності», за це йому можна пробачити й деякі вільності та неологізми, що він їх використовує, оцінивши їх у цілому як пошук адекватного відбиття соціокультурних процесів засобами і ресурсами державної мови.

Завершуючи, хочу привітати не тільки О. М. Литвинова з вагомим доробком, що, безсумнівно, збагатив вітчизняну філософію права як у змістовно-інформаційному сенсі, так і в концептуально-методологічному, а й С. І. Максимова, якому присвячено цю працю. Сам автор неодноразово говорить про «харківську школу філософії права», але можна вже говорити й про «школу Максимова», оскільки в даній монографії апелювання до його ідей, їх розвиток, до речі, вельми критичний, як і все в ній (див. с. 642–649), дозволяє це стверджувати. Дослідження правової реальності триває, інструментарій його збагачується, результати помножуються, сперечання продовжуються – ми, українські філософи права, поступово, незважаючи на безліч перепон і негараздів, набуваємо вигляду справжнього, а не імітаційного наукового співтовариства, долаючи ту «вторинність», якою докоряє і яку намагається подолати автор рецензованої монографії. Спроба не бездоганна, як і будь-що в житті і науці, але гідна того, щоб відзначити її як плідну і таку, що заслуговує на увагу і вдумливе «філософське осмислення».

А. А. Козловський, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного та адміністративного права Національного транспортного університету

Рецензия на монографию В. Н. Тереховича «Теория криминалистики. Общая часть» (Рига, 2015)

Монография В. Н. Тереховича посвящена теоретическим проблемам современной криминалистики – ее научному фундаменту, на котором строятся все ее положения прикладного характера: технико-криминалистические, организации, тактики и методики расследования преступлений. Следует отметить, что в восточноевропейских странах теория криминалистики была и остается в центре внимания ряда ученых-криминалистов: Р. С. Белкина, А. И. Винберга, В. Г. Гончаренко, И. М. Лузгина, В. Э. Курапка, Г. Малевски, В. Ю. Шепитько, Н. П. Яблокова и др. В западноевропейских государствах криминалистические исследования имеют в подавляющем большинстве прикладную направленность. Однако каждая наука, в том числе и прикладного характера, должна иметь и развивать свою теорию, иначе она превратится в набор эмпирических правил и рекомендаций.

Автор совершенно правильно исходит из того, что объектами криминалистики являются преступное деяние и деятельность по его расследованию. Причем сущностью досудебного расследования, с позиций криминалистики, является информационно-познавательная деятельность, протекающая согласно требованиям уголовно-процессуального закона и направленная на адекватное осуществление уголовно-правовой

оценки расследуемого деяния. Правовые цели и средства познания, осуществляемого уполномоченными на то субъектами, позволяют говорить о юридической природе криминалистики.

Интересным представляется взгляд автора на систему научных знаний, составляющих теорию криминалистики и в соответствии с логикой ее структуры и содержания образующих ее общую и особенную части (с. 25–33). В общую часть теории криминалистики он включает научные положения, относящиеся к истории развития теории криминалистики, системе криминалистики, объекту, субъекту и предмету познания, а также средства криминалистического познания. В особенную часть включаются положения, относящиеся к криминалистической технике, криминалистической тактике и криминалистической методике расследования преступлений.

Теория криминалистики должна выявлять и изучать закономерности, лежащие в основе механизма преступной деятельности, механизма слепообразования и следственной поисково-познавательной деятельности. Поэтому автором вполне обоснованно выделяются такие элементы процесса криминалистического познания, как его объект, предмет и субъект. При этом заслуживает внимание утверждение автором того, что предметом познания является

получение «знаний, необходимых и достаточных для интерпретации преступного деяния языком уголовного права и принятия решения об уголовном правоприменении» (с. 59).

Достаточно обстоятельно в работе рассмотрены средства криминалистического познания, которые подразделяются на *технические*, куда включены технические средства обнаружения, фиксации, изъятия, хранения и исследования следов преступных деяний; *регулятивные*, включающие принципы, методы и методики криминалистического познания; *семиотические*, к которым отнесены символические, индексные и изобразительные средства познания (с. 124–302).

Достоинством монографии В. Н. Тереховича является оригинальный и конструктивный (хотя в некоторых случаях и дискуссионный) подход к определению структуры и содержания теоретических основ криминалистики, того базиса, на котором зиждутся все практически значимые положения криминалистики: криминалистической техники, криминалистической тактики и криминалистической методики расследования преступлений. Интересен исторический экскурс в прошлое зародившейся в XIX веке криминалистики, ее генезис, освещение современных проблем и подходов к пониманию сущности и задач криминалистической науки. Важно

и то, что все теоретические положения, излагаемые автором в работе, тесно увязываются с решением важнейшей задачи по установлению сущности расследуемого события и его уголовно-правовой квалификации, сочетаются с анализом норм и принципов уголовно-процессуальной регламентации досудебного расследования в Латвии. Уяснению теоретических положений криминалистики и их применению в практической деятельности способствуют многочисленные схемы, рисунки, фотоснимки и другой иллюстративный материал.

Монография Владимира Николаевича Тереховича подготовлена на высоком профессиональном уровне, содержит глубоко научный анализ теоретических положений криминалистики и может быть полезна преподавателям, аспирантам, студентам, работникам судов, прокуратуры, полиции, экспертам, адвокатам, а также использована в научных исследованиях, учебном процессе, практической деятельности. С интересом будем ожидать издания автором особенной части теории криминалистики.

В. В. Тищенко, доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАПрН Украины, заведующий кафедрой криминалистики Национального университета «Одесская юридическая академия»

14 грудня 2015 р. виповнилось 80 років від дня народження **Юрія Сергійовича Шемшученка** – відомого в Україні та поза її межами правознавця, організатора української юридичної науки і освіти, директора Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, академіка НАН України і Національної академії правових наук України, Заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки.

Ю. С. Шемшученко народився 14 грудня 1935 р. у старовинному місті Глухові Чернігівської (тепер – Сумської) області в робітничій сім'ї. З 1944 по 1954 р. навчався у Глухівській середній школі № 2. Потім була строкова військова служба, а далі – навчання на юридичному факультеті Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1957–1962) і робота в органах прокуратури Сумської області.

З 1966 по 1969 р. Ю. С. Шемшученко навчався в аспірантурі Сектору (з червня 1969 р. – Інституту) держави і права АН УРСР, керівником якого був відомий вчений-міжнародник, академік АН УРСР В. М. Корецький. Після успішного захисту кандидатської дисертації Ю. С. Шемшученко усе своє свідоме життя пов'язав з Інститутом. Тут

він пройшов шлях від молодшого наукового співробітника – до директора цієї наукової установи (з 1988 р.).

На посаді директора Інституту вчений виявив здібності вмілого організатора юридичної науки з притаманним йому відчуттям нових, прогресивних ідей, спрямованих на розбудову української державності та правової системи України. Ю. С. Шемшученко очолює Раду з координації фундаментальних правових досліджень НАН України. За його редакцією видано праці другого президента Всеукраїнської Академії наук М. П. Василенка. Ю. С. Шемшученко чимало зробив для удосконалення правового статусу НАН України. Вчений був ініціатором і організатором підготовки та видання 6-томної «Юридичної енциклопедії» (1996–2004) та 10-томної «Антології української юридичної думки» (2002–2005), Великого енциклопедичного юридичного словника. Зараз під його керівництвом готується до видання 3-томна «Енциклопедія міжнародного права».

Ю. С. Шемшученко – активний учасник конституційного процесу. Він входив до складу Конституційної комісії Верховної Ради України і робочої групи з розробки проекту Конституції України 1996 р., а також був членом Комісії з підготовки змін до Конституції України та інших законопроектів (2000) та Національної конституційної ради (2008), Конституційної Асамблеї. Наразі активно працює у складі Конституційної комісії щодо внесення змін і до-

повнень до Конституції України. Протягом десяти років (1994–2004) очолював Комісію з питань громадянства при Президентіві України. Є членом Секції суспільних наук Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки (з 1993 р.).

Активною є й міжнародно-правова діяльність Юрія Сергійовича. Він є експертом Ради Європи, членом Міжнародного арбітражного суду, Міжнародної ради з права навколишнього середовища, Комісії екологічного права Міжнародного союзу захисту природи, почесним членом Інституту правових досліджень Польської академії наук, членом Міжнародної академії порівняльного права, був учасником багатьох міжнародних наукових конференцій, членом делегації України на сесіях Генеральної Асамблеї ООН. З 1998 р. Ю. С. Шемшученко очолює Міжнародний центр космічного права НАН України. За його редакцією видано багатотомник «Космічне законодавство країн світу». Він є автором підручника «Космічне право». Вченого обрано членом Міжнародної академії астронавтики (2006).

Ю. С. Шемшученко бере активну участь у громадському житті України. Він стояв біля витоків утвореної 1991 р. Української асоціації політологів і був першим її президентом. Ініціював і організував створення професійної громадської правничої організації – Спілки юристів України (зараз – Союз юристів

України). Був першим її головою (1991–1993).

Вчений особисто підготував понад 30 докторів і кандидатів юридичних наук. Творчу спадщину Ю. С. Шемшученка становлять близько 900 наукових і публіцистичних праць, у тому числі понад 35 індивідуальних і колективних монографій з актуальних проблем конституційного, адміністративного, екологічного, космічного та деяких інших галузей права, теорії та історії держави і права тощо.

Життя вченого не обмежується суто професійною науковою та освітньою діяльністю. Він захоплюється історичною і мемуарною літературою, образотворчим мистецтвом, підтримує тісні зв'язки зі своїми земляками, очолює Глухівське відділення Сумського земляцтва у Києві.

Ю. С. Шемшученко є людиною широкого кругозору і демократичних переконань. Він цілеспрямований і працьовитий, толерантний у відносинах зі своїми друзями і колегами.

Президія Національної академії правових наук України та редколегія «Вісника Національної академії правових наук України» сердечно вітають вельмишановного **Юрія Сергійовича Шемшученка** з ювілеєм та бажають міцного здоров'я, благополуччя, невичерпної енергії, оптимізму, сил та на снаги для нових звершень на професійній ниві та подальших творчих успіхів.

20 грудня 2015 р. виповнилось 75 років від дня народження та 45 років науково-педагогічної і громадської діяльності визначного українського вченого-правознавця в галузі суду-строю та кримінального судочинства, талановитого педагога вищої школи, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, Заслуженого професора Львівського національного університету імені Івана Франка, академіка Національної академії правових наук України, голови її Західно-го регіонального наукового центру, старшого радника юстиції, Почесного працівника прокуратури України **Василя Тимофійовича Нора**.

Народився Василь Тимофійович 20 грудня 1940 р. у с. Мусіївка Хорольського р-ну Полтавської обл. У 1967 р. закінчив юридичний факультет Львівського державного університету ім. І. Я. Франка (нині – Львівський національний університет імені Івана Франка). З 1967 по 1969 р. працював народним суддею Луцького р-ну на Волині. У 1972 р. закінчив аспірантуру Львівського державного університету. З 1972 р. працював у цьому закладі на посадах асистента, старшого викладача, заступника декана, декана юридичного факультету, доцента, завідувача кафедри кримінального права і процесу, а з 2002 р. і до сьогодні – завідувач кафедри кримінального процесу і криміналістики.

У 1972 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Майнова відповідальність за шкоду, завдану неправильними актами у сфері адміністративного управління» (спеціальність 12.00.03), у 1989 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Правові і теоретичні основи захисту порушених злочином майнових прав у радянському кримінальному процесі» (спеціальність 12.00.09). Науковий ступінь доктора юридичних наук присуджено у 1989 р. Вчене звання професора присвоєно у 1990 р. У 2000 р. був обраний членом-кореспондентом, а у 2009 р. – дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України).

Загальновідомим є внесок В. Т. Нора у розвиток вітчизняної правничої науки і освіти. Він є автором і співавтором понад 200 наукових та науково-методичних праць, у тому числі 11 монографій, 19 підручників та навчальних посібників, понад 120 наукових статей. Його праці присвячені дослідженню найбільш актуальних проблем правового регулювання, що виникали на певних етапах розвитку вітчизняної держави і права. Серед них: «Майнова відповідальність за неправильні дії посадових осіб» (1974), «Судово-психологічна експертиза у кримінальному процесі» (у співавт., 1985), «Судові витрати у кримінальному процесі України» (у співавт., 2003), «Кримінально-процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар» (у співавт., 2003, 2004, 2005, 2006), «Кримінальний процес України» (у співавт., 1992), на-

вчальний посібник «Прокурорський нагляд в Україні» (у співавт., 2002), «Кримінальний процес України. Практикум» (2008), «Правова система України: історія, стан та перспективи»: у 5. т. – Т. 5 (у співавт., 2008, 2011, 2013), «Захист прав потерпілих від злочину в англо-американській правовій системі та кримінальному судочинстві України» (у співавт., 2009), монографія «Використання непрямих доказів у кримінальному судочинстві України» (у співавт., 2011), підручник «Прокурорський нагляд в Україні» (ред., 2011), «Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар» (у співавт., 2012), Практикум із спецкурсу «Докази та доказування у кримінальному провадженні» (у співавт., 2013), навчальний посібник «Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні» (у співавт., 2015) та ін.

Під його керівництвом та науковим консультуванням підготовлено та захищено 30 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата та 2 дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Тривалий період він очолює спеціалізовану вчену раду із захисту кандидатських та докторських дисертацій у Львівському національному університеті імені Івана Франка, є членом спеціалізованої вченої ради у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Багаторічна сумлінна праця В. Т. Нора, його вагомий внесок у розвиток вітчизняної юридичної науки і освіти, підготовку висококваліфікова-

них кадрів-юристів, формування судової влади та правової державності в цілому були відзначені державними, відомчими та громадськими нагородами і почесними відзнаками. Йому присвоєне почесне звання «Заслужений юрист України» (1998), він нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2003), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2000), Грамотою Верховної Ради України (2009), відзначений відомчими почесними відзнаками: Верховного Суду України «За вірність закону» (2006), Міжнародного фонду юристів України (2000), Вищої ради юстиції України (2002), грамотами Міністерства освіти і науки України та його почесною відзнакою «Відмінник освіти України» (2003). За вагомий внесок у підготовку висококваліфікованих кадрів для прокуратури Генеральною прокуратурою України йому присвоєно класний чин – старший радник юстиції та звання «Почесний працівник прокуратури України» (2001). Неодноразово відзначався грамотами і подяками Голови Львівської обласної державної адміністрації, Львівської обласної ради та Львівської міської ради.

Президія Національної академії правових наук України та редакційна колегія «Вісника Національної академії правових наук України» щиро вітають вельмишановного **Василя Тимофійовича Нора** зі славним ювілеєм і бажають йому міцного здоров'я, благополуччя, невичерпної енергії, сил, оптимізму, творчих здобутків та життєвих гараздів на многії літа.

ВИМОГИ

щодо оформлення наукових статей, які публікуються в збірнику наукових праць «ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ»

1. Статті подаються українською, російською чи англійською мовами, загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотації, ключові слова) не повинен перевищувати 15 сторінок.

2. Для публікації статті необхідно подати до редколегії:

– роздрукований примірник наукової статті (підписаний у кінці автором (авторами) з позначкою про дату її надходження до редакції);

– електронний варіант статті (надіслати на електронну адресу редакційної колегії: **visnyk_naprrnu@ukr.net**);

– довідку про автора (співавторів) із зазначенням – ПІБ, посади та місця роботи, наукового ступеня, вченого звання та членства в Академії (за наявності), контактний номер телефону (мобільний, робочий), електронну адресу, розділ збірника, в якому доцільніше розмістити статтю;

– якщо автор не має наукового ступеня, додатково – рецензію кандидата чи доктора наук відповідної спеціальності та витяг з протоколу засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку;

– фотографію автора (співавторів) статті форматом 4×5,5 з розширенням *.jpg, якості 600×600 dpi;

– ліцензійну згоду на публікацію (за наявності співавторів – спільну за підписами усіх авторів) про те, що стаття є власною розробкою автора (авторів), ніде раніше не друкувалася і не знаходиться на розгляді в інших виданнях (автори дають спільну письмову згоду на публікацію матеріалу саме у «Віснику Національної академії правових наук України»), яка подається в роздрукованій та в електронній (відсканована) формах.

3. Технічні вимоги до статті:

– параметри сторінки: розмір паперу – книжковий; поля: верхнє, нижнє, праве – 2 см; ліве – 2,5 см;

– для набору тексту використовується шрифт Times New Roman (кегель – 14, міжрядковий інтервал – 1,5, абзацний відступ – 1,25 см);

– на початку статті ліворуч ставиться індекс УДК;

– у верхньому правому куті подаються прізвище та ім'я (скорочено) автора (співавторів, не більше 2-х), вчене звання, науковий ступінь, членство в Академії (за наявності), точна назва посади та місця роботи (повна назва кафедри або іншого структурного підрозділу без аббревіатур);

– нижче по центру великими літерами (напівжирним шрифтом) набирається назва статті;

– перед текстом подається анотація до статті українською мовою (50–100 слів, шрифт – 12, курсив, інтервал – 1,5) із ключовими словами (5–10 слів);

– текст статті;

– анотації російською мовою (50–100 слів, шрифт – 12, прямий, інтервал – 1,5) та англійською мовою (3000 тис. знаків, шрифт – 12, прямий, інтервал – 1,5) із ключовими

словами (5–10 слів). Анотації повинні містити прізвище та ім'я автора, вчене звання, науковий ступінь, членство в Академії (за наявності), посаду та місце роботи, назву статті. При цьому анотація англійською повинна відповідати такій структурі: **постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, мета дослідження, основна частина, висновки та перспективи розвитку**.

Анотація має лаконічно описувати авторські результати та висновки, а не загальну ситуацію, що стосується проблеми. Ключові слова мають бути максимально специфічними, слід уникати загальної термінології.

4. Структура статті повинна відповідати постанові президії Вищої атестаційної комісії України №7-05\1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України».

Загальні вимоги до структури тексту наукової статті: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; **актуальність теми дослідження; аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття; **формулювання цілей статті** (постановка завдання); **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; **висновки** з даного дослідження і перспективи подальших наукових досліджень у даному напрямі.

5. Список використаних джерел наводиться в кінці статті (шрифт Time New Roman, кель – 14). Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті у квадратних дужках. Кількість джерел у використаних матеріалах повинна бути не менше 5 та не перевищувати 15 позицій. Усі статистичні дані, цитати мають бути підкріплені та закінчуватися посиланнями на джерела. У списку літератури слід уникати посилань на газети, виробничі журнали, підручники, навчальні посібники і власні публікації авторів. Редакційна колегія рекомендує у списку літератури посилатися на статті з наукових збірників з глобальними індексами цитування (Scopus, Web of Science).

Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1: 2006 та відповідно до вимог ВАК України за формою 23 (Бюлетень ВАК. – 2009. – № 5).

6. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55 необхідно здійснювати міжнародну транслітерацію списку використаних джерел.

Стаття приймається на розгляд та передається на внутрішнє рецензування тільки за наявності повного пакета документів та повних авторських даних. Матеріали, що надходять для публікації у журналі, проходять анонімне рецензування з боку членів редакційної колегії збірника наукових праць «Вісник Національної академії правових наук України» та рекомендуються до друку. Стаття публікується за наявності позитивної відповіді 2-х рецензентів.

Висловлені у статтях думки та пропозиції не завжди можуть збігатися з точкою зору редакційної колегії. Відповідальність за достовірність інформації у статтях, точність назв, статистичних даних, прізвищ та цитат несуть автори статей. Редакція зберігає право на незначну літературну правку текстів та скорочення зі збереженням авторського стилю й головних авторських висновків. Надані матеріали не повертаються та не можуть бути надруковані в інших виданнях.

У випадках виявлення плагіату відповідальність несуть автори наданих матеріалів.

Адреса: м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Тел. (057) 707-79-89

Електронна пошта: visnyk_naprn@ukr.net

Збірник наукових праць

**Вісник
Національної академії
правових наук України**

№ 4 (83) 2015

Відповідальний за випуск *О. В. Петришин*

Редактор *С. Пашинська*
Коректор *Н. Шестьора*
Комп'ютерна верстка *О. Сенько*

Підписано до друку з оригінал-макета 22.12.2015.
Формат 70×100 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 10,8. Обл.-вид. арк. 8,7. Вид. № 1357.
Тираж 250 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80